

E. ASSON

ÜLDINE AJALUGU

ÜHES EESTI AJALOOGA

XVIII SAJAND JA XIX SAJ. I POOL

KESKKOOLI IV KL. KURSUS

NOOR-EESTI KIRJASTUS TARTUS

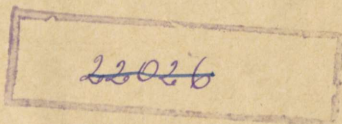
E. ASSON

ÜLDINE AJALUGU

ÜHES EESTI AJALOOGA

XVIII SAJAND JA XIX SAJ. I POOL

KESKKOOLI IV KL. KURSUS

NOOR-EESTI KIRJASTUS TARTUS

Sama autori poolt on varem ilmunud keskkoolidele:

- VANA-AEG, keskkooli I kl. kursus. Haridusministri otsusega koolidele
tarvitamiseks soovitatud.
- KESKAEG, keskkooli II kl. kursus. Haridusministri otsusega koolidele
tarvitamiseks lubatud.
- UUS-AEG, keskkooli III kl. kursus. Haridusministri otsusega koolidele
tarvitamiseks lubatud.

Ilmub õppeaasta alguks:

ÜLDINE AJALUGU ühes Eesti ajaloo ja kodanikuõpetusega, keskkooli
V kl. kursus.

A-9478

SAATEKS.

Käesolevas kursuses tutvustame õpilasi poliitilise ja kultuurelu nähtustega valgustussajandil ning XIX saj. I poolel nii üld- kui kodumaa-ajaloos. Õpilaste kõrgem vanus ning arenenum tase lubab käsitleda ajaloolisi küsimusi selles raamatus põhjalikumalt, mille tõttu raamat on suurem eelmise aasta kursusest.

Pean enda meeldivaks kohustuseks siinkohal tänu avaldada hr. V. Oravale, kes Koolivalitsuse arvustajana raamatu käsikirjas läbivaatamisel tegi rea kasulikke parandusi.

Autor.

A. ÜLDINE AJALUGU.

I. VALGUSTUSSAJAND.

1. Valgustussajandi ideed.

XVIII saj. — valgustusajastu.

1755 — Montesquieu surm.

1778 — Voltaire'i surm.

1778 — Rousseau surm.

Vana kord. XVII saj. oli Euroopas domineerivaks riigivormiks **absolutism** ehk piiramatu ainuvalitsus. See oli aeg, kus arvati, et valitseja üksi on kõigi õiguste allikas, et tema poolt ametisse kutsutud valitsuse tegevust ei tohi keegi arvustada. Valitsejad ei tunnustanud oma riigi rahvas üldse kodanikke, kellel õigus oleks olnud riigi juhtimisest osa võtta, vaid ainult alamaid, kelle huvid ja õigused olid nende määrata. See alam ise polnud kunagi kindel oma olemises, tal puudus isikuvabadus; politsei võis teda vangistada ja hoida aastaid vangis, teinekord vaid kahtlustuse pärast. Absolutistliku riigi alamal puudus ka usuvabadus (Prantsusmaal oli katoliku usk ainuke lubatud usk), samuti sõna- ja trükivabadus. Rahvas pidi kõigega päri olema, mis valitsus tema suhtes korraldas. Kohtus oli asjaajamine aeglane ja omavoliline; vaesele mõisteti harva õigust, kohtualuseid piinati. Rahva hariduse eest hoolitseti vähe, rahva hulgas mõistsid vaid üksikud lugeda.

Absolutistlikus riigis jagunes rahvas seisustesse; seisuste järgi olid jagatud õigused ja kohustused. Vaimulik ja aadliseisus olid maksuvabad, neile kuulusid suured maa-alad mõisade näol; talupoegadelt nõudsid nad feodaalkohustusi. Peamiselt aadlikud ja vaimulikud pääsesid riigiameteisse ja moodustasid valitsejate õukonna. Kuid oma poliitilise võimu olid nemadki kaotanud. Aadlikud, meelitatud koja teenistusse, muutusid kuninga soosikuiks, kuninga kumardajaiks, nad pidid suurendama isevalitseja au ja hiilgust.

Linnakodanikud ja talupojad olid absolutistlikus riigis maksumaksjad. Kõik riigi suured väljaminekud, nagu koja-kulud, ametnikkude palgad, sõjakulud jne. pidid nemad katma oma maksudega. Aga muidu ei arvestanud valitsus sugugi linnakodanikke ja talupoegi: ei andnud omavalitsust, ei võtnud riigiteenistusse, ei vähendanud makse ega piiranud nende suhtes aadlike ja vaimulikkude eesõigusi.

Suurt pahameelt tekitasid linnakodanikes mitmesugused tööstustes maksvad korraldused. Näiteks oli viisiks, et valmistatud kaup pidi läbi käima mitmest töökojast: ühes töökojas kedrati villu, teises kooti kangast, kolmandas värviti jne. Oli ette kirjutatud, kui jämedad pidid olema lõngad, kui pikk ja lai võis olla kangas jne. Iseseisva töökoja asutamise õigus oli vaid meistritel, kelleks saada oli väga raske. Muidu pidid käsitöölised töötama tsunftides nagu keskajal. Väga raskes olukorras elasid ettevõtete töölised: nende tööpäev kestis 14—15 tundi ja tööpalk oli madal, sest valitses vaade, et tööline on seda töökam ja sõnakuulelikum, mida vähem ta saab palka.

Kaupmehi pahandas vana korra ajal mõõtude ja kaalude erinevus igas maakonnas ja tollimaks, mida tuli maksta kaupade transporteerimisel ühest maakonnast teise.

Talupojad elasid mitmes riigis veel pärispõlves (Saksamaal, Venemaal jm.); neil puudus peaaegu igasugune kaitse mõisniku ülekohtu vastu. Talupoja peal lasusid feodaalkohustused, s. o. ta pidi mõisnikule makse maksma, andameid andma, teopäevi tegema ja muid koormatise täitma. Sellele lisandusid veel maksud riigile ja kümnis kirikule. Nii oli talupoegade seisund tõesti raske.

Absolutistlikku korda hakati XVIII saj. kibedasti arvustama.

Leiti, et ta on aegunud. Leiti, et ei tohi olla seisuslikke eesõigusi, ei tohi olla talupoegade orjust ja majanduselu kitsendusi. Kodanikud peavad osa võtta võima riikliku ja ühiskondliku elu korraldamisest. Peab maksma hakkama isiku-, usu-, sõna- ja trükivabadus. Nende ideede seisukohalt oli maksev kord (absolutism) v a n a k o r d, mis pidi aset andma uutele riigi- ja ühiseluvormidele.

Valgustusliikumine. Kritiseerides omaaegseid elunähtusi, tekkisid uued vaated usule, poliitilisele, ühiskondlikule ja majanduslikule elule. Tekkis rikkalik kirjandus, mis püüdis „valgustada“ lugejat. Näidati, kuidas tuleb paremini korraldada elu. Valgustajad leidsid, et kõik, mis on olemas, laseb end seletada mõistusega. Heideti kõrvale traditsioonid, käidi elu ümberkorraldamisel üksnes mõistuse järgi. Nii tekkis XVIII saj. uus vaimne vool, mida hüütakse valgustuseks ehk valgustusliikumiseks. Valgustusliikumist võimaldas loodusteaduste suur edu.

Loodusteaduste hoogne edu algas XVII saj. ja jätkus valgustussajandil, nagu hüütakse ajaloos valgustusliikumise tõttu XVIII sajandit. Pärast Kopernikust ja Keplerit leiutas Isaac Newton (1643—1727) tõmbetungi- ehk gravitatsiooniseaduse, mis seletab maakera ja teiste planeetide tiirlemist ümber päikese ning kõigi maapinnal olevate asjade tungi maa keskpunkti poole. Pikksilm tõi uurija silmade ette kaugete taevakehade käigu. Hakati eduga tarvitama termomeetrit, baromeetrit, kronomeetrit, hügroomeetrit. Füsioloogias, zooloogias ja botaanikas võimaldas mikroskoop uurida kehade sisemist ehitust ja oma väiksuse tõttu varemalt nägematuks jäänud eluavaldusi. Elektri alal sooritati rida leiutisi.

Leiutised ja uurimused loodusteadustes tõendasid, et kogu maailma juhivad kindlad looduse seadused. Nii mõõdus jäädavalt aeg, mil usuti maailma koosnevat mõistatustest ja imedest; mitmed seni seletamatud nähud omandasid mõistusele arusaadava kuju.

Loodusteaduste mõjul hakati XVIII saj. mõistuspäraselt lahendama kõiki teisi küsimusi.

Võeti arvustusele usuküsimused, rõhutati ägedalt piibliimede võimatust, otsiti usku, mis on kokkukõlas teaduse ja loomuliku mõistusega (Locke). Inglismaal kujuneski XVIII saj. mõistuspärastatud usk, deism (s. Deus — jumal). Selle usu pooldajad seletasid, et jumal on küll olemas, et ta on kord loonud taeva ja maa, aga on jäänud seejärel maailmast eemale ega sega end enam selle käigusse. Deistid heitsid kõrvale mõistusele arusaamatud dogmad ja nägid religiooni ainult jumala — Deuse äratundmises. Inglismaalt levis see moodne usk teistesse Euroopa maadesse. Prantsusmaal eitasid entsüklopedistid (nad said oma nime „Entsüklopeedia“-nimelisest käsiraamatust, mida nad välja andsid) hoopis jumala olemasolu. Nad väitsid, et pole jumalat ega vaimusid ega hauatagust elu (ateism). Maailmas on olemas vaid materia, isegi inimese vaimuelu pole muud kui peaju aatomite liikumine. Entsüklopedist Helvetius väitis veel, et kõlblus ei põhine inimese usulisel maailmavaatel, et välised mõjud, kasvatus ja ümbrus on need tegurid, mis kujundavad inimese iseloomu. On tarvis luua selline ühiskondlik kord ja läbi viia sellised seadused, mis on kasuks rahva enamusele, siis muutuvad kodanikud vooruslikeks.

Veel rohkem kui entsüklopedistid käsitlesid poliitilisi ja ühiskondlikke küsimusi uutest seisukohtadest prantsuse valgustussajandi suurvaimud: Voltaire (l. Voltäär), Montesquieu (l. Monteskjöö) ja Rousseau (l. Russoo).

Voltaire († 1778). Voltaire oli XVIII saj. tähtsaim kirjanik ja mõttetark. Oma vaateid avaldas ta ajaloolistes ja filosoofilistes kirjutistes, näidendites, romaanides, lugulauludes. Ta oli väga produktiivne. Tema teoste arv ulatus 400-ni. Ta istus kaks korda vanglas suurte meeste pilkamise pärast ja pidigi hiljem elama võõrsil. Voltaire'il oli üleeuroopaline kuulsus, tema kirjatöid loeti igas riigis.

Oma kirjatöodes käsitles Voltaire ühiskondlikke küsimusi, paljastades elu väärnähtusi. Ta nõudis pärisorjuse kaotamist ja kohtualuste piinamiste lõpetamist. Ka seisusvahede vastu oli ta, seletades, et kõik inimesed on sündides ühesugused, mispärast kõik üheõiguslikud peavad olema ka seaduse ees.

Tunnustades inimesi küll üheväärseteks sündimise poolest, ei olnud Voltaire selle poolt, et lihtrahvas omaks poliitilisi õigusi. „Kui harimatu rahvahulk targutama hakkab, siis hukkub kõik“, lausunud tema. Sellepärast oli Voltaire poliitilise meel-
suse poolest piiramatu ainuvalitsuse toetaja, aga ta nõudis kuningalt, et ta valitsegu mõistlikult ja heatahtlikult ning teosta-
tagu uuendusi, mis vajalikud rahva hüvanguks.

Voltaire.

Voltaire kaitses sõna-, trüki- ja usuvabadust. Ta oli deist. Eriti tähelepanuväärne oli tema vastuhakkamine katoliku kiriku-
kule ja üldse ebausule. Kõiki tema töid läbis mõte, et rahva
vaimupimeduses on süüdi üksnes vaimulikud ja riigivalitsejad,
kes sihilikult hoiavad rahvast pimeduses. Ebausust ja
hariduse levitamist rahva keskel ootas Voltaire valgustatud
riigivalitsejailt.

Montesquieu († 1755). Montesquieu oli palju reisinud,
palju näinud, viibinud kauemat aega Inglismaal, kus tutvus
Inglise riigikorraga ja Locke'i uute vaimsete vooludega. Ing-

lise mõjul hakkas tema hukka mõistma Prantsusmaal maksvat absolutistlikku valitsemisviisi. Oma teoses „Seaduste vaim“ väitis tema, et peavõimud peavad olema riigis lahutatud. Seaduslik võim, s. o. seaduste väljaandmise õigus kuulugu rahvaesindusele. Aga peale rahvaesinduse on vajalik ülemkoda, mis moodustatakse oma päritolult ja teenetelt kuulsast isikuist. Ülemkoda on vajalik seks, et ta piiraks rahvaesinduse ehk alamkoja võimu, kui see oma vabameelsuses tungib kaugele, ja lepitaks tülide korral kuningat alamkojaga. Täidesaatev ehk valitsev võim kuulugu kuningale ja tema ministritele. Ministreid määrab kuningas oma äranägemise järgi. Kuningal olgu õigus laiali saata ja uuesti kokku kutsuda alamkoda. Täidesaatev võim olgu vastutav alamkoja ees, kuid rahvaesindus ei tohi kohut mõista kuninga üle; ta võib vastutusele võtta ainult ministreid, kuid nendegi üle otsustab ülemkoja poolt seks ülesandeks valitud komisjon ülemkoja liikmeist. Sõjavägi allugu kuningale, kuid alamkoda kinnitab kulud sõjaväe ülalpidamiseks. Kohtuvõim kuulugu rahva poolt valitud kohtunikele. Montesquieu nõudis sõna-, trüki-, usu-, isikuvabadust ja kinnitas, et need vabadused saavad olla ainult riigis, kus on teostatud võimujaotus, sest niipea kui kõik kolm võimu koonduvad ühe isiku või ühe asutise kätte, ei saa enam juttu olla kodaniku vabadusist.

Montesquieu raamatut loeti suure huviga. Montesquieu oli andnud prantslastele ettekujutuse teissugusest riigikorrast, kui oli maksev riigikord. Montesquieu idealiseeris inglise riigikorda ja soovitas seda eeskujuks. Ta oli piiratud ainuvalitsuse pooldaja.

Rousseau († 1778). Genflane Rousseau võrsus käsitöölise perekonnast. Kogu tema elu möödus ainelises puuduses. Elades ikka lihtrahva keskel, tekkis temas sümpaatia kehvikute vastu ja põlgus rikaste vastu. Rousseau idealiseeris loodusrahvast; tema arvamise järgi on iga loodusrahvas õnnelikum kultuurrahvast, sest loodusrahvaste juures puuduvad seisuslikud vahed, eesõigused, eraomandus: inimesed on vabad ja sarnlevad üksteisega. Kultuur ja suurlinna-elu rikuvad inimesi, tekitades ja suurendades nende vahel valitsevat ühtlusetust. „Ürgseisukord on rahva noorus“, ütleb Rousseau, „kultuur —

tema vanadus ning surmale lähenemine.“ „Tagasi lihtsuse, tagasi looduse juurde!“ on Rousseau hüüd inimsoole.

Rousseau avaldas ka uusi kasvatuslikke vaateid. Talle ei meeldinud kaasaegne kool oma valju korra ja võõrkeelte tuupimisega. Rousseau väidab, et laps peab üles kasvama loomulikes tingimuses. Koolid, kasvatusmajad asugu maal, eemal linna kultuuri hävitavast mõjust. Kasvataja lasku lapsel areneda vabalt, ainult juhtigu lapse arenemise ja iseloomu kujune-

Rousseau.

mise käiku. Väikesele lapsele õpetatagu ainult emakeelt, ainult kui laps seda hästi valdab, võib talle õpetama hakata võõrkeeli. Oma kasvatuslikud vaated avaldas Rousseau teoses „Émile ehk kasvatuses“.

Tunnustades ideaaliks inimese üheõiguslust, nõudis Rousseau riikidele sellist valitsuskorda, kus kõigil oleksid ühesugused poliitilised õigused. Nii avaldas tema demokraatia põhimõtteid. Iga kodanik peab saama osa võtta riigi juhtimisest, sest „üldine tahtmine on alati õige ja püüab alatasa üldsuse hea käekäigu poole“. Sellepärast peavad kodanikud ise rahvakoosolekutel otsustama riigiellu puutuvaid küsimusi. Nii soovitas Rousseau rahvavabariiki.

Valgustusideede levimine ja süvenemine. Alguse saanud Inglismaal, laia ulatuse võtnud Prantsusmaal, levis valgustus Euroopa teisteski maades.

Itaallane *Beccaria* († 1794) hakkas vastu inkvisitsioonile, ihunuhtlustele, üldse piinamistele, väites, et kohus peab olema avalik ja ühesugune kõigile, kaebealusel peab olema võimalus võtta kohtusse kaitsjat; tema tõstis esimesena üles surmanuhtluse kaotamise küsimuse. *Beccaria* teos „Kuriteod ja karistused“ tõlgiti kõigisse keeltesse, see on silmapaistvaim raamat valgustusaja kirjanduses. Helveetslane *Pestalozzi* († 1827) propageeris Rousseau eeskujul uusi kasvatuslikke vaateid. Saksamaal oli rida silmapaistvaid kirjanikke, kes esinesid seal valgustusideede kandjatena (*Lessing*, *Goethe*, *Schiller*). Venemaal — *Katariina II*. Nii oli XVIII saj. valgustusliikumine universaalne nähtus, mille populaarsemad esindajad kuulusid prantsuse rahvusse.

Ka majanduslikes küsimusis asuti uutele seisukohtadele. Leiti, et riigi vahelesegamine majanduslikusse elusse eeskirjade ja kaitsetollidega ning monopolisüsteemiga (ainuõigus kaubelda selle või teise kaubaainega) on ebaõige. Tarvitaja seisukohalt polnud kõrged kaitsetollid välismaa korralikelt ja odavalt kaupadelt sugugi kasulikud, sest nad sundisid ostma kodumaa halba kaupa kallilt. Määrused produktide omaduste suhtes, nagu nad maksid Prantsusmaal absolutismi ajal — näiteks määras eeskiri ettevõtjale, kui pikk ja lai võis olla kangas, millisest lõngast jne. —, olid tööstuse seisukohalt täiesti vastuvõtmatud. XVIII saj. leidsid Prantsuse majandusteadlased (füsiokraadid), et riiklik kaitseüsteem peab asenduma vaba võistlusega. Nende hüüdsõna oli: „laske teha, laske minna“, s. o. ärge segage ennast elu loomulikku käiku. Laske loodusel valitseda! Sellest tulebki nende õpetuse nimetus „füsiokraatia“, mis tähendab „looduse valitsus“.

Inglismaal oli majandusliku vabaduse nõudjaks *Adam Smith* († 1790), Glasgow ülikooli professor. Tema väitis, et majanduspoliitikas tuleb käia põhimõtte järgi: osta sealt, kus kaup odav, müüa seal, kus ta kallis. Igal maal arenegu tööstused, mis selle maa loodusvarade tõttu töötavad suurimaid sissetulekuid. Kui mõnda produkti teistes maades saadakse

valmistada vähemate valmistuskuludega, siis on kasulikum seda sisse vedada kui kodus halvemates tingimustes ise produtseerida. Igal maal valmistatagu ainult neidprodukte, mille valmistamiseks on olemas soodsad tingimused, siis kasvab kõige kiiremini üldine rahvaste rikkuste kogusumma. Sellepärast eitab Smith kaitsetolle ja nõuab piiramatut vabadust nii sise- kui väliskaubanduses. Smith nõuab täielikku vabadust ka varade valmistamises, sellepärast oli ta tsunftisüsteemi ja riikliku vahelesegamise vastu majanduslikus elus.

Nii valgustas XVIII saj. kirjandus kõiki eluküsimusi, tõi selgust inimese maailmavaatesse, andis ideid, kuidas juhtida paremuse poole poliitilist, ühiskondlikku ja majanduslikku elu. Kas tegid sellest järeldusi riikide valitsejad?

Valgustus ja valitsejad. Prantsuse kuningad ei teinud algul mingisuguseid järeldusi. Aga XVIII sajandil oli Euroopa teistes riikides valitsejaid, kes ajavaimul end mõjustada lasksid ja oma rahva käekäigu tõstmiseks hakkasid viima läbi uuendusi valgustusaja vaimus, jäädes selle juures piiramata ainuvalitsejaks edasi. Ajalugu nimetab neid valgustatud ainuvalitsejaks. Erilist tähelepanu nende hulgas väärivad Preisimaa kuningas Friedrich II, Austria keiser Joseph II ja Venemaa valitsejanna Katarina II.

Küsimusi kordamiseks:

Millist korda tunneme ajaloos „vana korra“ all?
Nimetage selle iseloomustavamaid jooni!
Millistesse seisustesse jagunes rahvastik vana korra ajal?
Iseloomustage seisuste olukorda vana korra ajal!
Millal oli valgustusaeg?
Iseloomustage seda aega!
Kus maal sai alguse valgustus?
Mida õpetasid deistid jumalast?
Mida õpetasid entsüklopedistid?
Nimetage Prantsusmaa valgustussajandi suurvaime!
Milliseid põhimõtteid soovitas teostada Montesquieu riigikorras?
Mille eest võitles Voltaire?
Millist riigikorda pidas Rousseau kõige õigemaks?
Milliseid kasvatustikke vaateid avaldas Rousseau?
Miks levisid valgustussajandi ideed Prantsusmaalt?
Nimetage valgustajaid teistes maades!
Millised nõudmised püstitati majandusliku elu huvides XVIII saj.?
Nimetage valgustuskirjanduse tähtsamaid teoseid!
Nimetage valgustatud ainuvalitsejaid!

2. Valgustatud ainuvalitsus.

1740—1786	—	Friedrich Suur.
1756—1763	—	7-aast. sõda.
1780—1790	—	Joseph II.
1762—1796	—	Katariina II.
1795	—	Poola lõplik jaotus.

Friedrich II Preisimaal. Üheks tuntumaks valgustatud ainuvalitsejaks oli Friedrich II Suur (1740—1786) Preisimaal. Preisi riik oli tekkinud Ida-Preisi ja Brandenburgi ühine misest (1618). Tema pealinnaks oli Berliin. 1701. a. muutus Preisi kuningriigiks. Preisi valitsejaiks olid Hohenzollern'id.

Friedrich II Hohenzollern oli noorena väga elava loomuga ja kunsti ning kirjanduslike huvidega. Eriti vaimustas teda moodis prantsuse kirjandus. Ka troonil oli Friedrich II teaduste ja kunsti harrastaja. Ta kutsus oma kotta kirjanikke ja kunstnikke. Ta avaldas ise kirjutisi poliitiliste küsimuste üle ja on luuletanud. Friedrich armastas veel muusikat. Ta korraldas oma kojast kontserte ja esines nendes ise flöödimängijana. Friedrich II armastas elada Sanssouci (l. Saansussii) lossis Potsdami lähedal; siin asus tema kodagi. Siit valgusid laiali teated kuninga andumusest kunstile ja kirjandusele ning tema moodsaist vaateist. Selle koha järgi hakati Friedrich II juba tema elupäevil hüüdma „Sanssouci mõtte-targaks“.

Kuningana oli Friedrich II hoolas ja väsimatu töös. Ta juhtis ise kogu valitsemisaparaati. Ministritelgi polnud iseseisvust tegevuses, ja väga tähtsaid ülesandeid ei usaldanud Friedrich II üldse nende kätte. Nii koostas ta ise riigi eelarve ja kontrollis riigi väljaminekuid ning sissetulekuid. Sõjaväes nõudis ta valju distsipliini ja kõigilt ametnikelt sõnakuulmist ning täpset tööd. Friedrich II oli andekas diplomaat ja osav väejuhataja. Ta pidas oma ülemjuhatusel ajal ligi 20 suurt lahingut, millest kaotas ainult mõned.

Friedrich II välispoliitika. Friedrich II tegi Preisi suurriigiks, sellepärast nimetatakse teda „Suureks“.

Juba Friedrich II eelkäijad Preisid olid loonud korraliku sõjaväe ja seda alatasa suurendanud. Oma sõjaväe kasutasid Preisid valitsejad maade vallutamiseks. Nad võtsid osa igast Euroopa sõjast, mis tõotas kasu tuua Preisile. Nii kasutas Friedrich II Austrias Maria Theresia päevil puhkenud niinime-

Friedrich II.

tatud Austria pärandussõda selleks, et Austrialt ära võtta Sileesia, ainukese Austria maakonna, kus oli edenenedud tööstus ja kus rahvas elas võrdlemisi jõukalt. Maria Theresia ei suutnud andestada seda sammu Friedrichile. Ta valmistis kava Preisi riigi hävitamiseks. Tal õnnestuski sõlmida sõjalisi lepinguid Venemaaga, Rootsi- ja Prantsusmaaga. Friedrich II-le lubas toetust ainult Inglismaa. Nii oli Friedrich II ümbritse-

tud vaenlastest. Algas ajaloos Seitsmeaastase sõjana tuntud äge rahvusvaheline võitlus (1756—1763).

Seitsmeaastases sõjas tuli nähtavale Friedrich II sõjaline anne. Tema osavus kiirelt vägesid paigutada pea ühe, pea teise vaenlase piirile ja tema võidud hästi tugevama vastase üle panid imetlema kogu Euroopa. Ta pidas selles sõjas 10 suurt lahingut, millest kaotas ainult mõned. Sõja algul käis Friedrichi käsi hästi, aga sõja neljandal aastal muutus tema seisund vaen-

Maria Theresia.

laste suure jõulise ülekaalu tõttu kriitiliseks. Venelased olid vallutanud Ida-Preisimaa; austerlased Sileesia, rootslased Pommeri; Friedrichi väed olid tagasi surutud tema riigi keskkoha, kus enam toitugi tarvilisel määral ei leidunud. Aga Friedrichi päästsid kaks asjaolu: esiteks astus Vene troonile valitseja (Peeter III), kes kutsus ära vene väed väeliinilt; teiseks lahkus liidust Prantsusmaa, leppides Inglismaaga kokku, et neist kumbki edaspidi enam ei toeta sõdijaid pooli. Rootslased, kes nähtavasti ka sõjast olid tüdinud, lahkusid Preisi-Pommerist.

Preisi ja Austria sõdisid omavahel edasi, kuid nüüd oli tugevam Friedrich II. Jälle vallutas ta Sileesia. Maha jäetud liitlastest, ei jõudnud Maria Theresia enam kaua edasi sõdida. A. 1763 tegid Preisimaa ja Austria *H u b e r t s b u r g i s*, Leipzigi lähedal, rahu, mille põhjal *S i l e e s i a* jäi lõplikult Friedrich II-le. Selle sõja ajal sai aga Preisimaa väga kannatada. Friedrich II kirjeldab ise järgmiselt Preisi olukorda pärast 7-aastast sõda:

Et mõista üldist laostumist, millesse kogu maa sattunud, et mõista riigi elanikkude meeleheidet ja häda, peab nägema suuri, täiesti rüüstatud maa-alasid, kus peaaegu enam pole leida endiste asulate jälgi, linnu, mis põhjani purustatud, teisi, mis pooleni tules põlenud, 13 000 maja, mis viimse jäljeni hävitatud, söötijäänud välju, kus ühtki viljatera ei valmi elanikkude toitmiseks, 60 000 hobust puudus maainimestel põllutööde alguseks ja kogu maal oli elanikkude arv võrreldes 1756. aastaga vähenenud 500 000 hinge võrra. Niihästi aadlikud kui talupojad olid sõjas rüüstatud nii paljaks, et neil midagi ei olnud peale elu ja mõne näruse riidehilbu. Ühtki abi elu igapäevaste tarviduste täitmiseks, ühtki politseinikku linnades, õiguse ja korra asemel valitses ainult veel toores omakasu ja ohjendamatus. Kohtud ja rahaasutised olid oma tegevuse lõpetanud vaenlaste vahetpidamatute ründamiste tagajärjel, seaduste puudumine vallandas inimestes kalduvused omavolile ja maad võttis piiramatu saagiahnitemine. Aadlik, kaupmees, maaharija, tööline, vabrikant, kõik näisid otsekuu töötavat iseendi ja vastastikuseks hävitamiseks.

Ligi 10 aastat hiljem (1772) võttis Friedrich II ühes oma endiste vastaste Austria ja Venemaaga osa esimesest Poola riigi jagamisest. Ta omandas *L ä ä n e - P r e i s i m a a* Visla pahe-
mal kaldal, mis oli loomulikuks vahelüliks *Ida-Preisimaa*, *Pommeri* ja *Brandenburgi* vahel, mille omandamine oli see-
pärast väga tähtis Preisi riigile.

Oma võitudega laiendas Friedrich II väga palju Preisi riigi maa-ala ja tegi ta suurriigiks. Rahvaarv, mis oli tema troonile astumise aastal 2 miljonit, tõusis Friedrich II valitsuse lõpul 5 miljonini.

Friedrich II reformid. Friedrich II valitses absolutistlikult, kuid ta viis läbi uuendusi valgustusaja vaimus.

Friedrich oli deist. Kuid Friedrich ei tahtnud kelleltki võtta usku ega kirikut. Igal kodanikul pidi olema *u s u - v a b a d u s*. On tuntud tema ütlus: „Minu riigis võib igaüks õndsaks saada omal viisil.“

Friedrich II oli *h a r i d u s e l e v i t a j a*. Tema asutas juurde uusi koole ja võttis algkoolide ülalpidamise riigi kanda. Kuid Friedrichi sissetulekud kulusid peaaegu kõik ära sõjatarveteks.

sellepärast ei saanud ta koolide eest tarvilikult hoolitseda. Kõrgema sõjaväelise hariduse saamiseks asutas ta sõjaväe-akadeemia ja sõjaväelise tehnika edendamiseks inseneride kooli.

Friedrich II-e riigis jäid maksma seisuslik kord ja seisuste eesõigused. Kuid ta kaotas talupoegade pärispõlve riigimõisades ja lubas mõisnikel oma talupoegadelt nõuda teoorjust ainult kolm päeva nädalas. Ta keelas ka mõisnikele talupoegade väljaajamise talust. Veel nõudis Friedrich II mõisnikelt inimlikku käitumist pärisorjadega, keelas ära piinamised ja ihunuhtlused.

Friedrich II edendas ka tööstust ja kaubandust. Nii sai tema ajal alguse portselani-, paber- ja siiditööstus Preisimaal. Sisekaubandust edendas ta veeteede korraldamisega, aga kaubanduslik läbikäimine kaugete maadega oli raskendatud, sest kaubalaevastiku ehitamiseks ei jätkunud temal summasid. Friedrich II ei lasknud end mõjustada oma sajandi majandusõpetlasist. Tema jäi kaitsetollide pooldajaks ja sundis oma kodanikke neid tunnustama äärmise valjusega. Eriti suurt pahameelt rahva keskel tekitas tubaka-, kohvi- ja soolamüügi riigi monopoliks tunnustamine tema päevil.

Kohtunikkude omavolitarvitamisele katsus Friedrich II panna piiri sellega, et võttis kohtunikud riigi palgale. Kohtunikelt nõudis kuningas vastavat haridust. Oma ülesandeid pidid nad täitma kiirelt, korralikult ja kokkukõlas seadustega. Kaebealuste piinamised olid keelatud.

Nii viis Friedrich II läbi mõned uuendused valgustusajandi ideede vaimus ja väärib sellepärast valgustatud ainuvalitseja nime.

Austria ja Joseph II. Austria oli suurim ja rahvarikkaim Saksa riikidest. Tema moodustasid Habsburgide pärandusmaad: Austria ehk Idamark, Tirool, Steiermark, Kärnten, Krain, Böömimaa ühes Sileesia ja Määrimaaga ning Ungari kuningriik; neile maadele sai Austria Utrecht-Rastatti rahu järgi (1714) juurde Belgia, Milaano ja Sardiinia. Maria-Theresia pidi küll loobuma Sileesiast, aga ta sai esimesel Poola jagamisel Galiitsia (1772).

Austrias elas mitu üksteisele koguni võõrast rahvast: saks-

lased, tšehhid, ungarlased, rumeenlased, itaallased, belglased jpt. Igal maal räägiti oma keelt ja olid omad ametiasutised; riigivalitsemine ei olnud seega ühtlane. Aga Austriaski panid valitsejad aegamööda maksma absolutismi, kaotades üksikute maade omavalitsused, nimetades nendesse valitsema riigi-ametnikke. Selle reformi lõpuleviijaks oli Joseph II

Joseph II.

(1780—1790), kes teostas ühtlasi reforme valgustussajandi vaimus ning väärrib sellepärast valgustatud ainuvalitseja nime. Joseph II oli ühtlasi Saksamaa keiser.

Joseph II oli julgeim XVIII saj. reformaator. Varsti peale troonileastumist andis Joseph II isikliku vabaduse Böömi, Määri, Kraini ja Galiitsia talupoegadele. Talupojad said liikumisvabaduse, kuid teorjus ja muud kohustused mõisa vastu jäid alles. Aga varsti viis Joseph II talupoegade kaitseks läbi teise reformi, mis kohustas mõisnikke talurahva

teorjust rahale arvestama, ja lubas mõisnikel võtta talupoegadelt ainult r a h a r e n t i. See uuendus oli tähtis, sest talupoja aeg ja tööjõud vabanesid nüüd tema isikliku majapidamise jaoks. Kahjuks muidugi ei olnud kõik talupojad nii jõukad, et oleksid suutnud end raha vastu lunastada teorjusest. Kuid paljud suutsid seda siiski ja mõisnikkude pahameel oli oma valitseja vastu väga suur.

Joseph II oli ka eesõiguste vastane. Eriti ei meeldinud talle aadli maksuvaba olek. Ta avaldas määruse ühtlasest maksujaotusest, mis kohustas k õ i k i k o d a n i k k e ilma erandita m a k s e m a k s m a.

Joseph II oli, nagu Friedrich II-gi, u s u s a l l i v u s e p o o l d a j a (endisist Austria valitsejaist olid mitmed ägedad katoliiklased); ta kaotas kõik kitsendused protestantide, õigeusuliste ja juutide suhtes. Keiser Joseph II oli kloostrite ja munkade vastu, ta pidas viimaseid kasutuiks olevusiks maailmas. Joseph II määras Austria kloostreist pooled sulgemisele, järele jäid need, mis tegelesid hariduslike ülesannetega või elasid heategevusele. Suletud kloostrite sissetulekud tarvitas keiser koolide avamiseks ja ülalpidamiseks. Joseph II hoolitses tõsiselt koolide hea käekäigu eest ja pani Friedrichi eeskujul Austrias maksma k o o l i s u n d u s e. Ta võttis vaimulikelt ära koolide revideerimise õiguse ja andis järelevalve koolides ilmlikkude võimude kätte. Kloostrite varanduste müümisest saadud summasid tarvitas Joseph II ka haiglate, vaeste ja lastevarjupaikade asutamiseks ning ülalpidamiseks.

Edendades rahvaharidust ja tõstes rahva majanduslikku järge oli Joseph II arvamusel, et tema ise kõige paremini teab, kuidas seda teha tuleb. Ta ei lasknud seltskonnal kaasa töötada ega kaasa rääkida; kõik rahva kasuks, kuid mitte midagi rahva kaudu, oli tema põhimõte. Joseph II viis läbi kogu riigis ühtlase valitsuse ja kuulutas ametlikuks keeleks s a k s a k e e l e. Kuid Joseph II unustas, et tema Austria koosnes osadest, mis ei sarnelnud üksteisega; igal „maal“ oli oma minevik, elas oma rahvas oma isesuguste kommete ja pruukidega; igal rahvusel oli oma keel. Seda kirjut peret kokku sulatada ühtlase valitsemisviisi ja ametliku keele maksmapanekuga ei olnud võimalik. Sellepärast tekkis selle valgustatud ainuvalitseja

vastu tugev opositsioon, Belgias koguni avalik mäss. Keset neid ärevaid sündmusi suri Joseph II. Tema järglased summutasid küll mässu, aga panid ka seisma tema vabameelsed reformid, andudes täielikult reaktsioonile.

Katariina II Venemaal. Venemaa valgustatud ainuvalitseja oli Katariina II (1762—1796).

Katariina oli Saksamaa vaese vürsti tütar ja asus oma emaga juba 14-aastaselt vene keisrikotta. Siin ta sai trooni-

Katariina II.

pärija naiseks. Katariina oli tark, auahne, energiline ja võimuhimuline. Teda ei rahuldanud olla troonipärija abikaasa, ta ihaldas kanda ise Venemaa krooni. Ta laskis end salvida vene õigeusku, õppis ära vene keele, omandas vene kombed ja harjumused. Katariina võitis vene seltskonna sümpaatia, kuna tema abikaasat, keiser Peeter III ei sallitud, sest viimane oli vene olude põlgaja ning seejuures veel väga piiratud mõistusega inimene.

Peeter III oli valitsenud vaevalt kuus kuud, kui Katariina ta kaardiväelaste abil kõrvaldas ja ise hakkas valitsema.

Katariina II on üks haritumaist Vene valitsejaid; ta oskas Lääne-Euroopa keeli, luges ladina ja kreeka keeles, tundis hästi valgustusaja kirjandust, oli sõbralikus kirjavahetuses Montesquieu ja Voltaire'iga, ostis entsüklopedist Diderot'lt ta raamatukogu.

Lugedes uut kirjandust, olles kirjavahetuses kirjanikega, andus Katariina uutele ideedele. Troonile astudes esines tema valgustatud valitsejana. Ta tahtis ümber korraldada Venemaa riiklikku ja ühiskondlikku elu uute aadete seisukohalt. Ta otsustas kokku kutsuda komisjoni uute seaduste väljatöötamiseks. Sellele komisjonile kirjutas ta „suure juhatuskirja“, milles avaldas oma vaateid. Ta kirjutas, et inimesed peavad olema ühetaolised seaduse ees ja seadus ei tohi olla karm; ei tohi üldse olla karistusi, mis vigastavad inimest. Kuritegusid tuleb ära hoida, selleks tuleb anda rahvale haridust ja kasvatust. Komisjoni liikmeid manitses ta olla õiglased ja humaansed, täita oma ülesannet nii, et järeletulevad põlvned neid meelde tuletaksid lugupidamise ja tänuga.

Katariina II seadusandlik komisjon töötas ligi poolteist aastat, kuid ilma tulemusteta. Ükski seisus ei tahtnud loobuda oma eesõigustest; eriti agaralt kaitses oma eesõigusi aadliseisus. Katariina II, kes kergesti oli andunud prantsuse kirjanduse mõjule, alistus sama kergesti tagurlikkude mõisnikkude mõjule. Nähes, et riigi esimene seisus uute voolude vastu on, heitis ta kõrvale oma vabameelsed kavatsused ja andus reaktioonile nagu tema eelkäijad ja järeltulijadki. Seadusandlik komisjon läks koju, ilma et vastu oleks võtnud ühtki otsust.

Kesk-Euroopa valgustatud ainuvalitsejad viisid läbi talurahva vabastamise. Kuid Venemaal Katariina II komisjonis ei käsitletud talurahva küsimust üldse eraldi päevakorra punktina. Keegi ei teinud endale otsekoheseks ülesandeks kõnelda pärisorjade seisundist. Keisrinna ise ei võtnud talupoegade küsimust tõsiselt. Oma „suures juhatuskirjas“ nimetas ta pärisorjust küll seltskonna paheks, kuid tähendas ka, et talurahva vabastamisega peab olema ettevaatlik, sest „ei tohi äkki luua uusi kodanikke“.

Talurahva küsimust puudutati nii peakomisjonis kui ka tema poolt moodustatud alamkomisjonides ainult möödamin-

nes, juhuliselt selle või teise ühenduses oleva küsimuse arutusele. Kuna Lääne-Euroopas talupoegade vabastamist propageeriti, seletati samal ajal Venemaal, et talupoeg on mõisniku varandus ja tema seisukorra parandamine on mõisniku asi. Katariina II-se, selle välispidiiselt humaanse valitsejanna päevil jõudis pärispõlv Venemaal oma haripunktile. Katariina II pani pärispõlve maksma seal, kus seda seni veel ei olnud (Ukrainas). Talupoeg oli oma ihu ja hingega mõisniku omand. Talupoegi müüdi küll üksikult, küll perekondade viisi, neid anti altkäemaksuks, nende peale mängiti kaarte jne. Oli mõisahärrasid ja -prouasid, kes oma pärisorje halastamatult peksid, tule ning keeva veega nende vastupanujõudu proovisid, neid sageli surnuks piinates. Talupojal ei olnud isegi kaebamise õigust mõisnikkude vägivalla peale. Siberi sunnitöö ähvardusel keelas seda keisrinna käsk.

Katariina II-se uuendusi. Lääne-Euroopa moodsaist ideist teostas Katariina ainult mõned. Ta viis läbi osalise võimude lahutuse, eraldas kohtu administratsioonist, asutades eri kohtud mõisnikele, linlastele ja talupoegadele. Katariina II juhtis erilist tähelepanu haridusele. Kuid ta ei hinnanud ainult haridust, tema silmis oli sama tähtis kasvatatus. Ta tahtis kasvatada uue põlve haritud vanemaid, kes oleksid viinud perekondliku kasvatuse uutele radadele. Et harimatu ümbuse mõju kasvatustööd ei takistaks, pidid tulevased emad ja isad kasvatuse ja hariduse saama kinnistes asutistes vilunud pedagoogide juhatusel. Neiks asutisiks said tütarlastele instituudid ja poeglastele kadettide koolid. Katariina avas ka avalikke õppeasutisi: kubermangulinnadesse kõrgemad rahvakoolid, maakonnalinnadesse alamad rahvakoolid lühema õppeajaga. Katariinal oli veel kavatsusel asutada 4 ülikooli. Kuid tema sõjad neelasid ära riigi sissetulekud ja tal ei läinud korda avada ühtki ülikooli (esimene ülikool Venemaal asutati Katariina eelkäija Eliisabeti poolt Moskvasse 1755. a.).

Riigi majanduspoliitikas oli Katariina II vaba tööstuse ja vaba kaubanduse pooldaja, loobudes Peter Suure ajast maksvast riiklikust protektsionismist. Tööstuse

ja kaubanduse toetamiseks avas ta riigipanga, kus väljaantud laenude pealt nõuti ainult 5%.

Tähelepanu väärivad veel Katariina II sammud tervishoiu ja hoolekande alal. Ta asutas „tervishoiukollegiumi“, mille ülesandeks oli avada igas linnas apteek ja ametisse kutsuda arst. Paljudesse linnadesse tekkisid tema päevil haiglad ja kodud vanade ning nõdrameelsete jaoks. Ka sai rüügetepanemine Venemaal alguse Katariina II päevil.

Katariina II oli kirjanik. Ta avaldas näidendeid ja jutte. Tema ajal hakati kirjanduse levitamise sihiga välja andma kuu- kirju ja töötati kodumaa ajaloo allikate kogumisel.

Katariina II-se välispoliitika. Välispoliitika alal teotses keisrinna Katariina II Peeter Suure radadel. Temagi siht oli, maksu mis maksab, laiendada Venemaa piire. Ta püüdis seda teostada Türgi ja Poola kulul. Türgimaaga sõdis Katariina kaks pikka sõda ning omandas Krimmi poolsaare ja stepimaid Musta mere kaldal.

Poolamaa ja Venemaa olid vanad võistlejad. XVII saj. teisel poolel hakkas Venemaa pealetungijaks. Teatavasti kaotas Poola Venele Ukraina 1667. a. Poola seisundit raskendasid halvad poliitilised ja sotsiaalsed olud. Poola kuninga valimine sündis enamjagu välisriikide survele. Kuninga võim oli piiratud seimi-nimelise riigipäeva läbi. Seim ise oli teguvõimetu, sest igal seimi liikmel oli „liberum veto“ õigus, s. o. seimi otsuse tagasilükkamise õigus. Iga küsimuse otsustamisel leidis mõni vastuhääletaja; nii polnud seimi tööle tegelikke tagajärgi. Poola nõrkuseks oli veel asjaolu, et seal seisused omavahel ei sobinud. Talupojad elasid pärispõlves.

Poola väljalangemist Euroopa riikide perest ootasid igat- susega saagihimulised naabrid: Vene, Preisi ja Austria. Otsiti põhjusi Poola oludesse segamiseks. Katariina II leidis selle õige- usuliste toetamises. Poolas puudus ususallivus, püüti kogu rah- vast katoliseerida. Õigeusuliste kaitseks saatis Katariina sõja- väe oma parima kindrali Suvorovi juhatusel Poolasse, millele järgnes Poolamaa esimene jagamine kolme nimetatud naaber- riigi vahel. Sellel jagamisel sai Katariina endale osa Valge- Vene-st. Nende kaotuste järel ärkas küll Poolas rahvuslik lii-

kumine; võeti vastu uus konstitutsioon (1791), millega kõrvaldati endise riigikorra puudused: kaotati liberum veto, asjade otustamine seimis pidi sündima häälteenamusega; linnakodanikke lasti osa võtma seadusandlikust tööst; kuninga võim kuulutati pärandatavaks, anti usuvabadus jne. Kuid siiski järgnes teine Poolamaa jagamine Preisi ja Venemaa vahel; esimene sai Poo- seni maakonna, Danzigi ja Thorni linna, Katariina sai kogu Valge-Vene ja Poola lõunamaakonnad. Järele- jäänud osa Poolast kuulutati Vene ülemvalitsuse alla (1793).

Poolakatel oli üliraske leppida tehtud ülekohtuga, unustada oma iseseisvust. Julge patrioodi Tadeusz Kosciuszko juhatusel sundisid nad lahkuma Varssavist ja Vilnost sinnajäe- tud vene garnisonid. Kuid juurdetõtanud Vene ja Preisi väge- dele ei suutnud nad vastu panna. Meeleheitlikus lahingus Vars- savi all rauges patriootide jõud; nad võideti, Kosciuszko langes vangi. Järgnes Poola viimane ning lõplik jagamine (1795). Venemaa sai Leedu ja Kuramaa, Austria osa Vana- Poolast Krakoviga ja Preisimaa järelejäänud osa Vana-Poolast Varssavi linnaga.

Lõviosa Poola riigist oli langenud Venemaale saagiks; Kata- riina II-st ülistati tema võitude pärast ja nimetati „Suureks“.

K ü s i m u s i k o r d a m i s e k s :

Iseloomustage üldjoontes valgustatud absolutismi!

Millistest maadest tekkis Preisi riik?

Millal sai Preisi kuningriigiks?

Milline suguvõsa valitses Preisis?

Iseloomustage Friedrich II!

Millal oli 7-aastane sõda?

Kuidas puhkes see sõda ja millised riigid võtsid osa temast?

Millised asjaolud päästsid Preisimaa kaotusest selles sõjas?

Miks nimetame Friedrich II valgustatud ainuvalitsejaks?

Nimetage tema reforme!

Millistest maadest tekkis Austria riik?

Nimetage Joseph II reforme Austrias!

Miks ei võitnud Joseph II üldist poolehoidu?

Millal valitses Katariina II Venemaal?

Milliseid sihte taotles ta välispoliitikas?

Miks nimetame teda valgustatud ainuvalitsejaks?

Miks ei vabastanud Katariina II talupoegi?
Nimetage tema tähtsamaid uuendusi!
Nimetage Poola riigi nõrkuse põhjusi!
Millised riigid jagasid omavahel Poola?
Millal oli Poola lõplik jagamine?
Millised Poola maakonnad omandas Vene, millised Preisi ja millised Austria?

3. Inglismaa valgustussajandil.

1714 — Hannoveri dünastia algus Inglismaal.
1776 — Inglise Ameerika asumaad kuulutavad end iseseisvaks.
1783 — Versailles' rahu: asumaad tunnustatakse iseseisvaks.

Poliitiline olukord. Inglismaa oli XVIII saj. eeskujuks Euroopa riikidele nende vabaduspüüetes, olgugi et sellegi maa riiklik ning ühiskondlik kord palju jättis soovida.

Mõnusa revolutsiooni (1688. a.) olid läbi viinud whigid. Nende nõudel kindlustas uus kuningas William III parlamendile ülekaalu kuninga võimu üle. Valitsus oli muutunud parlamendi ees vastutavaks. William III teise järglasega (George I) said inglise troonile Stuartite kauged sugulased, väikese Saksamaa vürstiriigi Hannoveri valitsejad.

Esimesed Hannoverid (George I, George II) tundsid end sootu võõrastena Inglismaal. George I ei mõistnudki inglise keelt ja sai oma ministritega asju ajada vaid tõlgi kaudu. Need juhuslikult inglise troonile sattunud väikese riigi valitsejad ei mõistnud koduneda uutes oludes. Seetõttu oli whigidel kerge mängida juhtivat osa. Nende hulgast kui parlamendi enamusparteist olid sunnitud Hannoverid valima oma ministreid, kes moodustasid ministrite kabineti. George I, et ta keelt ei mõistnud, andis kabineti juhatuse peaministri kätte ja kabinet (valitsus) hakkas koos käima koguni ilma kuningata. Sellepärast tähendati juba tol ajal, et „Inglismaal ei valitse kuningas, vaid ministrid“. Kabineti tekkimine mõjus omalt poolt kaasa parlamendi võimu tõusule, eriti enamuspartei mõju kasvamisele.

Nii kujunesid olud, mis määratu tähtsuse andsid valimisvõistlustele. Võita valimistel tähendas saada parlamendis enamus-erakonnaks, kelle hulgast kuningas kutsus ministreid, kes moodustavad valitsuse ja saavad niiviisi poliitika juhtijaks.

Inglise vana valimisseadus. Tänapäeval valitseb Inglismaal üldine valimisõigus, kui aga Hannoverid valitsema hakkasid, oli seal lugu hoopis teisiti. Maksis veel keskajast pärit valimissüsteem, mille järgi Inglismaal oli saadikute saatmise õigus ainult määratud linnadel ja kohtadel. Neist linnadest olid mõned jäänud aja jooksul tähtsusetuiks, mõned kohad maa pealtki kadunud, kuid nende elanikel või omanikel olid siiski valimisõigused. Aga samal ajal oli juurde tekkinud palju uusi linnu, mõned neist saanud suurlinnadeks, kuid neil kas ei olnud üldse parlamendi valimisõigusi või oli väheste esindajate saatmise õigus. Nii jutustatakse kohakesest Old Sarumist, et sel õigus oli 2 esindajat saata parlamenti. Seejuures leidis nimetatud kohakeses ainult 5 maja 12 elanikuga ja kõik majad olid ühe sugukonna omandus. Valimiste päeval toimetati siin omaniku volinik kahe parlamendi liikme valimist. Ühest teisest kohakesest kõneldatakse, et selle oli neelanud meri, aga valimispäeval sõitnud siiski ranniku omanik paadiga sinna kohale, kus enne majad seisnud, ja toimetanud sõpradega valimisi. Kuna London poole miljoni elanikuga parlamenti võis saata 4 esindajat (1 esindaja 125 000 elaniku kohta), oli 30 kohakesel 375 elanikuga 60 esindajat parlamendis (1 esindaja 6 elaniku kohta). See näitab, kui ebahühtlaselt inglise rahvas oli esindatud parlamendis. Pealegi ei lubanud Test-Act katoliiklastel pääseda parlamenti ega riigiameteisse. Seega oli suur osa rahvast veel usulise maailmavaate pärast kõrvaldatud seadusandlikust tööst ning üldse mõjuavaldamisest poliitikasse.

Alatine näht oli tol ajal Inglismaal valijate äraostmine. Poliitiline iseteadvus oli veel nii vähe arenenud, et valijad end kergesti lasksid meelitada. Jõukad suurmaamanikud ja asumaades rikastunud ärimehed ostsid parlamendikohti, kas endale või oma poolehoidjaile. Valijate äraostmise tõttu koondusid parlamendikohad üksnes rikaste kätte. Sellepärast olidki nemad iga valimissüsteemi muutmiskavatsuse vastu ja

uuendusettepanekud sel alal pidid ootama jääma paremaid aegu.

Inglise asumaadepoliitika. Asumaid soetama hakkasid inglased kuninganna Elisabethist alates. Uute maadena, mida Euroopa suurriigid tol ajal oma mõjupiirkonda ihkasid saada, olid Ameerika ja India. Need olid maad, mis ei töötanud ainult suuri looduslikke rikkusi, vaid kus avanesid Euroopa tööstussaadustele laialised turud.

Inglise esimesed väljarändajad ilmusid Ameerikasse Elisabethi valitsusajal. Nad tulid Põhja-Ameerikasse, mille mõõdukas kliima vastab Euroopa kliimale, mille loodus sarnleb Euroopa omaga. Nad asusid Ameerika randa seal, kus see üle ookeani kõige lähedam Euroopale. Mississippi ja püha Laurentiuse jõgikonda ning nende jõgede vahel asetsevale maa-alale asusid nad elama. Siin oli võimalik harida põldu, kasvatada karja; siin oli maapind rikas rauast, kivisöest ja ehitusmaterjalidest, s. o. tähtsatest vahenditest tööstuse tekkimiseks. Siin elas maa päriselanikke hõredalt, ei teinud suuremat tüli nende vallutamine. Oma töö ja vaevaga tuli siin kasustada maa loomulikke rikkusi ning luua oma kultuur. Inglise väljarändajad hakkasid siin suuremalt jaolt põlluharijaiks, kuid andusid ka mitmesugustele tööstusharudele ning kaubandusele.

Kuid varsti ei leppinud Inglise valitsus ainult selle okupeeritud maa-alaga Põhja-Ameerikas. Inglased ihkasid oma mõjupiirkonda võtta ka maid, mis olid vallutanud prantslased ja hispaanlased Ameerikas.

Utrechti rahu (1713) järgi olid nad juba saanud Hudsoni lahe ja Laurentiuse jõesuudmel asuvad prantslaste asumaad Põhja-Ameerikas. Kui XVIII saj. keskel algas Seitsmeaastane sõda, milles Prantsusmaa toetas Austriat, ruttasid inglased toetama Friedrich II, et välja tingida prantslastelt jälle mõnda kasulikku maa-ala. Nad asusid võitma prantslastelt nende Põhja-Ameerika asumaad. Peale Prantsusmaa oli Inglismaal siin tegemist ka Hispaaniaga, kuid võitjaks jäid siiski inglased. Suureks toeks Inglise valitsusele Ameerikas olid asunikud ise, nende jõuga võidetigi prantslastelt Kanada (1763) ja hispaanlastelt Florida.

Inglaste võit Prantsuse asumaade üle on seletatav kohalikkude oludega. Prantsuse asumaad olid valitsuse ettevõtted ja asumaades maksis sama kitsendatud kord kui kodumaal Euroopas. Pääsesid jõusse samad seisuslikud vahed ja eesõigused, poliitiline õiglusetus, usuline sallimatus, mis kodumaalgi.

Teisiti oli lugu Inglise asumaades. Inglismaalt rändas suurel arvul välja rahvast Stuartite poliitilise ja usulise reaktsiooni päevil. Väljarändajatele ei tehtud takistusi. Uues ilmas sattusid asunikud algusest peale vabamaisse oludesse. Asunikud harjusid pidama oma koosolekuid ja sai viisiks tunnustada korraldusi, mis oli heaks kiitnud kohalik rahvakoosolek. Kohe algusest peale ei saanud Inglise võimu esindajad, kubernerid, toimida üksi valitsuse huvides, vaid pidid arvestama elanikkude soove. Inglise asumaades hakkas maksma usuvabadus. Need Inglise asunikkude vabamad olud olid meelituseks Prantsuse asunikele ja sõja puhkemisel alistusid viimased kergesti inglastele Ameerikas.

XVIII saj. keskpaiku tungisid inglased ka *I n d i a s s e*, tõrjudes sealt välja prantslasi. Inglaste kätte langesid maa tähtsamad punktid: Bombay, Madras ja Kalkutta. Inglise kindlustasid endile siin suurepäraseid kaubaturud. Oma asumaade rohkuse ning kaubanduslikkude läbikäimiste poolest tõusis Inglismaa XVIII saj. 60-ndais aastais esimeseks koloniaalriigiks ja üldse tähtsamaks riigiks Euroopas.

Harilik eurooplaste asumaadepoliitika oli saada võimalikult suurt kasu asumaadest, ekspluateerida neid põhjalikult emamaa huvides. Ka inglastele ei olnud võõras see põhimõte. Juba Cromwelli „Navigatsiooni akti“ ehk meresõidu seadusega tohiti ainult Inglise laevadel vedada kaupa asumaadesse ja sealt välja, Inglismaale aga võisid võõramaa laevad tuua ainult oma-maa produkte. Selle seadusega oli Inglismaa välismaa võistluse eest täiesti kaitstud ja inglise tööstur ja kaupmees oma sisemise ning asumaa turu täielik peremees. Inglismaa tööstuse ja kaubanduse huvides ei lubanud valitsus asumail asutada oma tööstusi. Raua ümbertöötamine ja nahaparkimine oli otse keelatud asunikele. Igatahes kitsendas säärane asumaadepoliitika väga asumaade majanduslikku arengut. Kuid asumaade elanikkude arv kasvas (1688. a. revolutsioonist saadik oli rahvaarv

200 000-lt tõusnud 1 760 000-ni) ja kiirelt edenes nende keskel haridus, tõustes isegi kõrgemale Inglismaa hariduslikust tasemest. Kasvas ka kaubandus-tööstuslikust survest hoolimata asumaade jõukus ja arenes asunikude silmaring. XVIII saj. teisel poolel ei tahtnud inglise asunikud Põhja-Ameerikas enam arvestada Inglise valitsuse määrusi. Siis puhkes lahti tüli emamaa ja asumaade vahel.

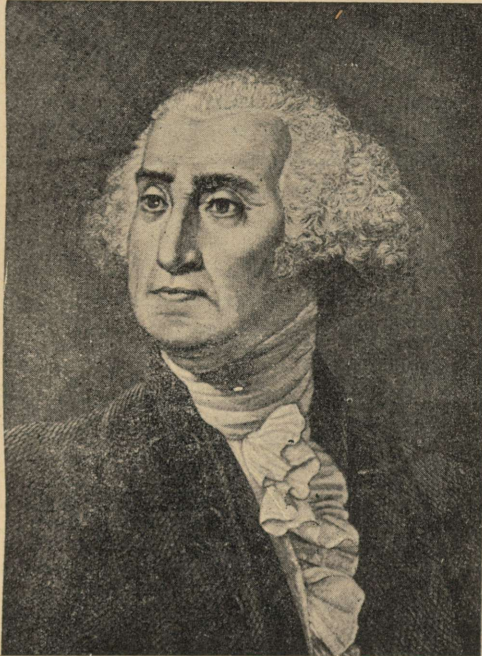
Põhja-Ameerika vabadussõda. XVIII saj. teisel poolel ei nõudnud Inglise valitsus ainult täpset meresõiduseaduse pidamist, vaid katsus asunikele suruda veel teisi kohustusi. Asumaadesse saadeti sõjavägi, mille ülalpidamiskulud läksid asunike kanda. Veel otsustas Inglise valitsus sisse seada asumaades tempelmaksu, mille põhjal äri- ja eripaberid kuulusid maksustamisele. Nii sõjaväe saatmise kui tempelmaksu vastu protesteerisid kõvasti asunikud. Nad seletasid, et Inglise parlamendis neil esindust ei ole ja seepärast parlamendil mingit õigust pole neid maksustada. Tempelmaks kaotatigi. Selle asemel aga pandi mõned sisseveokaubad kõrge tolli alla. Asunikud vastasid siis Inglise kaupade boikoteerimisega. Bostonis heideti koguni terve laevatäis Inglismaalt saadetud teed merre. Inglismaal aga otsustati jätkata survepoliitikat. Siis astus kokku Philadelphia's esimene asunduste kongress seisukoha võtmiseks edaspidise tegevuse üle (1774).

Kongress valmistas protestkirja, milles hukka mõisteti Inglise valitsuse sammud, ja kutsus üles asunikke mitte ostma Inglismaalt saadetud kaupu. Sellele reageeris valitsus sõjaseaduse väljakuulutamise ja asumaades; ta oli arvamisel, et asunikud Inglise vägedele vastu ei hakka. Asumaades valmistuti siiski sõjaks. Sõjaväe organiseerimine ja juhatus usaldati George Washington'i kätte.

Washington oli sümpaatne, läbi ja läbi aus iseloom, tagasihoidlik, mitte kunagi juhitud isiklikest huvidest. Sõjaväelised kogemused omandas Washington inglaste ja prantslaste vahelises sõjas Kanadas, millest ta osa võttis kogu selle kestusel.

Inglise valitsus kogus palgasõdureid Ameerikasse saatmiseks Saksamaalt. Inglise sõjamehed olid korralikult riides, hästi varustatud relvade ja toidumoonaga. Asumaade mehed

olid harjumata, distsiplineerimata, viletsa varustisega ja õpetamata juhtide juhatada. Pole siis ka ime, kui algul kaotasid ameeriklased. Aga Washingtoni energia oli kustumatu. Väsimatu agarusega kogus ta juurde uusi mehi, muretses varustist, õhutas võitlushimu. Võitlust võidurikka lõpuni viia tahtis ka 1776. a. Philadelphiasse kokkutulnud kongress; ta kuulutas

George Washington.

Ameerikas olevad 13 Inglise asumaad iseseisvaks. See oli Põhja-Ameerika Ühendriikide tegelik algus.

Oma sammu põhjendasid ameeriklased rippumatuse deklaratsiooniga, milles muuseas on öeldud:

Meie peame endastmõistetavalt tõeks, et kõik inimesed on sündinud ühetaolistena ja Loojalt saanud teatavad loomulikud õigused, muu hulgas õiguse elada, vaba olla ning õnne poole püüda; riigivalitsused on seks olemas, et nad inimestele kindlustaksid need õigused, ja nende võim on õigustatud ainult siis, kui see valitsetavalt leiab heakskiitmist. Igakord kui mingisugune valitsus rikkuma hakkab neid õigusi, on rahval õigus

ta kaotada ja luua uus valitsus sellistel alustel ja sellisel kujul, mis rahvaenamuse arvates kõige kohasem on tema julgeoleku ja õnne kindlustamiseks.

Mõistus käsib pikemat aega püsinud valitsusi mitte muuta tähtsusetaks ja vähekaaluvate põhjuste pärast, ja kogemus õpetab, et inimesed halbu olusid, niikaua kui nad on kannatatavad, meelsamini kannatavad, kui õigust lähevad otsima harjunud korra kukutamiseks. Kui aga üht rahvast tahetakse painutada piiramatu vägivaldavalitsuse alla, siis on tema õigus, jah, otse ta kohus niisugune valitsus kukutada ja hoolt kanda oma julgeoleku kindlustamise eest ka tulevikus. Siinsed asumaad on siimaani kõik kannatlikult kandnud, nüüd aga on nad sunnitud muutma senist valitsemiskorda. Suur-Britannia praeguse kuninga (George III 1760—1820) poliitika on õiglusetuse ja ülehaaramise ajalugu ja tema eesmärgiks on olnud vägivaldne võim. Sellepärast kuulutame meie, kokku tulnud üldiseks kongressiks Ameerika Ühendriikide esindajatena, maailma kõrgeimat Kohtunikku tunnistajaks hüüdes oma püüete puhtusele, oma hea rahva nimel siinkohal pühalikult, et need ühendatud asumaad seaduspäraselt peavad olema vabad ja rippumatud riigid, et nad vabad peavad olema kõigist kohustustest Briti krooni suhtes ja et lõpetada tuleb iga-sugune poliitiline ühendus nende ja Suur-Briti riigi vahel.

Omalt jõul ei oleks saanud ameeriklased sihile. Nende suuremad linnad New York ja Philadelphia langesid juba Inglise vägede kätte. Aga neile tuli abi Euroopast.

Suure põnevusega jälgis Euroopa, eriti vabameelsed ringkonnad ameeriklaste vabadusvõitlust. Olid ju Inglismaa Ameerika asunikud esimesed, kes kätte võtsid relvad vabaduse kaitseks. Vanas maailmas (Euroopas) avaldatud vabaduse ja ühetaosuse ideed leidsid esimesena Uus-maailmas teostamiskatset. Kumb võidab, kumb kaotab, oli põnev küsimus igaühele. Prantsusmaal tunti erilist huvi Ameerika sündmuste vastu. Siin soovisid nii vabameelsed kui tagurlikud ringkonnad edu mässajaile. Prantsusmaa pahameel Inglismaa vastu oli tol ajal eriti suur Kanada kaotuse pärast (1763). Ameeriklased pöördusidki kõigepealt Prantsusmaa poole abi järele. Benjamin Franklin, kelle nimi Euroopa õpetlastele piksevarda leiutamiseks oli juba tuntud, ilmus Pariisi, tuues kaasa oma kodumaa rippumatuse deklaratsiooni. Franklin, 70-aastane vanamees, avaldas oma demokraatliku lihtsuse ja sümpaatse esinemisega prantsuse seltskonnas kaasakiskuvat mõju. Igalt poolt tõttasid uute ideede pooldajad vabatahtlikkudena ookeani

taha appi ameeriklastele nende vabadusvõitluses. Ka Saksa-
maalt ja Poolamaalt sõitis palju vabatahtlikke.

Abi saatis ameeriklastele kättemaksuhimust aetuna oma
võistlejate vastu Prantsuse valitsus. Peale sõjaväe saatmise
Ameerikasse kimbutasid prantslased inglasi oma laevastikuga
igal pool merel. Nii oli Inglismaa sattunud päris raskesse seisun-
disse ja ta ruttas rahu tegema oma asumaadega, kinnitades
neile a. 1783 Versailles' rahulepingu põhjal täie-
liku iseseisvuse.

Põhja-Ameerika Ühendriikide konstitutsioon. Iseseisvuse
saavutanud, hakkasid ameeriklased looma endale valitsuskorda.
Tekkis vaadete lahkuminekuid: ühed tahtsid igale asumaale ehk
osariigile, nagu neid nüüd hakati nimetama, täielikku iseseis-
vust, teised jälle kindlat keskvalitsust, mis ühendaks kõiki osa-
sid. A. 1787 astus kokku nn. konvent 12 osariigi saadikuist ning
hakkas endise vägede ülemjuhataja George Washingtoni juha-
tusel välja töötama Ühendriikide konstitutsiooni.

Konvendis jõuti pikkade vaidluste järel kokkuleppele; riigi
valitsuskord seati liitriigi alusele. Ühendriigid moodustavad
föderatiivse vabariigi; seadusandlik võim on kahe astutise,
senati ja saadikutekojas käes; need asutised moodus-
tavad üheskoos ühendriikide kongressi. Senatisse
valib iga osariik, vaatamata suurusele ja elanikkude arvule,
2 esindajat 6-ks aastaks; saadikutekotta valib iga osariik saadi-
kuid proportsionaalselt rahvaarvule 2-ks aastaks. Mõlemal
valimisel maksab üldine, ühetaoline, otsene ja salajane hääleta-
mine. Üksikud osariigid korraldavad oma kohalikud asjad ning
töötavad välja seadused kohalikkude olude jaoks; ühendriikide
keskasutiste otsustada ja toimetada on osariikide ühised asjad,
nagu sõjaväe, väliskaubanduse, rahanduse, mõõtude, posti ning
teede korraldus ja rahvusvaheline suhtlemine.

Riigi esindajaks ja täidesaatva võimu kandjaks valitakse
president 4-ks aastaks. President, kelleks sai George
Washington, elas ajutiselt New Yorgis ja Philadelphias, kuid
varsti otsustati presidendile anda asukohaks eriline ringkond
Kolumbias, väljaspool osariikide piire. Pealinn nimetati hiljem
esimese presidendi auks Washingtoniks.

Põhja-Ameerika Ühendriikide põhiseadusega lahutati kirik riigist. Iga kogudus hoolitseb ise oma kiriku eest, valib vaimulikud, maksab neile palga jne.; riik ei sega end kiriku asjusse ega kanna mingisugust kulu kiriku heaks.

Vaimustusega tervitati Ühendriikide konstitutsiooni Euroopa vabameelseseltskonnas. Uue riigi poliitiline kord oli midagi seninägematut.

Majanduslik areng ja tööstuslik revolutsioon Inglismaal. Inglise majanduslikku ellu tõi Põhja-Ameerika asumaade kaotus vähe muutust. Kaubanduslik läbikäimine Ühendriikidega ei lõppenud ja Indias oli nii hea turg Euroopa kaupadele, et tööstuslikku kriisi karta polnud. Ka asusid inglased samal ajal koloniseerima Austraaliat, leides seal uusi turge oma tooteile.

XVIII saj. arenes tööstus Inglismaal kiiremini kui kuski mujal. Eriti riidekauba järele oli Inglismaal ja tema välisturgudel väga suur nõudmine. Iga ettevõtja püüdis sellepärast tõsta produktsiooni ja ühtlasi oma saaduste väärtust. Tahes-tahtmata tuli leida abinõusid, kuidas tõsta tootmisel tööviljakust. Sellepärast oli Inglismaa see maa, kus kõige enne võeti tarvitusele masinad. Inglismaal tekkis kõige enne nn. tööstuslik revolutsioon, üleminek käsitöölt masinatöölle.

Tõuke masinate leiutamiseks andis „ketrusnälg“, mis seisis selles, et ketrajad ei jaksanud küllaldaselt kedrata lõnga kangrutele. Nõue mingisuguse tööproduktiivsust tõstva abinõu järele ketramistööstuses suurenes a. 1738, mil John Kay leiutas kiirsüstiku, mille abil kangur jõudis kududa 2—4 korda rohkem kui varem. Väsimata töötas nüüd inimvaim uute tehniliste saavutiste otsimiseks, ja mitte asjata: a. 1769 leiutas Arkwright ketrusmasina. Oma masina käimapanemiseks kasutas Arkwright veejõudu. Arkwright'i masin suutis kedrata ainult jämedaid lõngu, seega ei päästnud Arkwright'i leitud veel peenriide kudujaid ketrusnäljast. Vähe hiljem kombineeris Crompton uue ketrusmasina, mis töötades kas auru või vee jõul suutis kedrata lõnga igas jämeduses, ühtlasi mitusada korda kiiremini käsiketrajast.

Nüüd oli käes aeg, kus kangrud olid tööga üle koormatud, tuli omakorda tõsta kudumistööstuse töövilja-

kust. A. 1785 leiutas Cartwright kudumimasina, mida teised hiljem täiendasid. Uue leiutisega oli saavutatud tasa-kaal ketramis- ja kudumistööstuses. Masinate töölerakendamise tagajärjel jäid tööta käsitsiketrajad ja käsikangrud, sest käsitöö ei suutnud võistelda masinatööga; käsitöölised olid sunnitud minema palgatöolistena vabrikutesse. Üksteise järele tekkisid nüüd vabrikud, kus olulisema osa tööst tegid masinad; inimest tarvitati vaid töö etteandjana, juhatajana ja korraldajana. Et masinaga töötamine nõudis ühtlasi suurt pingutust, alati valvel olekut, kindlal tunniajal töötamist, ei meeldinud endistele käsitöölised vabrikutes töötamine. Vana eluviis oli neile palju sobivam ja mugavam ja nad olid enamvähem kindlustatud tööga. Uutes oludes tuli tööd otsida ja võis seda ka mitte leida. Oma õnnetuse põhjust nägid töölised masinates, ja nii mõneski tööstuskohas korraldati seepärast masinate lõhkumisi.

Masinate käimapanemiseks tarvitati esialgu peamiselt veejõudu. A. 1769 läks korda James Watt'i täiendada niipalju aurumasinat, et seda võidi tarvitama hakata veejõu asemel. See oli väga suur edusamm. Nüüd ei olnud vabrikute asutamine enam seotud kohaga, ka oli töösturil nüüd võimalus oma soovi kohaselt suurendada ettevõtet, kuna varem seda tegemast võis takistada piiratud kohapealne veejõud.

Aurumasina töölerakendamisega olid saavutatud uued soodsad tingimused tööstuse arendamiseks. Aurumasina kütmiseks tarvitati algul puid, kuid see kütmisviis osutus väga kulukaks ja ähvardas hävitada inglise metsi. Sellepärast mindi aegamööda üle kivisõega kütmisele, millist küttematerjali oli palju Inglismaal ja millega kütmine tuli odavam.

Vabrikute juurdekasv ja tootmise odavnemine löid alla produktide hinnad, see asjaolu tegi saadused kättesaadavaks laialistele rahvahulkadele. Nii kasvas järjest nõudmine ja tekkis juurde ettevõtteid.

Tööliseks vabrikutes hakkasid endised käsitöölised, kellelt masinatööle üleminek oli riisunud nende töö. Töölisi vabrikutesse said ettevõtjad ka maalt. Nimelt samal ajal, kui Inglismaal teostus üleminek käsitöölt vabrikutööstusele, likvideerus maal väikepõllupidamine. Inglismaa muutus suur-

ma omanduse maak. Talupojad muutusid proletaarlasteks, otsides teenistust kas maal mõisnikkude ja farmerite (mõisarentnikud) majapidamistes või linnas vabrikutes.

K ü s i m u s i k o r d a m i s e k s :

Millal muutus Inglise valitsus vastutavaks parlamendi ees?

Võrrelge Inglise XVIII saj. riigikorda samaaegse Prantsuse riigikorraga: milles need ühtusid, milles erinesid?

Millal hakkas Hannoveri dünastia valitsema Inglismaal?

Mis ülesanded olid peaministril Inglismaal?

Millisest erakonnast kutsuti tavaliselt valitsus Inglismaal?

Kellel olid Inglismaal parlamendi valimise õigused?

Miks ei uuendatud seal valimisseadust?

Millal ja kus tekkisid inglaste esimesed asumaad?

Millised asumaad omandasid nad Utrechti rahu järgi?

Millised asumaad omandasid inglased 7-aast. sõja ajal?

Milles erinesid Inglise asumaad Prantsuse asumaadest?

Kus väljaspool Ameerikat otsisid inglased asumaad?

Millistel põhjustel tekkis tüli Inglismaa ja tema Ameerika asumaade vahel?

Millal kuulutasid Ameerika asumaad end iseseisvaks?

Millega põhjendasid ameeriklased oma sammu?

Nimetage Ameerika vabadusvõitluse ajaloolisi isikuid!

Kes toetasid ameeriklasi nende vabadussõjas?

Millal tunnustati Ühendriikide iseseisvus?

Milline põhiseadus hakkas maksma Ühendriikides?

Võrrelge Ühendriikide konstitutsiooni Inglismaa riigikorraga!

II. SUURE PRANTSUSE REVOLUTSIOONI JA NAPOLEONI AJASTU.

1. Suur Prantsuse revolutsioon.

1774—1792 — Louis XVI.

5. mail 1789 — astub kokku seisustekogu.

14. juulil 1789 — Bastille' langus, revolutsiooni algus.

1791 — valmib esimene põhiseadus.

1791—1792 — Legislatiivi aeg.

2. apr. 1792 — Legislatiiv kuulutab sõja Austriale.

10. aug. 1792 — heidetakse kuningas troonilt.

1792—1795 — Rahvuskonvendi aeg.

1793—1794 — Robespierre'i diktatuur.

1795—1799 — Direktooriumi aeg.

1789—1799 — Suure Prantsuse revolutsiooni kestus.

Prantsusmaa revolutsiooni eel. Samal ajal, kui teised Euroopa suurriigid elasid üle valgustatud absolutismi, süvenes Prantsusmaal vana kord. Ei kuski mujal olnud aadlikud ja vaimulikud nii eesõigustatud kui Prantsusmaal, kuski mujal ei loobitud rahvalt kogutud raha nii hoolimatult aadlikest soosikuile ja koja lõbustuste peale, kuski mujal ei olnud kodanik niivõrd omavoli ohver kui Prantsusmaal. Seal olid tarvitusel nn. vangistamise kirjad. Igaüks, kel oli lähem tutvus kuningliku kojaga, võis saada neid kirju. Peale kirjutanud kas oma vastase või vihamehe nime ja saatnud kirja politseisse, vangistas viimane ülesantud isiku. Nii polnud keegi kodanik kindel oma puutumatuses. Täna võis ta elada vabaduses, aga homme leida

end vangikongis, sinna sattunud kas politsei enda kahtlustuse või mõne vihamehe ülesandmise järgi.

Külluses elasid vaid kuninglik koda, aadlikud ja kõrged vaimulikud. Linnakodanikud, keda siin hüüti k o l m a n d a k s e i s u s e k s, ja talupojad ägasid raskete maksude all. Talupojad elasid suures puuduses, kandes rõhuvat feodaal-iket. Maksude ja andamite kõrval mõisnikule, riigile ja kirikule pidid nad mõisa veskis vilja jahvatama ja mõisa ahjus leiba küpsetama. Talupoegadel ei olnud jahiõigust, aga mõisnik võis oma jahiseltskonnaga talurahva põllud tallata. Kaitset ei olnud tal kustki otsida.

Kuninglik koda ja kõrge seltskond elasid külluses, kuigi Prantsusmaa rahaline seisund oli väga raske. Ei osatud tasakaalustada väljaminekuid ja sissetulekuid. Puudus eelarvest kinnipidamine. Valitsus jagas hoolimatult raha laiali, kui seda käes oli, elati põhimõtte järgi: meie päeviks jätkub, tulgu pärast meid kas või veuputus. Louis XIV teise järeltulija Louis XVI valitsuse alguses oli riigivõlg kasvanud kohutavalt suureks. Riigi aastased väljaminekud ületasid mitmekümne miljoni võrra riigi aastased sissetulekud. Riik seisis pankroti lävel.

Riigi väga rasket rahalisest seisundist olid kodanikud enam-vähem teadlikud, teati ka, et see oli koja pillava elu, aadlikest ametnikele kõrgete palkade maksmise ja meeletute sõdade pidamise tulemus. Riigi pankrot ähvardas suurte kaotustega kõiki neid, kes olid ostnud riigi võlapabereid. Neid oli suurel arvul lunastanud jõukas linnakodanlus. Sellepärast sattus see eriti ärevusse. Jõukuse kasvamine linnades ja hariduse tõus (linnad ise hoolitsesid hariduse eest) olid mõjunud linnaelanikesse iseteadvust arendavalt. Linnakodanlus ei tahtnud enam sugugi leppida vana korraga. Teda häiris valitsuse hoolimata rahanduspoliitika, teda otse vihastas asjaolu, et neid, olles suuremad maksumaksjad, ei lastud riigiteenistusse ega küsitud nende arvamist riiklikes küsimusis. Neid rusus isiku-, sõna- ja trüki-vabaduse puudumine. Sellepärast sattusid nemad eriti vaimustusse valgustusaja ideist. Koja ja aadliperekondade eeskujul hakkasid ka jõukamad linnakodanikud korraldama omavahelisi kinniseid koosviibimisi, kuhu politsei silm ja kõrv ei ulatunud, kus saadi vabalt jutelda nii poliitiliste kui ühiskondlike küsi-

muste üle, kus vaimustusega levitati valgustusideid ja kõneldi revolutsiooni võimalustest. Mida raskemaks muutus rahanduslikel põhjustel valitsuse seisund, seda julgemaks läks linnakodanlus oma rahulolematuse avaldustes. Louis XVI mõistiski, et vanas korras tuleb ette võtta uuendusi, et ilma reformideta võib saada küsitavaks tema troonilpüsimine.

Louis XVI ja reformid. Louis XVI (1774—1792) oli heatahtlik, aga arenematu ja nõrga tahtejõuga valitseja. Tema laskis end kergesti mõjustada kodakondlastest ja kuningannast Marie Antoinette'ist, kes ajaloos tuntud suure pillajana. Louis ise oli veendunud, et reforme tuleb läbi viia, aga kuninganna ja koda olid reformide vastu, sest neil oli vana režiimi juures hea elada. Kui minister T u r g o t, keda kuningas volitas reforme algatama ja läbi viima, soovitas vabastada talupojad feodaalkohustustest, anda linnadele ja maakondadele omavalitsus, kohustada aadlikke ja vaimulikke makse maksma, kaotada tsunftikohustus jne., nõudis kuninganna ja koda kuningalt Turgot' vallandamist ning tema algatatud reformide seismapanekut. Louis XVI laskiski end mõjustada ja vabastas Turgot' ametist.

Samal ajal puhkes Põhja-Ameerikas Inglise asumaades sõda emamaa vastu. See oli kodanikkude vastuhakkamine valitsevale võimule. Ameeriklaste julgus vaimustas prantslasi ja nad tõttasid neile appi vabatahtlikena. Ameerika eeskuju sütitas prantslasteski revolutsioonituld. Louis XVI oli küllalt tark, et seda märgata. Ta asus seisukohale, et ei tohi loobuda Prantsusmaal reformikatsetest. Turgot' järeltulija N e c k e r sai samuti ülesandeks läbi viia uuendusi. Necker püüdis jätkata Turgot' algatatud reforme ja avaldas esimest korda Prantsusmaal r i i g i e e l a r v e, tulude ja kulude kava. Viimasest nähtus, kuhu voolas riigi raha ja kust saadi ta kokku. Riigieelarve avaldamine paljastas viimaks rahvale valitsuse väärsammud ja riigi pankroti hädaohu põhjused. Rahva keskel kasvatas see veel rohkem revolutsioonilist meeleolu, aga kuninglikus kojas äratas Neckeri samm ääretut pahameelt. Koja pealekäimisel vallandas kuningas ka Neckeri.

Valimised seisustekogusse. Kui 80-ndate aastate lõpul viljakalduste tagajärjel veel näljahäda tekkis Prantsusmaal, hakati üldiselt nõudma seisustekogu, etats généraux' kokkukutsumist, mis polnud koos käinud 1614. a. saadik. Rahva meeoleolu rahustamiseks oli hädavajalik tõmmata kaasa seisuste esindajaid riiklike küsimuste lahendamisele. A. 1788 kuulutati Louis XVI välja seisustekogu valimised ja koyal tuli tahes-tahtmata sellega leppida. Kolmandal seisusel lubati valida 600 esindajat (endise 300 asemel), aadli- ja vaimulikul seisusel endiselt kummalgi 300 saadikut. Kihutustööd lubati teha vabalt. Kolmanda seisuse juhatajaiks valimiste eel olid advokaadid ja preestrid. (Preestrid moodustasid vaimuliku seisuse alama kihi ja nende õlgadel lasus kogu kirikute töö, aga palka said nad vähe, sellepärast leiame neid revolutsionäärideridades.) Tähtsamad teistest olid abt Sieyès (l. Sjess) ja krahv Mirabeau (l. Miraboo).

Sieyès'i kuulsusele mõjus palju kaasa tema kirjutatud brošüür „Mis on kolmas seisus?“. See levis Prantsusmaal 40 000 eksemplaris. Selles ta esitas kolm küsimust: 1. Mis on kolmas seisus? Vastus: Kõik. 2. Mis on ta siiani olnud poliitilises elus? Vastus: Mitte midagi. 3. Milleks ta soovib saada? Vastus? Mitte millekski. Viimast vastust arendab Sieyès järgmiselt: „Kolmas seisus tahab oma õigeid esindajaid saata seisustekogusse. Need peavad olema tema enda hulgast, tema tahte tõlgitsejad ja tema huvide kaitsjad. Ta nõuab niisama palju esindajaid, kui on teisel kahel seisusel kokku. Ta nõuab, et hääletamine peab sündima hääletajate arvu ja mitte seisuste järgi (siiani sündis hääletamine seisustekogus seisuste järgi; igal seisusel oli 1 hääl).

Krahv Mirabeau oli haruldane kõnemees. Ta tundis suurt huvi poliitika vastu. Ta avaldas rea kirjatöid, milles mõistis hukka vana korra. Aadlikud heitsid tema ta vaadete pärast välja oma ringist. Nii leiame ta kolmanda seisuse saadikuna seisustekogus.

Seisustekogu. 5. mail 1789. a. oli Versailles' lossis seisustekogu avamine. Ülevas meeolus kogunesid siia seisuste saadikud, sest usuti kuningast, et ta on loobunud vägivallaga valitse-

misest. Varsti aga selgus, et vanast valitsusest ei saa riigi reformijat. Necker, kelle Louis XVI jälle oli kutsunud ministriks, andis mõista oma kõnes, et seisustekogu ainult selleks kokku on kutsutud, et valitsusele maksude võtmiseks luba anda, nagu see keskajal oli olnud pruugiks. Keegi valitsuse nimel kõnelejaist ei rääkinud sellest, kuidas saadikud töötama hakkavad, kas lahus keskaja moodi või üheskoos ühises ruumis, nagu soovis seda kolmas seisus; samuti ei räägitud sellest, kuidas saadikud otsuseid vastu võttes hääletama hakkavad, kas vanal viisil seisuste järgi kolme häälega või üldise hääletamise põhjal. Kolmas seisus tahtis, et hääletamine toimuks peade järgi, kuid aadli- ja vaimulik seisus ei tahtnud sellest kuuldagi. Ka valitsuse teguviisist paistis, et ta asus keskaegsel seisukohal, sest ruumid olid valmistatud igale seisusele lahus töötamiseks.

Abt Sieyès sõandas siiski umbes kuu aja pärast esineda kolmanda seisuse nimel ettepanekuga aadlike ja vaimulikkude esindajaile hakata kõigil ühes töötama rahvuskogu nime all, kuid sai neilt eitava vastuse. Seejärel nimetasid kolmanda seisuse saadikud iseendid 17. juunil rahvuskoguks, s. o. Prantsuse rahva esinduseks. See kolmanda seisuse samm ei meeldinud kuningale; oma isikliku ilmumisega koosolekule lootis ta korrale kutsuda kolmanda seisuse saadikuid.

„Kuninglik koosolek“ pidi olema varsti. Kolmandal seisusel võeti võimalus koguneda enne seda koosolekute ruumesse. Kui nad jälle lossi tahtsid tulla, leidsid nad ukse lukustatud. Nad tahtsid siiski ära pidada koosoleku; pallihoones leidsid nad selleks vaba ruumi. Siin oli suur saal, aga puudus mööbel. Püsti olles pidasid kolmanda seisuse saadikud siin oma üli-tähtsa koosoleku. Kõnelejale toodi kõrvalruumist jalgealuseks laud. Peeti rida sütitavaid kõnesid, milles rõhutati valitsusele mitte järele anda. Vaimustushoos pöördus rahvuskogu esimees Bailly (l. Baiji) saadikute poole järgmiste sõnadega: „Teie vanute, et teie enne lahku ei lähe, vaid igal pool, kus võimalik, kokku tulete, kuni kuningriigi põhiseadus on valmis ja riik rajatud kindlale alusele.“ Vaimustuses andsid saadikud selle tähtsa vande.

23. juunil oli määratud istumine Versailles' lossis, kuhu ilmusid kõigi seisuste saadikud ja kuningas koja saatel. Kuningas

gas esines kõnega, milles laitis seisustevahelisi hõõrumisi ja manitses saadikuid tööle asuma vana kombe järgi lahus ruumes. „Ma käsin teid, mu härrad,“ hüüdis kuningas kõnet lõpetades, „kohe laiali minna; homme mingi igaüks sinna saali, mis määratud tema seisusele.“

Aadli- ja vaimuliku seisuse esindajad lahkusid kohe, kuulda võttes kuninga sõna; kolmanda seisuse saadikud jäid paigale ja otsustasid oma tööd jätkata rahvuskoguna. Seda nähes ilmus ülemtseremooniameister ja tuletas tõrkujaile saadikuile meelde kuninga sõnu, kuid talle vastas Bailly: „Rahva saadikuid ei tohi käskida.“ Mirabeau hüüdis: „Vastake kuningale, et me lahkume vaid püssitikkude sunnil.“ Sieyès tähendas: „Mu härrad, asugem päevakorra juurde.“

Mõne päeva pärast, 27. juunil, andis kuningas käsu aadli- ja vaimuliku seisuse esindajaile ühineda kolmanda seisuse saadikutega rahvuskoguks ja ühiselt hakata tööle. See oli rahvaesinduse võitisevalitsuse üle Prantsusmaal.

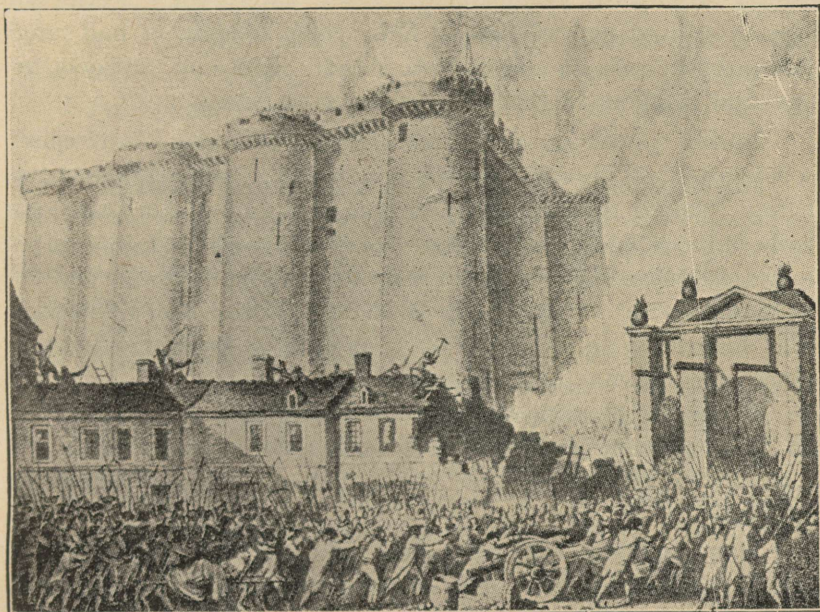
Revolutsiooni algus. Kuningakojas ei tahetud sugugi leppida tekkinud seisukorraga. Seal otsustati ruttu koguda sõjaväge ja laiali saata tõrksad saadikud.

Sõjavägede kogumine tekitas omakorda rahvuskogu ärevust. Seisukoha kindlustamiseks kuulutas rahvuskogu enda asutavaks koguks (9. juulil), tahtes näidata uue nime võtmisega, et ta kokku on tulnud põhiseaduse väljatöötamiseks ja et teda sellepärast keegi puutuda ei tohi.

11. juulil tagandati Necker ja valitsus anti tagurlike kodakondlaste kätte. Nende sündmuste mõjul kutsus 12. juulil suurel rahvakoosolekul noor advokaat Camilles Desmoulins (l. Demulään) rahvast vastu hakkama valitsusele, hüüdes: „Kodanikud, mitte silmapilku ei tohi meie kaotada... Veel täna öösi tungivad valitsuse väed linna, et meid surmata. Ainult üks pääsetee on meil: võtame sõjariistad kätte!“ Rahvahulgad avaldasid julgele kõnelejale nõusolekut ja tormasid siis sõjariistu otsides igale poole, purustades kauplusi ja ladusid.

Järgmisel päeval keetsid edasi tänavarahutused. Tähtsaks sündmuseks oli kuulsa Bastille' (l. Bastij) kindluse vallu-

tamine 14. juulil ja seal kinnipeetavate poliitiliste vangide vabastamine sõjariistus rahva poolt. Kindluse komandant surmati. Bastille' kindlus purustati maani. Peavärava võtmed saadeti kingitusena Põhja-Ameerika Ühendriikide presidendile Washingtonile. Bastille' vallutamise päevast, s. o. 14. juulist 1789 loetakse tavaliselt Prantsuse Suure revolutsiooni algust ja prantsuse rahvas pühitseb seda päeva tänini rahvuspühana.

Bastille' vallutamine.

Kuna rahva üks osa Bastille'd purustas, valmistas teine osa end vastupanemisele kuninga vägedele, kelle kallaletungimist oodati ja kardeti. Linn oli nagu sõjaleer. Ehitati barrikaade, valati kuule, valmistati odasid ja mõõku. Kui kuningale Pariisi sündmusist jutustati, lausunud ta: „See on ju mäss!“ Talle tähendatud: „Ei, kõrgus, see on revolutsioon!“

Pariisi rahvas valis endale revolutsioonilise linnavolikogu ja uueks linnapeaks B a i l l y'; veel asutati korda pidama rahvaskaart, mille juhatajaks hakkas Ameerika vabadussõja kaasteinud L a f a y e t t e.

Revolutsiooni mõju. Revolutsiooni lahtipuhkemine ajas hirmule kuningliku koja ja kõrgema aadli. Hulkadena hakkasid nad välja rändama, Prantsusmaalt emigreeruma, kartes kättesaada määratseva rahva poolt ja olles täis lootust, et välismaa valitsejad neile niipalju abi annavad, et nad Prantsusmaal maha suudavad suruda mässu ning jälle maksma panna vana korra. Need niinimetatud *emigrandid* hakkasid kohe kihutustööd tegema Prantsuse revolutsiooni vastu väljaspool. Kuid esialgu ei saanud nad välismaalt abi. Neile seletati, et nad omal jõul peavad katsuma summutada mässu. Küll olid välismaa tagurlikud ringkonnad hirmul omagi saatuse pärast.

Pariisi juulikuu sündmuste mõju välismaa vabameelseseltskonnas oli hoopis teissugune. Pariisi sündmustele tunti kaasa. Paljud sõitsid Pariisi, et seal endasse hingata prantsuse vaba õhku ja kaasa elada „vana korra matuseid“. Vabameelsed luuletajad ülistasid Prantsuse revolutsiooni lauludes, kirjanikud ja teadusmehed kirjutasid tervitusi. Inglismaal korraldati Bastille' langemise puhul pidustusi ja tagurlikus Peterburiski tervitatud selle hävitamist rõõmuga.

Prantsuse provintsilinnades toimetati pealinna eeskujul, see on: kukutati vana linnavalitsus ja valiti uus, asutati rahvuskaart, vabastati poliitilised vangid, surmati mõni vihatud vanakorra ametnik jne.

Maal soovisid talupojad vabaneda vihatud feodaalkohustusist. Nad käisid mõisast mõisa ja nõudsid mõisapidajailt nende dokumentide väljaandmist, mis sisaldasid talurahva kohustusi. Seal, kus mõisnikud otsekohe avasid nõudjaile arhiivid, ei sündinud vägivalda. Paberid toodi õue ja põletati külarahva rõõmuhüüete all tuhaks. Kus aga mõisnikud vastu hakkasid, seal tapeti nad maha ja mõisahoone tehti maatasa.

Suuremalt jaolt põgenesid mõisnikud välismaale, kus nad ühinesid teiste emigrantidega, kandes hinges viha revolutsiooni vastu.

Asutav kogu. Talurahva mässud sundisid asutava kogu kohe päevakorda võtma talurahva küsimust. Revolutsiooni mõjul pani 4. augusti öisel koosolekul mõisnik de Noailles (l. dö Noaii) ette kõrvaldada ülekohus, mis talupojad mässule ajanud,

s. o. kaotada feodaalkohustused, mille all ägab maarahvas. Oma valijate nimel loobus ta ise kõigist feodaalkohustustest. Üksteise järele läksid siis saadikud kõnetoolile ja tegid sedasama. Keskööks olid kaotatud kõik privileegiumid: mõisnikud olid end lahti ütelnud feodaalõigustest, vaimulikud kümnisest ja linnad tsunftiõigusest. Samal 4. augusti ööl tühistati ka privilegeeritud seisuste eesõigused, tunnistati maksvaks kõigi kodanikkude poliitiline üheõiguslus, s. o. kaotati seisuslik kord; edaspidi moodustas prantsuse rahvas ainult ühe „kodanikkude seisuse“.

Edasi töötas asutav kogu välja kuulsa „inimes- ja kodanikuõiguste deklaratsiooni“.

1. Inimesed sünnivad vabadena ja õiguste poolest ühetaolistena ja jäävad seks. Seltskondlikud vahed võivad põhineda üksnes üldises kasus.

2. Iga riikliku organisatsiooni eesmärk on alal hoida inimese loomulikke ja vananemata õigusi. Need õigused on: vabadus, omandus, julgeolek ja õigus vastu panna rõhumistele.

3. Ülemvõim kuulub üksnes rahvale. Ükski asutis ega üksik isik ei saa omandada valitsevat võimu, kui see ei tule rahvalt.

4. Vabadus seisab selles, et tohitakse teha seda, mis kellelegi teisele ei too kahju; inimesel tema loomulikkude õiguste tarvitamisel ei ole teist piiri kui see, et teistele ühiskonna liikmetele peab kindlustatama samade õiguste tarvitamine. Neid piire tohib määrata üksnes seadus.

5. Seadus võib keelata üksnes tegusid, mis on ühiskonnale kahjulikud. Seda tegemast, mis seaduses pole keelatud, ei tohi kedagi takistada, ja kedagi ei või sundida seda tegema, mida seadus ei käsi.

6. Igal kodanikul on õigus osa võtta seadusandlikust tööst kas isiklikult või asemikkude kaudu. Seadus on ühesugune kõigile. Kõik avalikud auä, kohad ja ametid on kättesaadavad kodanikele nende võimete ja annete kohaselt.

(Inimes- ja kodanikuõiguste deklaratsiooni esimesed punktid.)

Deklaratsiooni läbivad kolm põhimõtet. Esiteks, inimesed saagu üheõiguslikeks. Teiseks, igale kodanikule kindlustatagu isikuvabadus: teda ei tohi omavoliliselt vangistada, tema on vaba mõtete ja arvamiste avaldamises. Kolmandaks, ülemvõim kuulugu üksnes rahvale.

Samal ajal asus asutav kogu riigi põhiseaduse väljatöötamisele. Asudes sellele tööle esines asutav kogu Prantsusmaa täisõigusliku peremehena. Kuid selle nähtusega ei tahetud leppida kuninglikus kajas. Seal kavatseti asutav kogu laiail

ajada. Koondati sõjaväge Pariisi ja Versailles' ümbrusse. See tekitas ärevust Pariisi rahvastikus. Ärevus kasvas seda suuremaks, et sõjavägi takistas Pariisi varustamist esimese järgu tarbeainetega.

Leivamäss. Pariis nälgis. Aga Versailles' kojast teati, et seal pidu pidule järgneb, et seal priisatakse. Kui veel rahva hulgas jutt levis koja uuest kavatsusest laiali saata asutav kogu ja teiselt poolt seletati, et ainult kuninga Pariisi toomisega ära saab hoida riigipööre, oligi rahvas valmis kuningale järele minema, lootes ühtlasi kuninga äratoomisega kõrvaldada leivapuudust Pariisis.

5. oktoobril ei saanud Pariisi elanikud tšekkidega kätte oma tavalist leivaportsjonit, sellepärast läks sel päeval rahvas eriti rahutuks. Tänavatele kogunesid perenaised, avaldades pahameelt koja priiskamise vastu ja hädaldades oma viletsuse üle. Nendega ühinesid teenijatüdrukud, kes oma härraste välismaale põgenemisega kohad olid kaotanud ja nälgisid. See rahutu mass liikus mööda tänavaid ja karjus: „Leiba, leiba!“ Rahutute naistega liitusid sõjariistus mehed. Viimaks kostis hüüd: „Versailles'sse!“ ja rahvahulk hakkaski marssima Versailles' poole. Pärast lühikest tulevahetust sunniti kuningas ühes perekonnaga Versailles'st lahkuma ja asuma Pariisi.

Kuninglik perekond asetati Tuileries' (l. Tüülrü) lossi.

19. oktoobril kolis ka asutav kogu Pariisi. Nüüd seisis rahvaesindus pealinna elanikkude valve all.

Klubid. Ajakirjad. Asutava kogu üleviimisega Pariisi algas intensiivsem poliitiline elu. Tekkisid poliitilised klubid ja suurenes poliitiline ajakirjandus. Kõigest poliitilistest klubidest sai tähtsamaks jakobiinide klubi, kes hakkas pidama oma koosolekuid Pariisis Püha Jakobi kloostri saalis. Kloostriolt ongi see klubi saanud oma nime.

Jakobiinide klubil oli varsti osakondi kõigis linnus ja ta moodustas endast võimsa organisatsiooni, mis oma võrguga katkis kogu Prantsusmaa. Jakobiinide klubis ja tema osakondades

peeti poliitilisi kõnesid ja arutati rahva ellu puutuvaid küsimusi. Siin õhutati rahvas revolutsiooni vaimu.

Mitte vähem kui klubid mõjus poliitilisse elusse ajakirjandus, mis revolutsiooni aegu hoogsalt edenes. Enne revolutsiooni oli Prantsusmaal hoopis vähe ajalehti, aga nüüd ujutati Prantsusmaa nendega üle. Pariisis üksi ilmus ligi 150 ajalehte. Pahempoolseid rahvalehti loeti laialt ja neis valitses vabameelsem vaim kui asutava kogu pahema tiiva saadikute keskel. Eriti palju loetud leht oli Marat' (l. Maraa) toimetatud „Rahva sõber“. See oli tööliste häälekandja, temas arvustati teravalt asutava kogu ja linnavalitsuse tegevust.

Rahva meeleolu. Iga revolutsioon hoiab pinevil rahva meeleolu: kas ollakse vaimustatud või ollakse pettunud; ükskõikseks sündmuste vastu jääb ainult mõni elust tüdinud kodanik. Prantsuse rahvas reageeris väga elavalt oma suure revolutsiooni sündmusile.

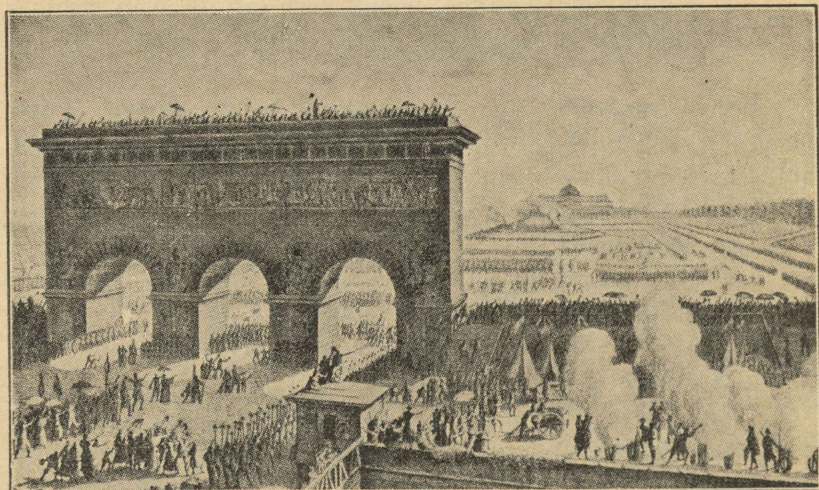
Aasta ümber kestis igal pool ülev meeleolu ja võrdlemisi hea vahekord rahva ja valitsuse vahel. See hea vahekord tõusis haripunktini Bastille' langemise ning revolutsiooni aastapäeval 14. juulil 1790.

Seda päeva, isevalitsuse kaotamise aastapäeva, pühitses prantsuse rahvas suurepäraselt. Marsi väli määrati piduplatsiks ja seati korda 400 000 pidulise jaoks. Keset platsi oli isamaa altar ja selle ümber kohad kuningale, asutava kogu liikmetele, linnavalitsusele jne. Igalt poolt voolas Pariisi kokku rahvast revolutsiooni aastapäeva pühitsema.

Pidupäeval säras linn lippude ja lillede ehtes. Hommikul algas Bastille' platsil rongkäik, millest võttis osa loendamatu rahvahulk. Peatuti Tuileries' ees, kus rongkäigu etteotsa asus kuninga perekond, asutava kogu liikmed, linnavalitsus ja rahvuskaart Lafayette'iga eesotsas. Marsi väljale jõudes peeti isamaa altaril enne jumalateenistust, siis kõneles Lafayette rahvuskaardi nimel, vandudes: „Meie vannume, et jääme alati truuks rahvusele, seadusele ja kuningale, et tunnustame uut riigikorda ja jääme kõigi prantslastega ühendatuks vendluse lahutamatute sidemete läbi.“ Sedasama hüüdis rahvahulk. Vaimustorni saatis kahurväe mürin ja rahvuskaardi sõjariistade

kõlin. Veel astus altarile kuningas ja vandus, et ta tahab „kõvasti ja truult kinni pidada otsuseks tehtud ja veel otsuseks tehtavaist korraldusist.“ Õhtul olid linnas rahvapeod. Hilja ööni kestis pidutuju.

Kuid hea vahekord rahva ja asutava kogu ning valitsuse vahel ei jäänud püsima kauaks. Asutav kogu ei rahuldanud talupoegi, sest ta ei teostanud 4. augusti öö lubadusi. Asutava kogu poolt vastuvõetud maaseadus ei vabastanud talupoegi kõi-

Revolutsiooni aastapäeva pühitsemine Marsi väljal.

gist feodaalkoormustest. Sellepärast hakkasid talupojad jälle põletama mõisu ja kiusama taga mõisnikke.

Talurahva kestvatel rahunutustel oli oma vapustav mõju rahva majanduselusse; paljud maad jäid harimata. Ka kannatas Prantsusmaa Suure revolutsiooni aegu korduvate viljaikalduste all. Vilja toodi vähe turule ja viljakauplejad hakkasid vilja-spekulantideks. Nad ei saatnud turule vilja, enne kui hinnad tõusid kõrgeks, mille tagajärjel rahvas linnades nälgis. Toiduainete puudus tõi endaga kaasa elukalliduse. Tööandjad ei mõtelnud tõsta tööpalka. Sellepärast sattusid ärevusse ka töölised.

Tõuke revolutsiooni kirgede lõkkelelõõmiseks andis kuningas Louis XVI põgenemiskatse.

Kuninga põgenemiskatse. Emigrandid olid end juba organiseerinud välismaal. Austria oli andnud neile töotuse, et ta sõja kuulutab Prantsusmaale ja seal maksma paneb vana korra. Louis XVI pidas ühendust emigrantidega ja välismaa tagurlike kodadega. Ta pidas ühtlasi nõu, kuidas ja millal põgeneda. 20. juunil 1791. a. toimuski kuninga põgenemine. Tundmatult riides, lahkusid põgenejad ühes vanas reisitõllas südaööl pealinna. Kuningaga ühes põgenesid tema abikaasa Marie Antoinette, poeg ja tütar, printsess Elisabet, kuninga õde, ja m-me Tourzel, laste kasvataja. M-me Tourzelile oli muretsetud vene vürstinna von Korffi nimeline pass. Louis oli tema kammerteenriks, Marie Antoinette ja Elisabet tema seltsidaamideks. Teenijad sõitsid teises tõllas järele. Põgenemissihiks oli piiriäärne linnake Varennes (l. Varenn), kus vanameelne kindral Bouillé (l. Buiije) kuningale kaitset pidi andma ja aitama üle piiri. Kuid veel enne Varennes'i jõudmist tunti ära kuningas.

Pariisis levis jutt kuninga perekonna põgenemisest 21. juuni hommikul. Lafayette saatis igale poole käskjalad, kes kohustasid ametikohti takistama kuninga põgenemist. Asutav kogu astus kokku ja andis käsu põgenev kuningas kinni võtta. Pahempoolsetes klubides ja ajakirjanduses nõuti ägedusega kuninga troonilt lükkamist. Kui teade kuninga kinnivõtmisest Pariisi saabus, nimetas asutav kogu enda keskelt kolm komisari, kes tagasi pidid tooma kuninga ja ta perekonna.

Kuninga põgenemisel oli aga tähtis tagajärg. Tekkis v a b a r i i k l i k l i i k u m i n e. Jakobiinide klubis nõudsid selle klubi silmapaistvamad juhid Robespierre, Danton, Marat kuninga äraheitmist troonilt ja vabariigi väljakuulutamist.

1791. a. põhiseadus. Samal ajal, 1791. a. suvel, valmis asutavas kogus põhiseadus, mis ajaloos tuntud „1791. a. konstitutsioonina“. Asutavas kogus olid enamuses piiratud ainuvalituse pooldajad ehk konstitutsionalistid, sellepärast on ka tema poolt väljatöötatud valitsemiskord *k o n s t i t u t s i o o n i l i n e*. Viidi läbi põhimõte, et riigis peavad lahutatud olema täidesaa-

tev, seadusandlik ja kohtuvõim, nii nagu oli soovitanud Montesquieu. Täidesaatva ehk valitseva võimu määras põhiseadus pärandatava võimuga kuningale ja tema ministritele, seadusandliku võimu seadusandlikule kogule ehk legislatiivile. Kohtuvõim anti valitud kohtunikele; kohtunikelt juriidilist haridust ei nõutud. Kohus pidi olema maksuta, kiire ja avalik.

Seadusandlik kogu pidi valitama kaheks aastaks; tema kompetentsi kuulus seadusandlus, maksude määramine, sõja- ja rahuküsimuste otsustamine kuninga ettepanekul. Aga kuningale anti seaduste suhtes edasilükkav veto-õigus. See õigus seisis selles, et kuningas võis tagasi lükata legislatiivi poolt vatuvõetud seaduse. Kui aga kaks järgmist legislatiivi sedasama otsustasid, siis hakkas seadus kehtima ilma kuninga kinnitamata. Kuninga isik kuulutati puutumatuks, kuid ta polnud enam kuningas jumala armust, vaid kuningas rahva tahtmisest, kelle ülesanne oli valitseda riiki legislatiivi poolt väljaantud seadustega. Kuninga abilised, ministrid, olid vastutavad seadusandliku kogu ees.

Oma aja kohta oli Prantsuse „1791. a. põhiseadus“ küllalt demokraatlik. Ta sai eeskujuks paljudele teistele riikidele, selles seisab tema ajalooline tähtsus; Prantsusmaal oli tema kehtivus lühike.

Prantsusmaal pahasid kodanikke peamiselt see asjaolu, et seadusandliku kogu, samuti omavalitsuste valimistest ei lastud osa võtta kõigil kodanikel. Valimisõigus oli vaid kodanikel, kes olid vähemalt 25 aastat vanad ja kes kolme tööpäeva palga suuruses riigile makse maksid. Seega ei pääsenud maksma kõigi kodanikkude poliitiline üheõiguslus, kuigi asutava kogu „inimesja kodanikuõiguste deklaratsioon“ välja oli kuulutatud poliitilise üheõigusluse. Vaesed kodanikud jäid ilma poliitilistest õigustest. Ka teised asutava kogu seadused ei rahuldanud rahva enamust. Rahvas oli oma poliitiliselt maailmavaatelt juba paheemale nihkunud. Igatseti vabariiki.

Legislatiivi aeg. Juba oktoobris 1791. a. astus kokku legislatiiv. Selle rahvaesinduse tähtsamad erakonnad olid žirondiinid (selle erakonna juhid olid pärit Gironde'i (l. Žironde),

maakonnast) ja jakobiinid (kandsid nime oma klubi järgi). Mõlemad erakonnad pooldasid vabariiklikku korda.

Palju osavust pidi olema kuningal, et vabariiklikkude kalduvustega seadusandjatega läbi saada. Louis XVI-ndal polnud seda osavust, pealegi olid kuninga silmad sihitud välismaale, kust ta endale abi ootas. Ei ole siis ime, kui tal peagi tulid kokkupõrked legislatiiviga. Teatavasti oli 1791. a. konstitutsiooni põhjal kuningal pikendav veto-õigus. Seda õigust hakkaski nüüd tarvitama Louis XVI, et takistada seadusandliku kogu tegevust.

Esijoones tahtis legislatiiv avaldada dekreete vaimulikkude ja emigrantide kohta.

Vaimulikke kohustati ustavust vanduma uuele riigikorrale, kuid vaimulikkude keskel oli palju neid, kes seda kohustust ei tunnustanud. Nende tõrkujate preestrite üle otsustas nüüd legislatiiv: kohustada maakondade valitsusi tagandama ametist vandumast tõrkuvaid preestrid ja neid ilma jätma palgast, neid vangistama ja maakonnast välja saatma. Kuid kuningas ei kinnitanud seda otsust.

Teise veto pani kuningas emigrantide dekreedile.

Emigrantidest teame, et nad juba revolutsiooni algusest välismaal jõudusid mobiliseerisid seks, et parajal ajal tulla Prantsusmaale hävitama revolutsiooni saavutisi. Viimasel ajal kogunesid nad Prantsuse piiri läheduses. Nad avaldasid kirja, milles teatasid, et nad kõike seda, mis Prantsusmaal 1789. a. saadik sündinud, peavad seadusvastaseks. Ilma pikemate vaidlusteta otsustas nende suhtes legislatiiv: „Kes emigrantidest 1. jaanuariks 1792. a. tagasi ei ole tulnud, mõistetakse surma ja nende varandus riigistatakse, tähele panemata jättes hukkamõistetute naiste, laste ja seaduslikkude võlauskujate nõudmisi.“ Kuid kuningas pani ka selle otsuse peale oma veto. Kuningat hakati juba pilgates hüüdma „isand Vetoks“.

Vahepeal oli muutunud riigi seisund väliste sündmuste tõttu raskeks. Sõjalised ettevalmistused olid käimas nii Austrias kui Preisis. Austria keiser ja Preisi kuningas olid asunud seisukohale, et Prantsusmaa sündmused kõigile Euroopa isevalitsejatele hädaohtlikud olevat ja sellepärast pidavat ühinema kõik

isevalitsejad, et Prantsusmaal jälle maksma panna piiramatu kuninga võimu. Legislatiivil ei olnud enam teist teed kui kuulutada sõda vaenlastele. Kuid selleks oli jällegi tarvis kuninga nõusolekut. Aga seekord oli Louis XVI seadusandliku koguga ometi ühel meelel. Ta uskus Prantsusmaa kaotusse ja lootis välismaa abiga kätte saada oma endise võimu. Sõda kuulutati esialgu ainult **A u s t r i a l e**, kust emigrandid olid saanud kõige

Marseljeesi autor kannab ette oma laulu.

rohkem toetust ja kus kõige enam valmistuti sõja vastu (2. apr. 1792. a.).

Prantslased andsid sõjale kohe hakatuses vabadussõja ilme. „Me kuulutame kuningatele sõja, aga rahvastele rahu,“ hüüti legislatiivis. Hulk vabatahtlikke astus sõjaväkke. Komponeeriti viise ja luuletati laule, mille helinal oli mõnusam sammuda sõjateele. Marseille's komponeeris leitnant **Rouget de Lisle** (l. Ružee dö Liil) kuulsa Marseljeesi, mis tollest ajast saadik on saanud rahvusvaheliseks revolutsiooni hümniks.

Sõja algus ei olnud õnnelik prantslastele, — nad kaotasid mõned lahingud. Need sündmused tekitasid Prantsusmaal, eriti Pariisis, suurt ärevust. Kõneldi äraandmisest ja revolutsiooni ähvardavast hädaohust. Legislatiiv otsustas asutada Pariisi kaitseks 20 000-mehelise väeleeri. Aga kuningas pani sellele otsusele jälle oma veto.

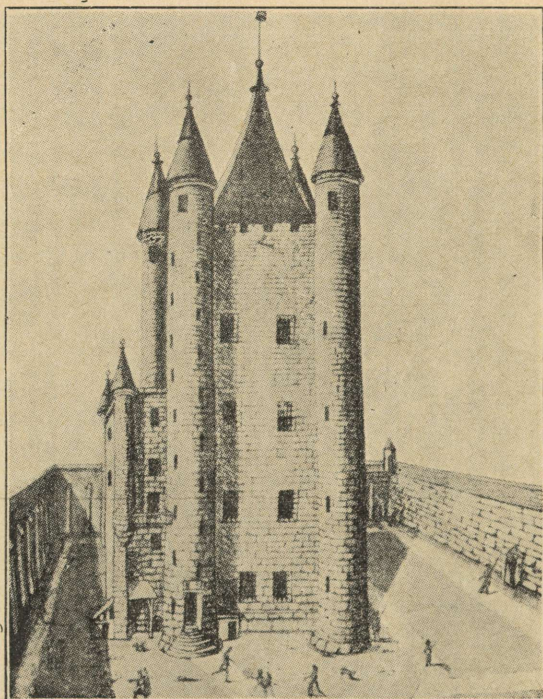
Danton rahvakoosolekul.

Louis XVI troonilt heitmine. Samal ajal valmistuti jakobiinide klubis riigipöörde vastu, taheti kuningas heita troonilt. Valiti eriline mässukomitee, Danton eesotsas, ja riigipööre pidi teostatama 10. augustil (1792).

Ööl vastu 10. augusti võeti mässuliste poolt üle Pariisi linnavalitsus ja asutati uus revolutsionääridest koosnev linnavalitsus (Pariisi kommuun), mille kätte üle läks mässu juhtimine. Kuningas, kuuldes riigipöörde kavatsusist, otsustas end

oma perekonnaga anda legislatiivi kaitse alla. Oma ihukaitseväge saatel läks ta hommikul läbi rahvamurru sinna.

Vahepeal olid mässulised rahvahulgad jõudnud kuninga lossi. Lossi õues ja ruumides langes lossi kaitsesalk ja hävitati Prantsuse kuningate isevalitsuse märgid. Legislatiiv oli suures ärevuses. Ta avaldas üleskutse, milles manitses rahvast jääma

Temple.

rahulikuks. Viimaks pani üks saadik ette heita kuningas troonilt. Ettepanek võeti vastu. Kuninglik perekond asetati vangi, vanaasti templirüütelite päralt olevasse suurde üksildasse hoonesse Temple'isse (l. Taampl). Kuninga saatuse pidi otsustama uus rahvaesindus.

Rahvuskonvent ja kuninga saatuse. Peale Louis XVI-nda troonilt heitmist oli küsitavaks saanud legislatiivi olemine. See rahvaesindus oli kokku astunud 1791. a. konstitutsiooni põhjal,

kuid kuninga tagandamisega oli see konstitutsioon kaotanud kehtivuse. Prantsuse rahval oli nüüd tarvis valida uus rahvaesindus, kes oleks välja töötanud uue konstitutsiooni.

21. septembril 1792 astuski kokku uus rahvaesindus rahvuskonvendi nime all. Rahvuskonvent kuulutas kohe kuningavõimu Prantsusmaal kaotatuks ja tunnustas Prantsusmaa „jagamatuks vabariigiks“.

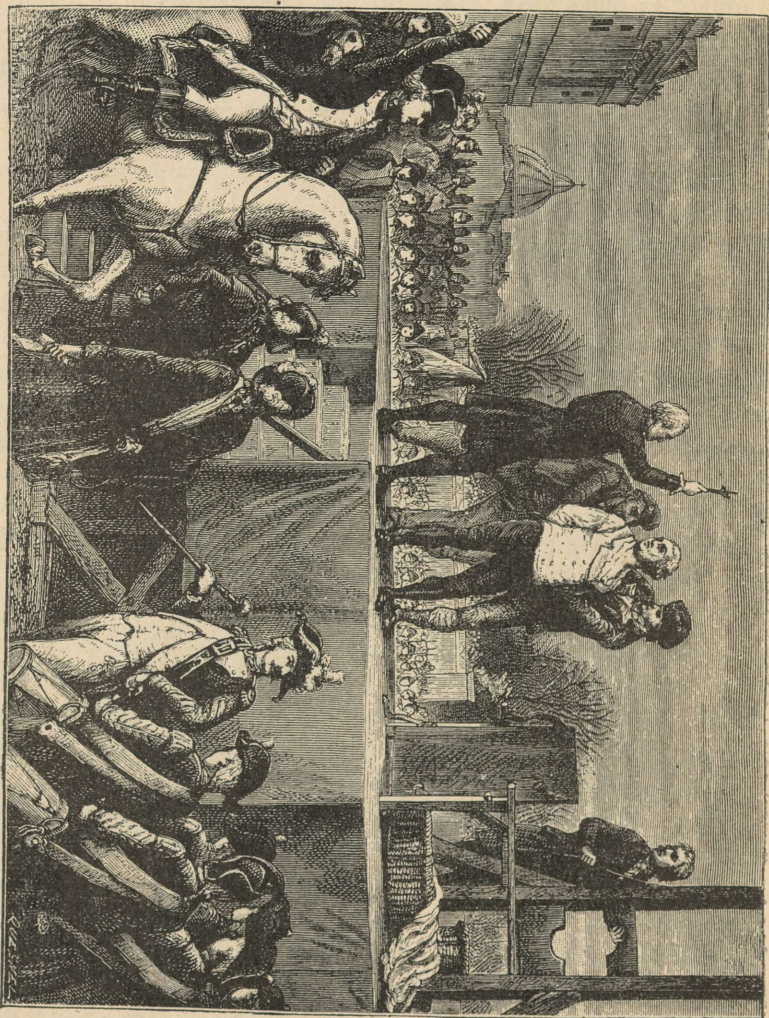
Konvent koosnes ainult vabariiklastest. Suuremateks erakondadeks olid konvendis žirondiinid ja jakobiinid. Kuna žirondiinid pidasid revolutsiooni lõppenuks ja ainult tahtsid vabariigilt, et see kindlustaks saadud võidud, ei lugenud jakobiinid lõppenuks revolutsiooni. Nad nõudsid kõigi demokraatlikkude aadete maksmapanu, ükskõik milliste abinõudega. Majanduspoliitikas nõudsid žirondiinid täielikku vabadust ja eraalgatuse piiramatust, jakobiinid aga kindlate hindade sisseeadmist. Žirondiinid pooldasid laialdast omavalitsust kogukondadele, jakobiinid kaitsesid kõikvõimsat keskvalitsust. Nii sattusid need mõlemad erakonnad vastuolusse, ägedasse võitlusesse võimu pärast, sest kumbki erakond tahtis oma tõekspidamiste seisukohalt juhtida riiki.

Üldiselt iseloomustab rahvuskonvendi kokkuastumise aega meeolelu tõus, usk lootusrikkasse tulevikku. Vana Prantsusmaal ei tahetud sugugi enam arvestada, võeti koguni tarvitusele uus ajaraamine. Uue kalendri järgi otsustati arvata edaspidi aega rahvuskonvendi kokkuastumise teisest päevast; s. o. 22. septembrist **1792.** a. *)

Üks esimesist küsimusist, mis pidi otsustamisele tulema rahvuskonvendis, oli kuninga saatuse küsimus. Oli ju Louis XVI 10. augustist saadik vang. Oli tarvis võtta seisukoht, kas lasta kuningas vabaks või hoida edasi vangis, või hukata. Vabakslaskmise poolt ei olnud konvendis keegi; žirondiinid

*) Uus kalender jagas aasta 12 kuuks, igaühes 30 päeva. Kuudele anti aastaegade kohased nimed. Sügiskuud olid: vendémiaire (viinamarjakuu), brumaire (udukuu), frimaire (külmakuu); talvekuud olid: nivose (lumekuu), pluviöse (vihmakuu), ventose (tulekuu); kevadekuud olid: germinal (idanemiskuu), floreal (õitsemiskuu), prairial (aasadekuu); suvekuud olid: messidor (lõikuskuu), thermidor (kuumkuu) ja fructidor (viljakuu).

tahtsid kuninga vangispidamist, aga jakobiinid nõudsid tema hukkamist. Detsembri algul valiti komisjon, kes pidi kokku

Louis XVI surmamine.

võtma kõik Louis' vastu tõstetud süüdistused ja valmistama süüdistusakti.

Süüdistus põhines isamaa äraandmisel. Seal loeti üles kõik Louis XVI patustused 1791. a. konstitutsiooni suhtes, nagu ühendus emigrantide ja välismaaga, põgenemine Varennes'i jne.

11. detsembril kutsuti Louis rahvuskonvendi kohtu ette. Koosoleku juhataja pöördus rahvaesindajate poole sõnadega: „Kodanikud! Euroopa vaatab teie peale. Tulevad põlved saavad kohut mõistma teie üle halastamatu valjusega. Olge siis erapooletud, nagu kohtumõistjale kohane.“

Peale kuninga ülekuulamist ja tema Temple'isse tagasisaatmist algasid konvendis pikad vaidlused süü- ja karistusküsimuse üle.

Louis XVI süüs olid kõik konvendi liikmed jaataval seisukohal. Kuid lahku läksid rahvasaadikud oma arvamistes siis, kui tuli kõne alla küsimus, milline karistus tuleb määrata Louis XVI-ndale; ühed nõudsid surma, teised vangistust, kolmandad sunnitööd jne. Rahvuskonvendi enamus mõistis Louis XVI surma.

21. jaanuaril 1793 saadeti täide surmaotsus. Tapalava oli püstitatud Revolutsiooni platsile (endine Louis XV plats). Tapalava ümber olid üles seatud kahurid ja nende taga seisis sõjavägi. Louis viimased sõnad olnud tapalaval: „Prantslased, ma suren süütuna neist kuritegudest, mis mulle süüks kirjutatakse; ma andestan oma surma süüdlastele ja soovin, et minu veri kindlustaks õnne Prantsusmaale.“

Prantsusmaa väline seisund. Rahvuskonvendi esimese istungjärgu keskel oli Prantsusmaa sõjaline seisund hea. Vaenlaste väed olid tõrjutud eemale piirist. Vabariigi sõjaväed võitsid 1792. a. sügisel Belgia ja Reini pahema kalda. Prantslased olid deklareerinud juba sõja ajal, et nad sõdivad vaid „kuningatega“. 15. detsembril 1792 kuulutas rahvuskonvent, et igal pool, kuhu tulevad Prantsuse vabariigi väed, hävitatakse vana valitsemisviis, konfiskeeritakse rahva heaks vaimulikkude ja kirikute maad, kaotatakse kümnis, mõisnikkude eesõigused, talurahva feodaalkohustused jne. Jutud, et Prantsuse sõjaväed kaasa toovad vabaduse, liikusid sõjavägede eel. Sellepärast võitsid prantslased.

Kuid neil võitudel olid ka oma halvad tulemused. Lääne-Euroopa riikide valitsused ässitasid Prantsusmaa vastu. Prantsuse sõjavägede võitude kõrval ärritas Euroopa kuningakodasid muidugi ka Louis XVI tapmine. Esialgne vihaavaldus nende

poolt tuli nähtavale selles, et nad lahkuma sundisid Prantsuse vabariigi saadikud. Roomas koguni surmati Prantsuse saadik. Prantslased reageerisid neile sündmustele sõjakuulutamisega.

Kõige ägedamat kihutustööd Prantsusmaa vastu tehti In g l i s m a a l. Isevalitsuse surve alt vabanenud Prantsusmaa töötas saada tulevikus võimsaks riigiks, aga seda ei tahtnud inglased. Nad kihutasid Prantsusmaa vastu üles kõiki Euroopa riike. Sellepärast kuulutas Prantsuse vabariik sõja ka Inglismaale, siis Hispaaniale. Varsti teatas Saksamaa vürstidekogu, et kogu Saksa rahvuse Püha Rooma riik sõjajalal on Prantsusmaaga, see tähendas, et Prantsusmaa vastu sõdima olid hakanud ühes Austria ja Preisiga ka teised Saksamaa riigid. Inglas test üleskihutatuna avaldasid oma nõusolekut Prantsusmaa vastu sõdima minna ka Venemaa ja Itaalia. Nii ähvardasid noort vabariiki igast küljest vaenlased.

Sisemised rahutused. Samal ajal algasid Prantsusmaal sisemised rahutused.

Esimesed mässumärgid tulid nähtavale V e n d é e' (l. Van-dee) maakonnas. Sellest mahajäänud maakonnast ei olnud välja rännanud aadel ega preestrid. Harimata talupojad pidasid neist suurt lugu, täites vagalt nende soove ja nõudmisi. Viletsasti elama harjunud rahvas leppis endiselt oma elukorraga.

Kuninga tapmise järel hakkasid preestrid ja mõisnikud Vendée's talupoegi üles ässitama konvendi vastu ja panid neile ette keelduda valitsusele nekrutite andmisest. Konvendi komisarid, kes toimetasid nekrutite võtmist, leidsidki igal pool vastuhakkamist.

Inglased lähetasid mässulistele abi nii rahas kui sõjariistus. Vendée's oli mässu sihiks konvendi kukutamine ja Louis' poja asetamine troonile.

Rahvuskonvent juhtis kõige tõsisemat tähelepanu sellele mässule. Valitsus saatis sõjaväed vaigistama mässajaid. Mõlemalt poolt peeti sõda suure valjusega. Konvent kuulutas lindpriiks kõik preestrid ja mõisnikud, kes võtsid osa mässust.

Et hoida hirmul teisigi maakondi, asutas konvent igasse maakonda erilised kohtud, nn. *revolutsioonilised*

tribunaalid kohtumõistmiseks äraandjate, mässajate ja hangeldajate üle. Pariisis asutati päästekomitee. Selle komitee üheksa liiget seisid ministritest kõrgemal, nad võisid teha ja käskida kõik, mida nad tarvilikuks pidasid riigi ja rahva heaks käekäiguks. Ministrid pidid täitma komitee käsk. Päästekomitee määruste täidesaatjaks kohtadel hakkasid selle komitee poolt ametisse pandud komissarid, kellele anti laialised volitused.

Kohtuistung tribunaalis.

Jakobiinid tahtsid päästekomiteesse valida ainult omi mehi, et üksi juhtida Prantsusmaa saatust, kuid sellele seisid vastu žirondiinid. Nüüd puhkes lahti võitlus žirondiinide ja jakobiinide vahel.

Võitlus žirondiinide ja jakobiinide vahel. Hirmsa ägedusega hakati vastastikku süüdistama üksteist. Jakobiinid olid osavamad, nad kasutasid rahva poolehoidu. Rahvast ässitas žirondiinide vastu üles tuntud „Rahva Sõbra“ toimetaja Marat. Valmis-

tati hulga allkirjadega märgukiri, milles nõuti silmapaistvamate žirondiinide väljaheitmist konvendist. Asja läbiviimiseks organiseeris Marat rahvamässi.

2. juunil kogunesid rahvahulgad konvendi ette ja nõudsid žirondiinide väljaheitmist. Küll tahtsid rahvaesindajad laiali minna, kuid nad sunniti rahvahulga poolt istungisaali tagasi minema, kus nad siis vastu võtsid žirondiinide väljaheitmise otsuse.

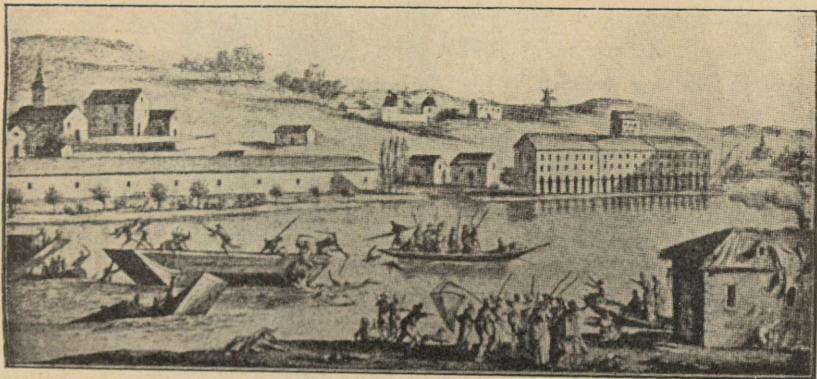
Marat.

Nüüd läks konvent täielikult jakobiinide kätte. Nende sündmuste mõjul võttis aga hoogu kuningameelsete mäss Vendée's. Samuti tõstsid suuremad linnad mässu konvendi vastu, nagu Marseille, Toulon. Konvendist väljaheidetud žirondiinid põgenesid Pariisist, et mässavas provintsis teha kihutustööd jakobiinide vastu ja kukutada neid.

Nii muutus ka jakobiinide seisund raskeks. Konvent võttis tarvitusele hirmsad abinõud. Mobiliseeriti kõik mehed,

kes olid võimelised sõjariistu kandma. Mobiliseeritud meestest asutati karistussalgad ja saadeti mässajate vastu. Sõduritele anti käsk vange mitte võtta, vaid mässajad kohtadel surmata. Vendée's, kus oli mässu keskoht, kus mässajad sõdisid inglise sõjariistadega, kästi maha põletada külad, kus mehi kodus ei olnud. Vendée-lased vastasid samasuguse metsikusega. Hirmus kodusõda kestis suve ja sügise läbi ja suruti siis lõplikult maha konvendi vägede poolt.

Žirondiinidest puhastatud rahvuskonvent ja päästekomitee, millesse nüüd valiti ainult jakobiine, pidasid tarvilikuks anda

Mässuliste uputamine Loire'i jõkke.

sisemise hädaohu vältimiseks diktaatorlik võim Robespierre'ile. Robespierre oli juba mänginud tähtsat osa jakobiinide mõjuva juhina; žirondiinide kukutamise järel algas tema diktatuur.

Robespierre ja terrori algus. Robespierre oli oma eluviisid väga korralik, oma ametis väga kohusetruu. Ta oli väga töökas. Kodulinna elanikud pidasid temast lugu ja valisid ta oma saadikuks juba 1789. a. Asutavas kogus ei äratanud Robespierre veel kelleski tähelepanu. Kuulsuse võitis endale Robespierre oma tegevusega jakobiinide klubis.

Olles demokraatliku riigikorra pooldaja, ei pidanud Robespierre siiski rahvast küpseks valitsema riiki. Robespierre oli

endast arvamisel, et tema on see mees, kes oskab juhtida prantsuse rahvast õiget rada. Tolleaegsed Prantsusmaa olud, väline ja sisemine hädaoht võimaldasid temale hakata diktaatoriks (1793).

Robespierre'i diktatuuriga algas terror. Tõuke selleks andis Marat' surmamine.

Robespierre.

Kõigist revolutsionääridest oli Marat kõige rohkem vihatud revolutsiooni vastastele. Sest tema oli see, kes kõige rohkem ajakirjanduses sõdis kodanluse vastu ja kes juhatas tänavail rahvaliidumisi. Marat' mõrtsukaks hakkas žirondiinidele sümpatiseerija Charlotte Corday (l. Kordee). Ta sõitis Pariisi, ostis endale terava otsaga noa, millega surmas Marat' (juulikuus 1793).

Marat' saatus ei kohutanud Robespierre'i. Robespierre andis maakondade komissaridele kõige laiemad volitused ja kõige

valjemad käsud. Pariisis juhtis ta ise tribunaali tegevust. Algas tema hirmuvalitsus.

Eriti vihatud olid Robespierre'ile žirondiinid. Tema ettepanekul otsustas päästekomitee tribunaali kätte anda endised konvendi liikmed-žirondiinid.

Kuid enne žirondiine mõistis pealinna tribunaal kohut Marie Antoinette'i üle. Kuninganna poeg Louis anti kingsepp Simonile kasvatada. Marie Antoinette'i süüdistati salaühenduse pidamises välismaaga. Ta tunnistati süüdlaseks ja hukati. Kohe selle järel algas kohus konvendist väljaheidetud žirondiinide üle, nad leiti süüdi olevat ja mõisteti surma.

Tribunaalid teotsesid Pariisis ja provintsis. Üksteise järele sammusid vangistatud kohtusse. Ainult üks karistamisviis oli revolutsioonilisel kohtul: süüdlasekstunnistatu saadeti tapamaisina, giljotiini alla, mis õnnetul lõikas pea otsast.

Majandusliku elu langus ja maksimumiseadus. Jakobiinid omandasid võimu väga raskel ajal. Rääkimata ähvardavast sisemisest ja välisest hädaohust, oli seekord ka Prantsuse majanduslik elu äärmiselt langenud. Juba revolutsiooni alguses jäi mitmel pool mõisades vili külvamata ja kahanes töö töökodades ning vabrikutes. Kui sõda algas, muutus seisund veel raskemaks. Rääkimata sellest, et sõda ise nõuab palju ainelisi ohvreid, mõjus sõda halvasti Prantsuse tööstusele ja kaubandusele. Väliskauplemine jäi peaaegu seisma, sest Prantsusmaa vastu hakkasid sõdima kõik naaberriigid. Prantsuse vabrikutööstus tarvitas laialt välismaa tooraineid. Et sõja puhkemisega seisma jäi toorainete juurdevedu, kahanes jälle märksa Prantsuse tööstus. Põllu- ja vabrikutööstuse langemise ja väliskauplemise seismajäämise tulemuseks oli uus tarbeainete hindade tõus. Väikest palka saajate ja eriti tööta inimeste seisund läks päev-päevalt raskemaks.

1793. a. sügisel avaldasid jakobiinid kuulsa maksimumiseaduse. Selle seadusega kohustati kogukondlikud võimud kiires korras välja töötama ja välja kuulutama kõigi tarbeainete hindade ülemmäära ehk maksimumi, kusjuures maksimumihinna aluseks kästi võtta ühe kolmandiku võrra suurendatud 1790. a. turuhind.

Maksimumiseadus pandi maksma, kuid kasu ei toonud ta kellelegi. Elukallidus ei kadunud. Kaupmehed varjasid oma kaupa, et mitte sunnitud olla müüma valitsuse määratud hinna eest. Altkäe müües võtsid nad aga samasugust hinda kui varem või veel kallimat. Kaubad kadusid ikka rohkem ja rohkem turult. Valitsus kuulutas välja toiduainete ja tarbeainete varjamise eest surmanuhtluse, kuid ka see abinõu ei aidanud.

Toidu- ja tarbeainete hindade kindlaksmääramisele järgnes ka tööjõu ehk tööliste päevapalga maksimumi kindlaksmääramine ja koguni tööjõu rekvireerimine. Kuid töölisel ei võinud teenida taksipalga eest, sest toidu- ja tarbeaineid nad ei saanud taksihindadega. Sellepärast hakkasid töölisel lahkuma vabrikutest, aga valitsus keelas selle. Siis rekvireeriti tööjõud; töölisi kohustati töötama kohtadel. Põgenejaid töölisi vangistas politsei. Töölisi süüdistati valitsuse käskude mittetäitmisel ja nii mitmed neist hukati tapalaval. Samuti keelati ära streigid, see loeti valitsusele vastuhakkamiseks. Streigile üleskihutajaid karistati surmaga.

Lõhed jakobiinide keskel. Robespierre ei mõistnud leida väljapääsuteed. Tema valjus ja abinõud paistsid paljudele tema mõtteselitsilistele üleliigsed olevat. Ühe osa jakobiinide keskel küpses mõte, et aeg on loobuda diktatuurist. Nii oli Danton Robespierre'ist juhitud hirmusüsteemi vastu; ta nägi, et kestvail tapmisil ei saa olla head tagajärge. Pealegi sõiditi vaenlasega tagajärjerikkalt, vanameelsete mässud olid maha surutud siseriigis, ei olnud enam tarvet jakobiinide diktatuuri, veel vähem Robespierre'i hirmuvalitsuse järgi. Et aga Robespierre järele ei andnud, siis taganes temast Danton ja hakkas oma mõtteosalistega Robespierre'i vastaseks.

Tahtes valitseda, oli Robespierre'il tarvis võitluse astuda vastastega omal erakonnas. Et neid giljotiini alla saata, hakkasid robespjerristid (Robespierre'i pooldajad) nende kohta süüdistavaid laimujutte levitama. Kui selliste laimujuttudega oli seltskond küllalt ette valmistatud, vangistati nad ja hukati.

Robespierre'i langus. Pärast dantonistide hukkamist ei olnud tribunaali tegevusel enam mingisuguseid piire. Ebamääraste dekreetide põhjal saadeti tapalavale inimesi igast selts-

konnakihist, süüdistades neid isamaa äraandmises või maksvale korrale vastuhakkamises.

Tapmised olid kõige suuremad 1794. a. juulikuus. Kõiki giljotineerituid kogu Suure revolutsiooni jooksul arvatakse 13 000 peale ja neist arvatakse enamus olnud lihtrahva hulgast. Lihtinimeste massilist tapmist ei võidud andestada Robespierre'ile. Tekkis rahulolematust tema poliitikaga nii konvendis kui rahva keskel.

Teadsaades konvendi liikmete rahulolematust, ruttas Robespierre tarvitama nende vastu kiiret abinõu. Ta valmistas seaduseelnõu, milles nõudis, et tema, Robespierre, edaspidi ilma konvendi loata kohtule (tribunaalile) välja võiks anda konvendi liikmeid.

8. thermidoril, vabariigi teisel aastal (26. juulil 1794) esines Robespierre konvendis kõnega, milles süüdistas omalt poolt konventi. Talle hüüti vahele. Robespierre lahkus seekord koosolekult tundega, et ta lüüa oli saanud. Järgmisel päeval oli Robespierre'il nõu uue esinemisega parandada oma seisundit. Kuid see esinemine sai saatuslikuks tema elus. Robespierre hakkas end kaitsma, kuid sattus ärevusse. Nüüd ei lasknud konvendi liikmed tal edasi rääkida. Konvent otsustas sealsamas vangistada Robespierre'i ja tema lähemad sõbrad.

Kohus mõistis Robespierre'i ja tema lähemad kaaslased otsekohesele hukkamisele. Juba järgmisel päeval, 10. thermidoril **1794** surmati Robespierre ja tema sõbrad.

Jakobiinide tagakiusamine. Robespierre'i kukutamine sai pöördesündmuseks Suure Prantsuse revolutsiooni käigus. Seni oli alatasa kestnud revolutsiooni tõus, nüüd aga algas **r e a k t s i o o n**, revolutsiooni vaibumine.

Robespierre'i langemisega algas halb aeg jakobiinidele. Neid tagandati keskasutistest ja vastutusrikastelt kohtadelt provintsis, põhjusena ette tuues, et nad olnud ühenduses Robespierre'iga. Ei kestnud kaua, kui suleti jakobiinide klubi. Algas üldse jakobiinide tagakiusamine. Kui veel jakobiinide õhutusel paar tööliste meelevaldust korraldati, heideti viimased jakobiinid välja konvendist. Nad vangistati ühtlasi. Kohus oli sama

karm vangistatud jakobiinide vastu, kui revolutsiooniline tribunaal oli olnud revolutsiooni vastaste suhtes.

Direktoorium. Peale Robespierre'i kukutamist töötas rahvuskonvent välja uue põhiseaduse (aug. 1795). See oli niinimetatud III aasta konstitutsioon (arvatud uue kalendri järgi). Ta andis seadusandliku võimu kahe koja kätte: viiesaja- ja vanadenõukogule. Viiesajanõukogu liikmed pidid olema vähemalt 30 a., vanadenõukogu liikmed vähemalt 40 a. vanad. Viiesajanõukogu valmistas ja esitas seaduseelnõud, vanadenõukogu hääletas ja kinnitas need. Täidesaatev võim kuulus viiele direktorile, kes ei olnud vastutavad parlamendi ees. Uue seaduse põhjal olid valimised kahekordsed ja saadik pidi olema teatava varandusmääraga isik.

Et end kindlustada kuningameelsete vastu, määras rahvuskonvent, et kaks kolmandikku kummastki nõukogust tuleb valida rahvuskonvendi liikmeist, ainult üks kolmandik vabalt. Kuid valimisvabaduse kitsendamine tekitas suurt rahulolematust. 13. vendemiaire'il (5. okt.) 1795 piiras rahvahulk ümber konvendi, mässuliste hulgas ilmutasid erilist agarust kuningameelsed. Aga konvendil läks korda maha suruda mässu Napoleon Bonaparte'i osaval juhatusel.

Välja kuulutanud valimiste tulemused ja ära valinud uue valitsuse, direktoriumi, läks konvent laiali. Järgnev direktoriumi aeg (1795—99) oli Prantsusmaale kasvava reaktsiooni aeg.

Küll kavatsesid mässu tõsta rahvavabariiklased (Babeuf'i algatusel a. 1796), samuti kuningameelsed (a. 1797), kuid mõlemad katsed ebaõnnestusid. Direktorite võim jäi esialgu püsima.

Elu direktoriumi päevil. Pärast Robespierre'i kukutamist muutus Prantsusmaal seltskondlik elu. Nüüd said avalikku ellu astuda need, kes revolutsiooni ja terrori päevil ei julgenud end näidata. Jälle hakkas kihama elu tänavail, kohvikutes, teatrites, tantsulokaalides. Hakati elu nautima igakülgelt. Taheti teha tasa kõike seda, millest revolutsiooni päevil tuli loobuda. Mis kellelgi oli, pillati ja prassiti.

Kodanliku seltskonna koosviibimistel valitses üllatav toredus. Daamid särasid kalliskivides. Kallisehteid ei kantud üks-

nes kaelal, sõrmedel ja kõrvadel, ka varbaid, sääri ja käsivarsi ehtisid kalliskividega võrud. Peole minnes polnud daamil tavaliselt jalas sukki, ainult kreeka-rooma sandaalid, mis varbad katmata jätsid, sellepärast ehitigi varbaid ja sääri. Moes olid ka kreeka-rooma vabaltkukkuvad kleidid, mis käsivarred, kaela ja rinna katmata jätsid, samuti rasked antiik-soengud. Meeste mooduks olid pikkade ninadega kingad, kitsad püksid ja kõrge kraega kuub.

Koosviibimistel juteldi, tantsiti palju, söödi ja joodi. Kaardimäng oli koosviibimistel väga harrastatud, samuti igasugused õnnemängud, nagu rulett jt. Harva esines mõni kunstnik. Peolaual olid vaid valitud toidud ja joogid, iga peo korraldaja püüdis trumbata üle teisi toitude ja jookide külluse ja haruldusega. Kõike seda võisid endale lubada muidugi ainult jõukad kodanikud. Rikkakssaamise võimalusi seekord oli. Tööstur ja kaupmees, isegi lihträtsep ja kingsepp, kui nad töötasid sõjataveteks, said rahameesteks. Tarbeainete vähenemine ja hindade tõus andis spekulatsioonile laiad võimalused. Sahkerdajate kätte kuhjusid määratu suured varandused. Sahkerdamine oli nii harilik asi, et sellest ei hoidunud suursugused daamidki. Elati vana tuntud põhimõtte järgi: eesmärk pühitseb abinõu. Ükskõik, kuidas raha saada, aga seda oli tarvis kokku ajada, et siis seltskonnas hiilata.

Samal ajal, kui jõukas seltskond elunautimisele andus, kõrvale heites igasuguse moraali, nälgis suur osa rahvast. Tarbeainete vähenemine viljaikalduste, revolutsiooni ja sõjaolude tõttu tõstis kohutavalt elukallidust. Nii maksis 1796. a. 400 gr. leiba 50 franki, sama palju liha 60 franki, sama palju suhkrut 350 fr., liiter piima 60 fr. jne. Küttematerjali, puid ja sütt, polnud peaaegu sugugi saada. Arusaadav, et sellises olukorras vaene rahvas külmetas, nälgis ja käis räbalates. Armupalujaid leidis Pariisis igal sammul, aga ka vargus oli levinud kohutavalt direktooriumi päevil.

K ü s i m u s i k o r d a m i s e k s :

Millest tekkisid suured puudujäägid Prantsusmaa majapidamises?
Kellelt nõuti Prantsusmaal makse?

Mis äratas linnakodanikes iseteadvust ning kihutas neid nõudma poliitilisi õigusi?

Kes valitses revolutsiooni eel Prantsusmaal?

Iseloomustage Louis XVI!

Milliseid reforme soovitas Turgot?

Miks tagandati Turgot ja tema järel Necker?

Miks osutus paratamatuks seisustekogu kokkukutsumine?

Nimetage tähtsamaid III seisuse juhte revolutsiooni eel!

Mida kirjutas Sieyès III seisusest oma brošüüris?

Millal astus kokku seisustekogu?

Millistes küsimustes tekkis III seisusel tüli?

Milllega lõppes võitlus III seisuse ja kuninga vahel?

Miks puhkes siiski revolutsioon?

Millal oli Bastille' vallutamine?

Nimetage tähtsamaid sündmusi Suure Prantsuse revolutsiooni käigus 1789. a. suvel ja sügisel!

Nimetage inimes- ja kodanikuõiguste deklaratsioonis avaldatud põhimõtteid!

Kas asutav kogu teostas neid põhimõtteid oma seadusandluses?

Millist mõju avaldas jakobiinide klubi rahvasse?

Nimetage selle klubi juhte!

Millist mõju avaldas pahempoolne ajakirjandus rahvasse?

Kuidas mõjus revolutsiooni käiku kuninga põgenemiskatse?

Millise riigikorra pani maksma 1791. a. põhiseadus?

Millal oli legislatiivi aeg?

Milliseid dekreete tahtis avaldada legislatiiv?

Miks hakati Louis XVI hüüdma „isand Vetoks“?

Millisele riigile kuulutas legislatiiv sõja ja miks?

Millal ja miks heideti kuningas troonilt?

Millal oli rahvuskonvendi aeg?

Millal kuulutati Prantsusmaa vabariigiks?

Mis ajast hakkas maksma uus ajaarvamine?

Millal hukati Louis XVI?

Millised erakonnad olid rahvuskonvendis?

Kuidas suhtusid need teineteisesse?

Milllega lõppes jakobiinide ja žirondiinide vaheline võitlus?

Milliste abinõudega lootis Robespierre aidata Prantsusmaad?

Mispärast langes Robespierre?

Kuidas käis jakobiinide käsi pärast Robespierre'i?

Millise konstitutsiooni võttis lõpuks vastu rahvuskonvent?

Millal oli direktooriumi aeg?

Kuidas elati direktooriumi ajal kodanlikus seltskonnas ja kuidas elas vaene rahvas?

2. Napoleoni ajastu.

- 1799—1804 — konsulaadi aeg.
1804—1815 — Napoleon — keiser.
1806 — Püha Rooma riigi lõpp.
1812 — Napoleoni sõjakäik Venesse.
1814 — Napoleon taandatakse tröönilist esimest korda.
1815 — Waterloo lahing ja Napoleoni lõplik kukutamine.

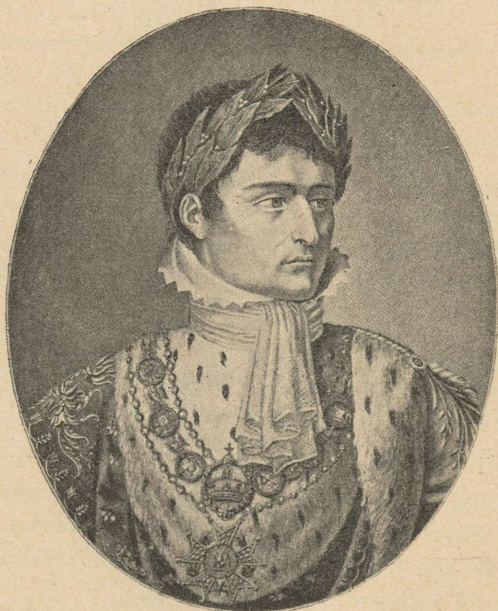
Edasikestvad sõjad. Legislatiivi ajal alanud sõjad keetsid kogu konvendi aja. Hoolimata sellest, et Prantsusmaaga sõjajalal seisis peaaegu kogu Euroopa, olid prantslased võitmatud. Prantsuse vabale rahvaväele ei suutnud vastu seista Euroopa valitsejate palgasõdureist või pärisorjadest koosnevad sõjaväed aadlikest ohvitseride juhatusel. Võitjatena läbivad prantslased Belgia, Hollandi, Reinimaad. Prantsuse väed tungisid ka Põhja-Itaaliasse, et sealtkaudu hoopi anda oma ägedamale vastasele Austriale. Ainult merel polnud prantslastel õnne. Kokkupõrgetel inglise laevastikuga jäid võitjaks inglased.

Direktoriumi ajal kestis sõda. Prantsusmaa majanduselu oli nii langenud, et veel vaid võidurikaste sõdadega seda loodeti parandada. Sõjatööstus oli peagu ainukeseks teenistuskohaks töölistele, sõda ise laiaks tegevuspõlluks noormeestele. Sellepärast ei nõudnud rahvaski sõja lõpetamist.

Prantsuse sõjaväed hakkasid eriti võidukalt sõdima alates 1796. a., mil vägede ülemjuhatajaks sai **B o n a p a r t e**.

Napoleon Bonaparte. Napoleon Bonaparte sündis advokaadi pojana Korsika saarel (a. 1769). Hariduse sai Napoleon Brienne'i ja Pariisi sõjakooles, kus ta erilist huvi ilmutanud matemaatikas ning erilist osavust üles näidanud sõjamängude korraldamisel. Õppimise lõpetamise järel astus Napoleon kahurväe ohvitserina konvendi sõjaväkke. Juba 24-aastasena ülendati Napoleon Touloni mässi mahasurumisel osutatud teenete eest kindraliks. 1796. a. nimetati ta Itaalia vägede ülemjuhatajaks. Sest ajast algas tema hiilgeaeg.

Suur oli Napoleon väejuhina. Tema isiklik julgus ja vahvus vaimustas sõjamehi; tema oskus sõjamehi valitseda sidus neid temaga. Oma hästi arenenud mõistuse ja fantaasia abil kohanēs Napoleon kergesti strateegiliste seisukohtadega, ta võis silmapilkselt otsustada, milliste võtetega on võimalik võita vastast. Oma suurt sõjamehe-annet avaldas Napoleon juba esimesel sõjakäigul Itaalias.

Napoleon Bonaparte.

Kui noor kindral Itaalias oleva sõjaväe oma juhatuse alla sai, oli see väga halvas seisundis. Direktoorium ei suutnud oma sõjaväge ei korralikult toita ega katta. Pealegi võttis ametnikkude keskel vargus laialt maad. Tihti veeresid sõjaväe toitmiseks või katmiseks määratud summad ametnike taskuisse. Ka distsipliin oli kadunud sõjaväest. Kuid andeka ülemjuhataja ettevõtlikkus ja südidus tõi kohe parandust. Napoleon tagandas saamatud ohvitserid ja röövametnikud, nõutas meestele paremad riided ja korraldas moonamuretsemist, julgustas sõdureid võitu-

dega, sõjasaagi ja auga. Võit võidu järele Itaalias oli selle tasuks.

Napoleon ei leppinud ainult sõjameheliku kuulsusega, ta katsus kodumaale toeks olla aineliselt. Sellepärast nõudis ta kõigilt valitsustelt, kes temalt palusid rahu, suurt tasu: paavstilt 20 milj. franki, Modena hertsogilt 10 milj., Parma hertsogilt 4 milj. jne. Saadud summad saatis ta direktoriumile ja parandas sellega Prantsusmaa rahaolusid.

Napoleoni soov oli veel, et Prantsusmaale kogutaks Euroopa parimad kunstiväärtused. Sellepärast nõudis ta rahu tehes Itaalia kunstiväärtuste, maalide ja raidkujude väljaandmist. Nii jõudsid Pariisi võiduteadete ja rahasaadetistega ka kunstitooted. Sest ajast peale ei olnud Prantsusmaal Napoleon Bonaparte'ist populaarsemat inimest.

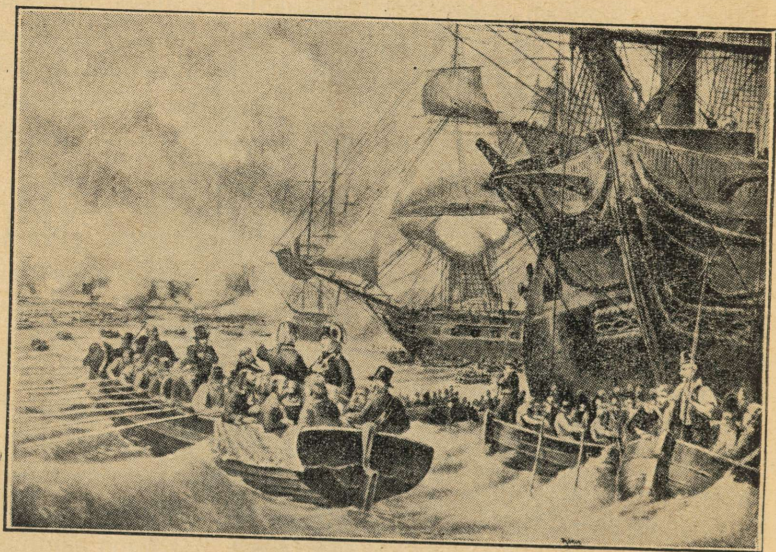
Austerlased olid sunnitud rahu tegema Napoleoniga *Campoformio* a. 1797 headel tingimustel prantslastele. Prantsusmaa omaks tunnustati selle rahulepingu järgi Saksa maa-alad Reini pahemal kaldal ja Belgia ning Lombardia. Vastutasuks austerlastele määras Napoleon Veneetsia vabariigi maa-ala.

Bonaparte'i nimi täitis nüüd kogu maailma. Põnevusega oodati teda kodumaale, kus talle korraldati hiilgav vastuvõtt. Prantsusmaa oli uhke oma kindralile, ainult direktorium tundis kartust tema pärast. Napoleon oli talitanud võidetud mail kui piiramatu ainuvalitseja; ta ei hoolinud sellest, kas tema sammud direktoriumile meeldisid või mitte. Kuid Pariisis oli Napoleon äärmiselt tagasihoidlik, ta elas vaid ühele mõttele, mis oli ka direktoriumi suurim mure, — kuidas võita inglasi.

Egiptuse sõjakäik. Kohe peale rahutegemist austerlastega kaalusid prantslased, kuidas saada võitu ka inglaste üle, kes olid Prantsusmaale teinud palju kahju. Inglise saarriigile oli peaaegu võimatu kallale tungida, sest saari kaitses suur laevastik. Napoleon seletas, et tarvis on hävitada inglise kaubandust ja sel otstarbel ära võtta tema tähtsam asumaa — India. Idamaaga kauplemine tuleb võtta prantslastel enda kätte ja sel otstarbel teha Egiptus Prantsuse asumaaaks. Napoleon pani ette kohe organiseerida sõjakäik Egiptusesse. Ta ei

kahelnud selle juures, et direktorium teda nimetab selle ettevõtte juhatajaks, ja ta ei eksinud.

Maikuus a. 1798 sõitis Napoleon Egiptuse suunas merele: 13 lahingulaeva, 43 väiksemat sõjalaeva, umbes 300 veolaeva oli tema laevastikus. Ta võttis endaga kaasa parimad ohvitserid. 38 tuhat meest jalaväge, 13 tuhat madrust ja hulga toidu- ning sõjamoota. Sõjaväega ühes läks ka palju õpetlasi: arste, loodusteadlasi, maade- ja ajalooteadlasi sõitis kaasa, et uurida

Napoleon asub sõjakäigule Egiptusse.

tundmatuid maid; võeti ühes isegi teater ja ballett. Napoleon möödus Vahemeres õnnelikult inglased, kes teda varitsesid, maabus Aleksandrias, viis oma väed sisemaale ja võitis kuulsas „püramiidide lahingus“ (püramiidide juures) egiptlaste väed, mille järel Egiptus, mis seni oli nimeliselt Türgi ülemvalitsuse all, kuid tegelikult kohaliku aristokraatia mamelukkide valitseda, sattus Napoleoni võimu alla. Aga suur kaotus tabas Napoleoni sellega, et samal ajal inglise admiral Nelson Prantsuse laevastiku Niiluse jõesuus Abukiri juures võitis ja hävitas. Prantslastele oli katkestatud ühendus kodumaaga. Sellest hoolimata tegi Napoleon Egiptuses intensiivselt tööd. Ta asutas

„Egiptuse akadeemia“ ja pani õpetlased uurima Egiptuse olusid ja tema minevikku. Korraldanud sõjaväe, tungis Napoleon oma vägedega Palestiinasse ja Süüriasse ning saavutas sealgi võite. Kuid ka kaotused olid kohutavalt suured tema väes, eriti katku tõttu; ta pidi igatahes loobuma Indiasse mineku mõttest ja pöördus tagasi Egiptusesse. Siin vaigistas ta mässud, mis prantslaste vastu mamelukkide poolt olid organiseeritud. Juhtumisi sai ta Euroopast teateid, et ühendatud Vene-Austria väed välja on kihutanud prantslased Põhja-Itaaliast ja et direktoriumi autoriteet Prantsusmaal on langenud. Nüüd tundis Napoleon, et kätte on jõudnud silmapilk, mil tema võib hakata Prantsusmaa isandaks. Ta jättis oma sõjaväe saatuse hoolde, läks salaja Aleksandriasse laevale (22. aug. 1799), kaasa võttes oma ligemaid sõpru, ning sõitis kodumaale. Õnnelikult möödus ta ka seekord Vahemerel inglased.

VIII aasta riigipööre. Napoleon Bonaparte'i tagasitulek kutsus esile suure juubelduse Prantsusmaal. Temas nähti meest, kes maa ja rahva pidi päästma. Direktorium oli kaotanud rahva täieliku usalduse. Direktoriumi rahaolud olid katastroofilises seisundis. On arusaadav, et Napoleoni Pariisi ilmumisel paljude silmad abi otsides vaatasid tema peale. Poliitilised erakonnad tahtsid teda meelitada enda poole, kuid Napoleon oli isevalitseja kalduvustega. Ta tahtis võtta kogu Prantsusmaa juhtimise enda kätte. Prantsusmaa tolleaaja oludes võis see ka sündida, sest rahva rõhuv enamus — talupojad ja linnakodanikud — igatsesid tugevat valitsejat ja kindlat korraldajat.

Riigipöörde kordasaatmise otstarbel ühines Napoleon direktoriumis opositsioonis oleva kahe direktoriga (Sieyès ja Roger-Ducos). Nende ettepanekul määras vanadekogu Napoleoni Pariisis olevate vägede ülemjuhatajaks (18. brumaire'il). Sõjaväe abil läks Napoleon järgmisel päeval teostama riigipööret, mis ajaloos tuntud VIII a. riigipöördena.

Kui 19. brumaire'il (10. nov.) 1799 riigi nõukogud St. Cloud's (l. Kluu's) kokku astusid, laskis Napoleon sõjaväel maja ümber piirata. Varsti ilmus ta ka ise sinna ja läks enne vanade nõukogusse, kus ta arvestas suuremat vastutulekut. Siin ei julgenud keegi temale vastu rääkida; seda enam, et koosoleku-

Napoleon ajab laiali viiesajanõukogu.

saali lävel seisis kindrali sõdurid. Kuid viiesaja nõukogus ei olnud asi nii kerge. Kui Napoleon sisse astus, puhkes kisa. Hüüti: „Kadugu diktaator! kadugu püssitikud!“ Kindral kohkus ja kahvatus. Tema ohvitserid asusid talle ümber ja kutsusid ta välja saalist. Seisukorra päästis ta vend Lucien (l. Lusjang), viiesaja nõukogu juhataja. Kui Napoleon välja oli läinud, tehti saalis ettepanek kuulutada teda lindpriiks. Lucien rääkis ettepaneku vastu, tuletades meelde kindrali suuri teeneid. Temale vastati, et need teened kindralile õigust ei anna riigipöörde toimepanemiseks. Siis pani Lucien maha presidendi ameti.

Välja tulles venna ja sõjameeste juurde, seletas Lucien, et nõukogus osa saadikuid nõukogu enamust hirmul hoiab ja tahab viia läbi kuriteolisi otsuseid. Kui siis Napoleon veel hüüdis paar vaimustavat lauset sõdureile, tormasid need koosoleku saali ja ajasid laiali rahvasaadikud.

Veel sama päeva õhtul kutsus Lucien Bonaparte kokku temaga ühel nõul olivad viiesajanõukogu liikmed ja pani ette vastu võtta rahvale avaldamiseks järgmise resolutsiooni: **Direktoorium on kaotatud ja täidesaatev võim antud kolme konsuli kätte; konsuliteks on nimetatud Napoleon Bonaparte, Sieyès ja Roger-Ducos.** Resolutsioon võeti vastu ja kinnitati vanade nõukogu poolt veel samal ööl, mispeale konsulid ustavust vandusid vabariigile, vabadusele ja ühetaósusele. Seega lõppes nelja-aastase kestuse järel direktoriumi valitsus (1795—99). Uue VIII aasta põhiseaduse järgi kuulus täidesaateva võimu täius esimesele konsulile. Ainult temal oli seaduste algatusõigus ja seaduste välja kuulutamise õigus; tema nimetas kõrgemaid ametnikke, juhtis välisdiplomaatiat, käsutas sõjaväge. Seadusandlik võim oli jaotatud mitme asutise vahel (riiginõukogu, tribunaat, seadusandlik korpus ja senat). Esimene konsul võis aga seadusandlikkude kogude poolt vastuvõetud seaduse jätta avaldamata.

Napoleon — konsul ja keiser. Ajajärku, millal Napoleon oli esimeseks konsuliks, tuntakse konsulaadi nime all (1799—1804). Prantsusmaa oli neil aastail vaid vormilt vabariik, sest tõe poolest määras VIII a. konstitutsioon esimesele

konsulile diktaatorliku võimu. Kuid auahnele ja valitsushimulisele Napoleonile ei olnud veel küllalt sellest. 1802. a. nimetas temale sõnakuulelik senat ta Prantsusmaa eluaegseks konsuliks (esialgu oli konsuli ametiaeg määratud 10 aasta peale) ja 1804. a. kuulutas sama asutis ta Prantsusmaa keisriks. Mõlemate sündmuste puhul korraldati küll ka rahvahääletus, mis jaatavaid tagajärgi andis. Isegi pidulikust kroonimisest ei loobunud Napoleon. Aga Napoleon ei läinud end kroonima Rooma, nagu seda oli teinud Karl Suur; ta kutsus paavsti Pariisi. Kroonimisel ei võtnud ta vastu krooni pühaisa käest, vaid pani selle ise endale pähe.

Prantsusmaa oli jällegi kroonikandja võimu all; ainult ei nimetanud Napoleon end valitsejaks „jumala armust“, vaid keisriks „rahva tahtmisel“. Välispidiselt polnud vahet vanade kroonikandjate ja keiser Napoleoni vahel. Napoleon seadis sisse oma koja täiesti vana kuningakoja moodi. Bonaparte'i perekonna liikmetest tehti keiserlikud printsid ja printsessid, kindralitest ja kõrgeist ametnikest marssalid, krahvid, hertsogid, kes kandsid aumärkidega kaetud ülikondi.

Keisrina oli Napoleon piiramatu ainuvalitseja. Ta ei sallinud kelleski iseseisvust. Kes ei alistunud riigis maksvatele seadustele ja määrustele, see vangistati ja saadeti välja maalt. Vali tsensuur valvas trüki üle. Napoleon rääkiski: „minu ametnikud“, „minu politsei“, „minu ajalehed“, „mina olen tõeline ja ainus rahva esindaja“ jne.

Kuid sisuliselt ei olnud Napoleon ainuvalitseja vana korra mõttes. Napoleon hävitas küll revolutsiooni poliitilised saavutised: kodanikkude poliitilised õigused ja kodanikkude vabadused, kuid ta jättis alles revolutsiooni saavutatud sotsiaalkorra. Napoleonil polnud mingit huvi hakata kaitsma vanakorraegseid seisuste eesõigusi, sellepärast jättis ta maksvaks kodanikkude ühetaolisuse seaduste ees. Ametisse nimetamise puhul vaadati Napoleoni riigis ainult ametniku isiklikule tublidusele, iialgi ei arvestatud ta päritolu. Talurahva feodaalkohustused, kümnised jäid kaotatuks igavesti.

Mitte vana Prantsusmaa ei saanud Napoleoniga maksvusele, uus Prantsusmaa oli sattunud keiser Napoleoni võimu alla. Seega oli suurel revolutsioonil siiski määratu tähtsus Prantsus-

maa ajaloolises arengus. Napoleonist on säilinud hästikorraldatud seadustekogu, nn. Napoleoni kodeks, mis pole oma tähtsust kaotanud tänapäevani.

Üks Napoleoni iseloomustusi.

Kui me audientsisaalis olime jõudnud asuda mitmesse poolsõõri, kuulutas hüüd: Keiser! Napoleoni lähenemist. Lihtsas sinises mundris, väike kübar kaenla all, tuli ta kohmakal sammul meie poole. Temas tundus tahteinimene, kes midagi jõuab saavutada, ühtlasi põlgust nende suhtes, kellelt ta midagi saavutab. Soodsa mulje avaldamine ilmumisel tundus temale küll olevat soovitav, siiski ei pidanud ta tänuväärseks seks vaeva näha. Sellest see vahelduv hooletus ja püüdmine, mis kokku sulasid rahu-tuseks ja umbusalduseks.

Ta rääkis lühidalt, järsult, sõnu visates ja isegi kõige ükskõiksemaist asjust kirgliku ägedusega. Isegi kui ta tahtis hea olla, tundus, nagu oleks ta pahane. Olen vaevalt kuulnud teist nii toorest, taltsutamatu häält kui temal. Ta silmad olid piiratud tumedast varjundist, pilk oli kiindunud enda ette maha ja liikus järsult, kiirelt ja teravalt. Naeratomisel naeratas ta vaid ühe poole palgega, liikumatult süngeks jäid laup ja silmad. Kui ta, nagu ma hiljem nägin, ka neid sundis naeratusel, omandas ta nägu vägivaldsed jooned. Sellisel naeratusel ja tõsidusel segul oli midagi hirmuäratavat. Ma ei tea, mis arvata inimestest, kes tema näos on leidnud sõbralikkust ja võitvat armsust. Olid ometi ta näojooned isenesest salgamatult kaunid, marmorlikult kalgid ega lasknud tekkida usaldusel ega südamlikkusel. Mis ta kõneles, oli, niipalju kui ma iganes kuulsin, vähese kaaluga niihästi sisult kui sõnalisel väljenduses, vaimuta, huumorita, jõuta, kohati naeruväärt ja madal. Ta küsimused mõnigi kord mõjusid koolipoisi õppetunnina, kes, oma asjas mitte päris kindel, endale kordab, mida kardab unustada tarviduse silmapilgul.

Väiklane püüd ka võõras seltskonnas olla imestatud, oli sagedasti naeruväärt, see ebaõnnestus tal samal määral, mil tal muus asjus kõik õnnestus. Ta armastas inimestele ütelda midagi solvavat või vähemalt ebameeldivat, aga isegi siis, kui ta midagi tahtis ütelda, ei saanud ta välja midagi kaaluvat.

On tõsi, et tema suust on kuuldud väga tugevaid vägisõnu ja ta käsud olid enamasti valjud ja lühikesed. Kuid ka siin on mõõduandev võim, ja sõnade kaal tuleb keisrilt, mitte kõnelejalt. Oma eesmärgid saavutas ta kindlamini teissuguste abinõudega, oma üleoleva väepealiku andega ja raudse tahtega. Neis omadusis peitub ta õige suurus ega tarvitse temale külge riputada muid omadusi, et näha temas harukordset inimest. Kauni kõne ja meeldiva väljenduse annet, millisest oli osa Aleksandrilt, Caesaril ja Friedrichil, polnud temale antud. Sellepärast ärritaski teda üle iga-suguse määra vaimukas, terav või naljakas sõna tema kohta, ja väike pilkelaul või arvustav nali võis teda ajada vihast pööraseks.

Napoleoni isik mõjus võluvalt ja vägevana, kus ta tõesti oli ta ise. Seda oli ta vägede eesotsas, lahinguväljal korraldusi tehes ja vägesid juhatahes. Kui ta aga püüdis end maksma panna aladel, mis mitte polnud tema omad, paljastus ta võimetus. Tema mälestus ja järeletuleva põlve ettekujutuses uuesti loodud pilt on ärritanud rohkem vaimustust, kui ta ise oma eluajal suutis sisendada. Prantslased, kuivõrd nad teda suurena tunnustasid, nägid tema suurust siiski ainult selles, mida ta suutis.

(Varnhagen von Ense, kirjanik, kes Austria saatkonna liikmena a. 1810 viibis Pariisis.)

Napoleoni sõjad. Napoleoni isevalitsejaks hakkamisega muutusid Prantsusmaa sõjad vägivaldseiks röövsõdadeks. Kuulsuseotsijana, rahvaste rõhujana marssis Napoleon lõunast Kesk-Euroopasse ja sealt edasi idasihis Moskvani, tahtes olla kogu Euroopa juhataja ja tungida Venemaa kaudu India kallale. Egiptuse sõjakäigu ajal venelaste poolt okupeeritud Põhja-Itaalia võitis Napoleon tagasi *M a r e n g o* lahinguga (1800). Napoleoni uued võidud aitasid kaasa tema eluaegseks konsuliks ja keisriks saamisele. Kesk-Euroopa isandaks tõusis Napoleon peale *A u s t e r l i t z i* lahingut Määrimaal (1805). See oli nn. „kolme keisri lahing“; keisrid Napoleon I, Franz II (Saksa) ja Aleksander I (Vene) viibisid isiklikult lahinguväljal. Kogu päev vältas siin vihane võitlus, aga öö tulekuks olid lepinglaste väed purustatud.

A u s t e r l i t z i l a h i n g .

Napoleon läks jala ühe tule juurest teise juurde sammudes oma telgi poole. Pimedas komistas ta teel jalaga vastu puutüve. Seda märkas üks grenader. Kiiresti keeras ta peotäie õlgi tõrvikuks, süütas selle ja tuld pea kohal hoides valgustas keisrile teed; see oli ööl vastu kroonimise aastapäeva. Tuli, mis ööpimeduses äkki valgustas keisri nägu, oli märgiks ümberolevates telkides asuvatele sõduritele. „Täna on kroonimise aastapäev! Elagu keiser!“ kostsid hüüded igast küljest. Asjata püüdis Napoleon vaigistada kirglikku austuspuhangut. „Rahu!“ käsutas ta. „Homseni! Nüüd mõelge ainult tääkide teritamisele.“ Aga juba lendas hüüd telgist telgini. Kõik viskavad otsekui käsu peale kokku oma asemed, seovad õled parajasti kättejuhtuvate kaigaste ja keppide otsa, süütavad need, ja silmapilguga kerkivad tuhanded tõrvikud miilipikkusel rivil. „Elagu keiser!“ kostab tuhandekordselt kajastudes läbi öö. Nagu kõneldakse, arvasid venelased, et meie oma seisukohad maha jätame ja tagasi tõmbume. See kinnitas veelgi nende seniseid oletusi. Mis puutub Napoleonisse, siis ta algul pahandus, siis aga liigutas meelevalduspuhang teda sügavalt ja ta ütles, see olevat ilusaim õhtu ta elus. Käies telgist telgi juurde, tänas ta

oma sõdureid. Kas oli see meeleliigutusest või põhjustas erutust mitmelt poolt tulev teade venelaste edasitungist — igatahes hoolimata väsimusest magas ta sel ööl vähe.

Viimaks jõudis kätte 2. detsembri hommik. Napoleon laskis meid kutsuda oma barakki. Siin kostitati meid väikese hommikusöögiga, mida me ühes keisriga sõime püstijalu. Siis tõmbas ta rihma vööle ja ütles: „Nüüd, mu härrad, alaku meil suur päev!“ Igaüks jooksis oma hobuse juurde. Hetk hiljem nägime künka poole, mida meie sõdurid hüüdsid „keisri künkaks“, kokku ruttavat rühmajuhte kogu liinilt, igaüks adjutandi saatel. Keiser esimeste sõnadega selgitas marssalitele otsekohe oma lahinguplaani. Teated õõ jooksul veensid teda, et vaenlane, püüdes teda mitte lasta ära lipsata, oma tiibade koondamist on lõpetamas ja täie jõuga tahab rünnata meie paremat tiiba. „See on häbitav liikumine,“ hüüdis ta, „nad peavad mind veel väga nooreks! Aga nad kahetsevad seda!“ Ja kordas veel igaühele oma korraldusi... Keiser lõpetas sõnadega: „Poole tunni jooksul peab kogu liin olema tules!“ ütles siis igale marssalile: „Minge nüüd!“ Ja igaüks lahkus püstipäi, tulisel pilgul ja sõjaväelise tervitusega.

5. detsembril kirjutas Napoleon Josephine'ile (abikaasale): Tegin vaheahu. Venelased lähevad koju. Austerlitz'i lahing on kaunim, mis mul kunagi olnud: 45 lippu, üle 750 kahuri, vene kaardiväe lipud, 20 kindralit, 30 000 vangi, üle 20 000 surnu — kole!

Keiser Aleksander on meeleheitel ja läheb tagasi Venemaale. Eile nägin Saksa keisrit enda juures laagris, rääkisime kaks tundi. Leppisime kokku, et kiiresti tuleb rahu teha. Viimaks ometi on saavutatud rahu Euroopas, loodan, et kogu maailmas. Inglased ei saa meile enam midagi teha.“
(Segur, kindral, Napoleoni adjutant.)

Rahu sõlmiti **P r e s b u r g i s**: Austria loovutas Napoleonile Veneetsia, Istria ja Dalmaatsia. Napoleon nõudis keiser Franz II-lt, et ta loobuks Saksa rahvuse Püha Rooma riigi kroonist ja end edaspidi nimetaks ainult Austria keisriks. Nii kaotas Napoleon keskaegse riigi olemasolu (**1806**).

Samal 1805. a. hävitas Nelson **T r a f a l g a r 'i** (Cadix'i) juures Prantsuse laevastiku. Kuigi Nelson selles lahingus langes, oli see inglaste lõplik võit prantslaste üle merel. Prantslastel puudusid head mereväe-juhid.

A. 1806 asus Napoleon võitma Preisimaad. Friedrich II järeltulijad polnud hoolitsenud sõjaväe eest, ei püüdnud tõsta rahva käekäiku, pealegi tüütas Preisi bürokraatlik riigikord kõiki. Sellepärast avaldas Preisi rahvas vaenlase pealetungi puhul üsna passiivset vastupanu. **J e n a** ja **A u e r s t ä d t**i la-

hingutes võitis Napoleon Preisi väed ja talle avanesid väravad Berliini.

Kui Napoleon võitjana lähenes Vene piirile, otsis Vene keiser Aleksander I temaga rahu. Tilsitis, Neemeni ääres oli keisrite kokkusaamine (1807), kus nad teineteisele vandusid sõprust ja jagasid valitsemist Euroopa mandril. Venemaa keisrile Aleksander I jäi tegevusvabadus Türgi ja Rootsi suhtes (Aleksander I võitiski selle järel ära Türgilt Bessaraabia ja Rootsilt — Soome), Prantsuse keisrile Napoleon I jäi tegevusvabadus Lääne-Euroopas.

Tilsiti rahu järel oli Napoleon oma kuulsuse tipul. Temale allus kogu Lääne-Euroopa peale Inglismaa; igal pool toimetas tema oma äranägemise järgi. Preisi riigilt võttis ta ära selle riigiga ühendatud Poolamaa osad ja tegi neist *Varssavi suurhertsogiriigi*; Varssavi riigi valitsemise andis ta Saksi kuurvürstile, kelle ta sel puhul ühtlasi ülendas kuningaks. Läänepoolseist Preisi riigi maadest (Reini ja Elbe vahel) lõi Napoleon *Vestfaalia kuningriigi* ja pani sinna valitsema oma venna Jérôme Bonaparte'i. Preisimaa pidi veel Napoleonile maksma rasket kontributsiooni ja andma Prantsuse sõduritele ülalpidamist.

Sise-Saksamaal hävitas Napoleon peaaegu kõik väiksemad riigikesed ja kuulutas nad suuremate valitsuskondade Baieri, Württembergi ja Baadeni võimule alluvaiks. Ka Baieri ja Württembergi valitsejad said Napoleonilt kuninga tiitli. Et Lõuna- ja Kesk-Saksamaa riike rohkem siduda endaga, asutas Napoleon nendest „*Reini liidu*“, mille protektoriks nimetas ennast; kõik liitu kuulujad riigid olid kohustatud andma oma protektorile tema nõudmisel tarviliku arvu sõdureid.

Hollandi vabariigi nimetas Napoleon *Hollandi kuningriigiks* ja määras sinna valitsema oma venna Louis Bonaparte'i. Itaaliasse asutas ta kaks kuningriiki: põhja poole — *Itaalia kuningriigi*, mille krooni ta kandis ise, kuna valitsema seal hakkas Eugène Beauharnais, Napoleoni võõraspoeg, ja lõuna poole *Napoli kuningriigi*, mille kuningaks hakkas vend Joseph Bonaparte. Paavstilt võttis Napoleon ilmliku võimu, saatis ta elama Pariisi ja liitis kirikumaad Prantsusmaa külge. Ka Hispaanias ja Portugalis toime-

tas Napoleon oma äranägemise järgi. Portugali kuningas põgenes Ameerikasse, kuna Hispaania kuningas ja troonipärija Prantsusmaale vangi viidi. Hispaania valitsejaks määras Napoleon oma venna Joseph'i ja tema asemele Napoli kuningriiki ta nimetas Murat', oma õemehe.

A. 1808 tulid mõlemad Euroopa võimumehed Napoleon ja Aleksander veel kokku E r f u r t i; siia olid käsutatud ka paljud vähemad valitsejad, riigimehed ja diplomaadid, kelle ees keisrid demonstreerisid oma vägevust. Kuid sõprus mõlema keisri vahel ei kestnud kuigi kaua.

Napoleon ja allaheidetud rahvad. Napoleoni hiiglavõidud ei ole seletatavad ainult tema geniaalsete väepealikuomadustega, vaid rohkem tollaegsete Euroopa riikide oludega. Riikide vahel ei olnud sõprust; nende valitsejad olid äärmiselt kadedad üksteise vastu ja leppisid Prantsusmaaga kergesti kokku, kui ainult sellest mingisugust kasu lootsid, saades sel teel üldise asja äraandjaiks. Kesk-Euroopa valitsejail oli vabadele Prantsuse sõduritele vastu saata vana korra väed, aadlisoost ohvitseride ja pärisorjadest sõduritega või palgalised. Need väed läksid sõtta ilma vaimustusega ja põgenesid vähima nurjumise juures.

Kui Napoleon küll kergesti vallutas Euroopa, ei olnud tal sama kerge alal hoida oma võimu. Napoleon toimetas liiga türranniliselt, seega ei ässitanud ta enda vastu ainult võidetud valitsejaid, vaid ka neile alluvaid rahvaid. Rasked sõjamaksud, Prantsuse vägede ülalpidamise kohustused mõjusid pealegi raskesti majanduslikult. Et anda hoopis Inglise kaubandusele ja tõsta Prantsusmaa tööstust ning kaubandust, sundis Napoleon kõiki võimualuseid riike, ka Venemaad, tunnustama k o n t i n e n t a l b l o k a d i, mille põhjal nimetatud riigid oma sadamad pidid sulgema Inglise kaubalaevadele. Koloniaalkaubad läksid seepärast väga kalliks ja mitmed tarvilikud toorained kadusid turult.

Kõigil neil põhjusil muutus allaheidetud rahvaste meeleolu Prantsusmaa vastu vaenuliseks. Tekkisid mässud Prantsuse võimu vastu. Võimas patriootiline liikumine valdas hispaanlasi kohe prantslaste sissetungimisel. Nemad, kes enne kannatlikult olid kandnud kuningliku absolutismi omavoli ja katoliku

kiriku survet, virgusid äkki uuele elule. Ühinesid kõik rahva-
kihid võitluseks prantslaste vägivallega. Ei mõjunud lepitavalt
prantslaste poolt ettevõetud uuendused, nagu kloostrite sulge-
mine, inkvisitsiooni tegevuse lõpetamine, maksude jaotamine
kõigi rahvakihtide vahel jne. Iseteadvad ning uhked hispaan-
lased nägid Napoleonis võõrast despooti, kelle vastu võitlema
kohustas neid rahvuslik au ja oma riigi tulevik. Kuna Hispaania
kuningat ja troonipärijat Napoleoni poolt Prantsusmaal kinni
peeti, astus seltskond ise tegevusse. Loodi ajutised täidesaatvad
komiteed, kes ühineses ja Cadix'isse kokku tulles corteside nime
all välja andsid uue põhiseaduse (1812). Seadusandlik võim määrati
rahvaesindusele, täidesaatev — kuningale. Kuningaks tunnustati
endine valitseja, keda Napoleon vangis pidas (Fernando VII).
Hispaanlasi ja portugallasi toetasid inglased; viimaste abiga
läkski neil korda vabaneda Napoleoni ikke alt. Ka Austria kat-
sus vabaneda. Mäss algas Tirolis ja levis kogu Austrias, kuid
austerlased ei suutnud end vabastada. Peale rasket lüüasaamist
V a g r a m i juures pidid nad Napoleoniga V i i n i s tegema rahu
ja loovutama võitjale mõned maa-alad. Väga raskeks osutus
veel tingimus, et keiser Franz oma noore, 18-aastase tütre Maria-
Luise pidi naiseks andma „tõusikvalitsejale“, nagu hüüti Napo-
leoni. Napoleon oli juba otsustanud end lahutada oma esime-
sest naisest Josephine Beauharnais'st, et abielluda mõne Euroopa
valitsejakoja printsessiga, et abikaasa kaudu ühtlasi saada vastu
võetud Euroopa valitsejate perre.

Mujal S a k s a m a l võttis samuti laialt maad Napoleoni-
vastane liikumine. Napoleoni iket kandes, rahvuslikku alandust
kannatades muutusid sakslased otse marurahvuslasteks. Õpet-
lane F i c h t e, oma aja parimaid kõnemehi, propageeris reas
kõnedes usku Saksamaa paremasse tulevikku, kutsus ühinema
kõiki sakslasi üheks rahvaks, et võita tagasi kaotatud vabadust
ja teha Saksamaa kuulsaks. Fichte kõnedel, mis trükkis aval-
dati, oli määratu suur mõju. Kihutustöö tulemusena tekkisid
Saksamaal salaühingud (Tugendbundid), mille sihiks oli pinna-
valmistamine prantslastele vastuhakkamiseks.

Napoleoni langemine. Napoleoni täht hakkas tõsiselt vee-
rema alles Venemaa sõjakäigul. Aleksander I ei saanud kaua

pidada sõprust Napoleoniga, ta nägi pea, et Napoleonil ei ole teisi väljavaateid temagi suhtes, et suur võitja tema sõprust tarvitab vaid jõudude kogumiseks. Pealegi tõi kontinentaalblokaad määratu suurt kahju Venemaale. Aleksander hakkas tasahilju valmistuma sõja vastu. Sedasama tegi Napoleon. Kevadel 1812 tõi Napoleon Venemaa piirile ligi poolemiljonilise sõjaväe, mis koosnes kõigi Prantsuse võimualuste riikide väeosadest: seal oli prantslasi, hollandlasi, sakslasi, itaallasi, hispaanlasi, poolakaid jt. Venemaa mõtles Napoleon ruttu ära võita ja siis tungida Indiasse. Kuid seekord eksis Napoleon oma kavatsustes. Venelased taganesid küll tema vägede eest, aga nad tegid ka maa lagedaks, nii et vaenlasele ei jäänud midagi võtta. Moskva eel, B o r o d i n o väljal tungis Napoleon kallale vastasele; venelased panid ägedalt vastu, kuid olid sunnitud taganema, maha jättes surnukehi hunnikutena. Ka prantslaste kaotused olid suured. Kui asuti koristama laipu, ei jõutud neid lugeda. See oli veriseim lahing Napoleoni lahingute seerias. Moskvasse jõudnud, Kremliasse asunud, ootas Napoleon Aleksandrit rahu paluma, aga see ei ilmunud. Moskva leidis Napoleon tühja olevat; inimesed olid põgenenud ja varandused kaasa viinud. Pealegi algasid Moskvast kohe prantslaste sissemarssimise järel pöörased tulikahjud, mis vaenlaste sealviibimise õudseks tegid. Tule kustutamise võimalusi polnud, sest venelased olid veepritsid välja vedanud. Viis päeva möllas tuli, ahastust äratades pealtvaatajais. Siis kustutas kestav vihmasadu põleva linna. Moskva õudsed sündmused mõjusid demoraliseerivalt Napoleoni sõjaväes; taheti koju minna. Toiduainetest oli ka puudus ja Venemaa kare külm tegi kergesti rietatud Napoleoni sõduritele elamise võimatuks. Napoleon andiski kojutaganemise käsu. Hirmus saatus sai osaks taganejaile. Nad ei leidnud kustki toitu ega peavarju. Hulkadena hukkus neid Vene lagendikel nälja- ja külma-surma. Kui nad Dnepri harule Beresina'le lähenesid, leidsid nad sillad murtud olevat. Suure rutuga ülestehitud sildadest üleminekul tungisid neile venelased kallale. Sillad murdusid, põgenejad langesid hulkadena jõkke. Ülesaanuid kihutasid venelased taga, neid armutult tappes. Suure väe riismeist jõudis Preisimaa piirsesse ainult mõnikümmend tuhat meest. Napoleon oli jälle maha

jätnud oma hukkuva väe ja rutanud Läände, et kiires korras organiseerida uut sõjaväge.

Napoleoni väe riismeid taga ajades ilmusid Vene väed Preisi-maa piirile, kus neid kohalik rahvas tervitas kui vabastajaid. Aleksander I tegi nüüd endale ülesandeks mitte enne maha panna sõjariistu, kui Napoleon on võidetud. Preisi kuningas kahtles alguses ühineda temaga, aga otsustas seda pea, samuti astus lepingusse Aleksander I-ga Austria keiser. Liitlaste väe-juhiks hakkasid Blücher, Bülov ja Wellington. Ka Napoleon kogus hoolega sõjaväge, et Kesk-Euroopat sundida sõna kuulma. Aga Leipzig'i lahingus (1813) said tema väed lüüa ja ta pidi taganema Reini taha. A. 1814 tungisid Vene, Austria, Preisi ja Inglise väed Prantsusmaale, nad läksid Pariisi ja sundisid Napoleoni lahti ütlema Prantsuse ja Itaalia troonist. Napoleoni sunniti alla kirjutama ka sellele, et tema pojaj ja abikaasal ei ole mingisuguseid õigusi Prantsuse trooni suhtes. Napoleon saadeti Elba saarele Vahemeres. Ka lahutati ta pojast ja abikaasast, neile koha määrates Parmasse. Prantsusmaale kutsusid liitlased tagasi Louis XVIII Bourboni tingimusega, et ta riigis maksma paneks konstitutsioonilise korra. Prantsusmaa piirideks loeti ennesõjaaegsed (1792. a.) piirid.

Seejärel kutsusid liitlased Viini kokku kongressi (1814), et korda seada Napoleoni muudetud Euroopa kaardi ja ära otsustada kõik tarvilised poliitilised küsimused. Kuid maade jagamisel läksid võitjad tülli, sellepärast venis kongressi töö. Prantsusmaale tagasi kutsutud Bourbonid ei olnud revolutsiooni ajal „midagi unustanud ega midagi juurde õppinud“. Nad hakkasid võimule saades maksma panema vana korda Prantsusmaal, millega revolutsioonikoolist läbikäinud Prantsuse rahvas ometi leppida ei saanud. Bourbon Louis XVIII-ga ühes tulid tagasi Euroopat mööda laialivalgunud emigrandid ja hakkasid tagasi nõudma oma revolutsioonijal riigistatud varandusi. Sõjaväes tagandati ametist Napoleoni ohvitserid ja nende asemele nimetati tundmatud aadlimehed. Need asjaolud pahandasid rahvast ja sõjaväge.

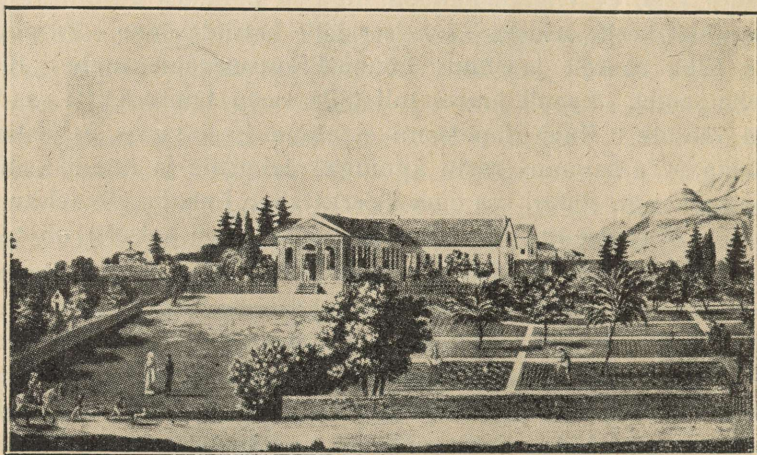
Napoleoni viimne tõus ja langus. Loomulikult ei tahtnud ka Napoleon leppida oma seisundiga. „Maailmavalitsejale“ oli

tema 45-ndal eluaastal Elba saar elamiseks muidugi kitsas. Teades, et Prantsusmaal rahvas tagasitlunud Bourbonidega rahul ei ole ja et tema, Napoleon, poolehoidu arvestada võib, kuulda saades veel, et Viini kongressil liitlased paljudes küsimustes ei leia ühist keelt, otsustas ekskeiser jälle katsuda õnne. Ta põgenes Elba saarelt ja ilmus Lõuna-Prantsusmaale umbes 1000 mehe saatel. Lyon'i juures tuli talle vastu Louis XVIII saadetud väesalk. Kuid Napoleonil ei olnud isegi tarvis paljastada mõõka. Ta sammus vastu kuninga väesalgale ja hüüdis: „Kui teie keskel on sõdur, kes oma keisrit tahab hukata, siis tehku ta seda.“ Vaimustatud „vive l'empereur!“ (elagu keiser!) oli talle vastuseks ja kuninga vägi läks tema poole üle.

Pariisist oli Louis XVIII oma kojaga põgenenud ja Napoleon astus jälle troonile, valitsedes veel 100 päeva. Oma manifestis rahvale lubas ta maksuma panna rahvaesindusliku korra ja austada kodanikuvabadusi. Ta tahtis kiires korras oma poega kroonida troonipärijaks, kuid vanaisa, Austria keiser, oli tütrepoja enda juurde võtnud ja ei andnud teda välja isale.

Kui teade Napoleoni põgenemisest saabus Viini, oli ärevus suur. Kongress katkestas oma töö ja truud liitlased — vene-lased, preislased ja inglased — tõotasid enne mõõka mitte maha panna, kui Napoleon on võidetud. Liitlaste väed viibisidki Belgias, nende juurde ruttas Blücher ja uute abivägedega pidi tulema Wellington. Leipzigi juures oli Napoleon lahingusse astumisega viivitanud, seda pidas ta pärast ise kaotuse põhjuseks, nüüd ei tahtnud ta ootama jääda vaenlaste kallaletungi, vaid läks ise vaenlasele vastu. Waterloo lahing otsustas aga asja liitlaste kasuks, sest liitlaste pool oli suur jõudude ülekaal. Rõhutud meeolus lahkus Napoleon kiires korras lahinguväljalt, ta ilmus Pariisi, seal aga nõuti temalt troonilt äraastumist. Prantsuse rahvas oli tüdinenud sõdadest ja igatses rahu. Napoleoni toetades ei oleks lõppenud sõjad. Napoleon, nähes oma lootusetut seisundit, taganes troonilt poja kasuks 22. juunil 1815. Nüüd saatsid liitlased Napoleoni vangina Püha Helena saarele, kus ta a. 1821 suri. Tema viimased sõnad olnud „tête... armée...“ (pea... armee) või „tête d'armée“ (armee pea). Napoleon maeti kindrali auavaldustega saarele leinapajude varju, kus ta vangina sageli veetnud aega. Tema laip sängitati nelja

üksteises asetsevasse kirstu, nagu oleks kardetud veel tema väljapääsu. Hiljem toodi Napoleoni põrm Prantsusmaale, kus ta puhkab nüüd graniitkirstus Invaliidide majas Pariisis.

Napoleoni elukoht Püha Helena saarel.

Pärast Napoleoni teistkordset kukutamist sai Prantsuse troonile uuesti Bourbon Louis XVIII, aga liitlased karistasid prantslasi Napoleoni vastuvõtmise pärast. Prantslased pidid maksma 700 miljonit franki kontributsiooni ja liitlaste vägedele andma 5 aasta jooksul ülalpidamist.

K ü s i m u s i k o r d a m i s e k s :

Iseloomustage Napoleoni!

Millal algas tema tõus?

Nimetage Campoformio rahutingimusi!

Mida kavatses Napoleon Egiptuse sõjakäiguga?

Miks võttis Napoleon õpetlasi kaasa sõjaretkele?

Miks ei teostunud tema India vallutamise kava?

Millised asjaolud kihutasid Napoleoni tagasi tõttama Euroopasse?

Kuidas teostas Napoleon VIII aasta riigipöörde?

Kellele kuulus võim VIII a. konstitutsiooni järgi?

Millal oli Napoleon Prantsusmaa keiser?

Millise võimuga valitses keiser Napoleon?

Milline seadustekogu avaldati Napoleoni ajal?

Mis tähtsus oli Austerlitz'i lahingul?
Millal lõpetas Napoleon Saksa Rahvuse Püha Rooma riigi olemasolu?
Millistes lahingutes võitis Napoleon sakslased?
Millal oli Napoleon oma hiilguse tipul?
Millised uued riigid lõi Napoleon Saksamaal?
Kuidas korraldas ta Itaalia ja Hispaania valitsemist?
Mida nimetati kontinentaalblokaadiks?
Kuidas suhtus Napoleon võidetud maadesse?
Kus tekkisid mässud Napoleoni vastu?
Milline sõjakäik sai saatuslikuks Napoleoni võimule?
Miks kaotas Napoleon Venemaal?
Millised riigid ühinesid Aleksander I-ga Napoleoni võimu lõplikuks
murdmiseks?
Millised lahingud kaotas Napoleon?
Mis võimaldas „100 päeva“ valitsemise?
Miks kaotas Napoleon lõpuks, kuna ta enne oli võitmatu?
Kus veetis Napoleon oma elu viimised aastad?
Kus puhkab praegu tema põrm?

III. ÜLDEUROOPALINE REAKTSIOON.

- 1814—1815 — Viini kongress.
1829 — Kreekamaa saab iseseisvaks.
1815 — Inglismaal pannakse maksma viljaseadused.
1819 — Avaldatakse Karlsbadi otsused Saksamaal.
1829 — Katoliiklased saavad üheõiguslikeks anglikaanidega.
1824—1830 — Charles X Prantsusmaal.
1801—1825 — Aleksander I Venemaal.

Reaktsioon ja selle põhjused. Suur Prantsuse revolutsioon ja temale järgnev Napoleoni ajastu hoidsid ärevil Euroopa valitsejate kodasid. Loomulikult ihkasid valitsejad hävitada revolutsiooni mõju, et jälle kindlad olla oma troonidel. Selle teostamisele asusidki nad pärast Napoleoni kukutamist.

Ega rahvaski polnud enam revolutsioonijoovastuses. Aadel ja vaimulikud, kelle huve revolutsioon otse riivas, hakkasid kohe revolutsiooni puhkedes revolutsiooni vastaseiks; kodanlus hakkas Prantsusmaal töötama revolutsiooni vastu, niipea kui olid rahuldatud tema huvid (konvendist peale). Rahva laiemad hulgad olid revolutsioonist vaimustatud, kuid pettusid temast Robespierre'i hirmupäevil. Direktooriumi ja Napoleoni ajastu vint-sutused panid paljusid kahtlema, kas oligi kasu revolutsioonist. Ikka enam ja enam võtsid pinda reaktsioonilised vaated.

Reaktsiooniliselt mõtlejad leidsid, et demokraatlikud aated on üldse läbiviimatud elus, viis ju nende praktiline teostamine Prantsusmaa terroriaja koledusteni. Kõik, mis oli halba Prantsuse revolutsiooni käigus, kirjutasid reaktsionäärid demokraatlikkude aadete ja valgustusaja ideede arvele. Nad alustasid otse

sõjakäigu nende „hukatusttoova“ mõju vastu. Deism ja ateism langesid põlguse alla, hinnati vaid katoliku usku tema alalhoidlikkuse pärast. Katoliku usk hoiab alal vanu häid traditsioone, väitsid nemad, seob seega üksikuid inim põlvi, on ühendavaks lüliks rahvaste vahel. Mõisteti hukka valgustusaja poliitilised ideed. Öeldi, et rahvavalitsus päästab valla masside metsikud instinktid, et ainult ainuvalitsuslik vali kord suudab vaos hoida rahvast ja luua korda ühiskonnas. Ka konstitutsiooniline kord leidis hukkamõistmist reaksionääride poolt. Monarhi võim peab olema piiramatu, väitsid nemad, sest ainult jumala tahtmine seisab kõrgemal temast. Usuline tunne, mis asub valitsejate hinges, takistab neid alamatele tegemast ülekohtu. Nii oleks iga võimupiiramine üleaarune. Ka kodaniku vabadusi peeti reaksionääride seisukohalt üleliigseiks, need olevat vabamõtlejate väljamõeldis, tarbetud reaalelus.

Sellises reaksioonilises õhkkonnas astus kokku Viini kongress.

Viini kongress. Viini kongress, mis kokku astus Euroopa kaarti korraldama 1814. a., aga oma koosolekud pidi katkestama Napoleoni Elba saarelt lahkumisega, viis lõpule oma töö a. **1815**. Viini kongressist võtsid osa umbes saja riigi esindajad. Peaaegu kõik Euroopa valitsejad ja silmapaistvad riigimehed ning diplomaadid viibisid siis Austria pealinnas. Juhtiva osa mängijad olid kongressil: Vene keiser **A l e k s a n d e r I**, Austria peaminister vürst **M e t t e r n i c h** ja Prantsuse diplomaat **T a l l e y - r a n d**.

Viini kongressi peapüüd oli maksuma panna Euroopas kindlat korda. Selle sihiga otsustati tagasi anda endistele valitsejatele nende troonid. See niinimetatud **l e g i t i m i s m i p r i n t - s i i p** polnud aga kokkukõlas suuremate riikide nõuetega, sest nemad ootasid toodud raskete ohvrite eest tasu ja nõudsid Napoleoniga liidus seisnud valitsejate karistamist maade äravõtmisega. Nii andis juba esimene kongressi poolt püstitatud põhimõte palju ainet vaidlusteks. Seda kongressi tüllisattumist kasutaski Napoleon, lahkudes Elbalt ja asudes veel 100 päevaks Prantsuse troonile. Napoleoni ilmumine sundis liitlasi jälle kokku leppima. Kuid legitimismi printsiipi ei teostatud kaugeltki täies

ulatuses. Nii hävitati endised vabariigid Veneetsia, Genua ja Holland; Saksamaal ei kutsutud ellu Napoleoni poolt kaotatud riike jne.

Tähtsamad muutused, mis Viini kongress ette võttis Euroopa kaarti korraldades, olid järgmised. Venemaa omaks tunnustati Soomemaa, Bessaraabia ja peaaegu kogu Poolamaa; Preisimaa sai poole Saksimaast ja palju vaimulikkude vürstide maid Reini ääres. Austria sunniti loobuma Belgiast, aga ta sai tasuks Veneetsia vabariigi maad ja Lombardia Milano linnaga Põhja-Itaalias. Belgia ühendati Hollandiga üheks Madalmaade kuningriigiks. Taani küljest lahutati Norra; viimane ühendati Rootsimaa ühe kuninga valitseda (a. 1905. lõi Norra end lahku Rootsist). Pürenee poolsaare riikidesse kutsuti tagasi endised valitsejad. Šveitsi vabariik jäeti; tema territoorium kuulutati neutraalseks, s. o. ükski riik ei tohtinud sõda alata Šveitsiga ega tohtinud viimane ise hakata sõdima kellegagi. Inglismaa omandas Kapimaa Lõuna-Aafrikas ja hulga saari mitmes maailmajaos (Helgoland Põhjameres, Malta Vahemeres, Tšiloni India ookeanis jne.). Prantsusmaa suruti vanusse, ennerevolutsiooni-aegseisse piiresse. Itaalias said endised monarhid tagasi oma maad, nagu Bourbonid Napoli riigi, paavst kirikumaa, kuna endised vabariigid hävitati.

Suuri raskusi tekitas Viini kongressile Saksamaa korraldamine. Napoleoni abil olid Saksamaa tugevamad riigid omandanud väiksemate riikide maad. Nüüd ei tahtnud ükski neist loobuda omandatud saagist. Viini kongress tuli nende soovile vastu, rikkudes seega oma põhimõtet: seaduslikud valitsejad saagu tagasi oma troonid. Väiksemate riikide kaotamisega vähenes iseseisvate riikide arv Saksamaal kümnekordselt. Endisest 360 riigist jäi järele 38; 1 keisririik (Austria), 5 kuningriiki (Preisi, Saksa, Baieri, Vürtemberg ja Hannover), 28 vürstiriiki ja 4 vabalinna (Hamburg, Breemen, Lüübek ja Frankfurt M. ä.); kõik loendatud riigid moodustasid Saksa liidu. Liidu esindus käis koos Frankfurdis Maini ääres. Liidu ülesanne oli kaitsta Saksamaa riikide rippumatust naaberriikidest. Saksa liidus hakkasid kohe mõjuvat osa mängima Austria ja

Viini kongress.

Preisi. Võisteldes teineteisega püüdsid nad tõmmata väiksemaid riike oma mõjupiirkonda.

Viini kongressi juhtivad jõud ei arvestanud rahvaste tahtmist, nad hoolitsesid ainult valitsejate kasude eest, kusjuures väiksemad valitsejad vaikima sunniti ja küsimused otsustati suurriikide huvides (näit. Saksamaal, Itaalias). Viini kongress ei võtnud ka arvesse piiride määramisel rahvaste majanduslikke ja poliitilisi huve ning kultuurilisi vahekordi, nagu usku, keelt, kombeid jne. Nii ühendati belgia ja hollandi rahvad, itaallased Põhja-Itaalias anti Austria ülemvõimu alla, soomlased Venemaa valitseda jne.

Tähtsaim kongressi positiivne tulemus oli see, et Euroopale kindlustati rahu pikemaks ajaks. Euroopa suurriigid — Venemaa, Austria, Preisimaa ja Inglismaa — said Viini kongressi otsuste põhjal niivõrd suured tasud, et nad siitpeale vaid huvitatud olid oma seisukordade kindlustamisest. Pealegi olid Napoleoni sõjad kõiki maid majanduslikult vapustanud, nüüd oli rahu vajalik juba seks, et välja põdeda haavu ja korraldada sisemist elu. Püsiva rahu kindlustamiseks asutati Püha liit.

Püha liit. Aleksander I, kellesse maailma kangelase Napoleoni langemine, eriti Prantsuse vägede saatus Venemaal oli jätnud kustumatu mulje, viibis kogu kongressi aja müstilises meeolus. Saatuseks nimetas ta seda jõudu, mis Napoleoni oli kukutanud. Saatusele allub kõigi rahvaste elu, otsustas keiser. Rahvad ei tohiks isekeski sõdida ega valitsejad tülitseda. Valitsejad peaksid elama omavahel kui vennad ja alamad alati tõrkumatult täitma oma kohuseid. Selles meeolus valmistas keiser Aleksander P ü h a l i i d u kava, mis kutsus üles valitsejaid käima ristiusu põhimõtete järgi (sellep. „Püha“ liit), elama omavahel igaveses rahu, toetama üksteist tarviduse korral, valitsema oma alamate üle „kui isad oma laste üle“. Rahvad pidid moodustama ühe kristliku pere, kelle liikmete vahel puuduks vihavaen.

Ei läinud palju aega, kui Püha liidu akti tunnustasid pea-aegu kõik Euroopa valitsejad.

Reaalse sisu andjaks Pühale liidule ja tema tegelikuks juhatajaks hakkas Austria tagurlik minister Metternich.

Metternichi käes aga sai Pühast liidust reaktsiooni tööriist. Metternichi juhatusel hakkas Püha liit Euroopa sandarmiks, rutates vägesid saatma igale poole, kus puhkesid poliitilised rahutused. Liidu algataja Aleksander oli Metternichile ustavaks kaastööliseks.

Liberalism. Viini kongress aitas troonile endised dünastiad. Rahvad pidid unustama revolutsioonigaegsed võidud, leppima

Vürst Metternich.

tekinud olukorraga, olema „kui sõnakuulelikud lapsed“. Alati revolutsiooni eitanud kihid, aadel ja vaimulikud, omandasid jälle mõjuva seisukoha, said monarhide toetajaiks reaktsiooni teostamisel.

Reaktsioon valdas kõiki maid ja rahvaid. Kuid tagurluse ajastul ei raugenud siiski lõplikult valgustusaja ja Prantsuse revolutsiooni ideed. Kodanluse keskel tekkis niinimetatud liberaalne vool, mis mõistis hukka reaktsionääride tege-

vuse ja nõudis isikupuutumatus, usu-, sõna-, trüki- ja teiste kodanikuvabaduste maksmapanekut. Liberaalid nõudsid igale kodanikule vaba tegevusvõimalust nii kultuurilisel kui poliitilisel alal. Piiramatu ainuvalitseja avaldab kodanikele survet, takistab nende tegevust ja vaba arenemist, sellepärast ei ole võimalik pooldada absolutismi. Nad nõudsid konstitutsioonilist riigikorda seal, kus maksis piiramatu ainuvalitsus, ja kaitsesid neis riikides, kus selline kord juba maksis, seadusandlike kogude õigusi reaktsiooni vastu.

Liberalism ei jaganud kõiki Prantsuse revolutsiooni loosungeid; kodanikkude ühetaolisuse ja üheõiguse mõte oli liberaalidele vastuvõtmatu. Nende arvamise järgi võisid kuuluda poliitilised õigused vaid vaimselt arenenud ja majanduslikult iseseisvale kihile. Ainult kodanlus oskavat õieti tarvitada poliitilisi õigusi. Harimatu ja majanduslikult rippuva massi käes muutuvat need hädaohtlikuks üksiku kodaniku enesemääramisvabadusele. Nii eitas liberalism küll absolutismi, kuid ei pooldanud demokraatiat; ta nägi oma ideaali Inglismaa riigikorras.

Liberaalid nõudsid ka sotsiaalelus kõigi takistuste kaotamist, mis piirasid isikuvabadust; nad eitasid pärispõlve, tsunft, seisuslikke eesõigusi jne. Majanduslikus elus pidi samuti maksma piiramatu vabadus; liberaalid ei pidanud õigeks riigi vahelesegamist varade valmistamise ja vahetamise suhetesse, samuti ettevõtjate ja tööliste vahekorradesse. Liberaalid olid ka rahvusliku idee kandjad. Nende seisukohalt oli poliitiline vabadus kõige lähemalt seotud rahvusliku rippumatusega.

Revolutsioonilised liikumised 20-ndates aastates. Kaua ei saanud tagurlikud valitsejad eksitamata valitseda. Peagi toibusid rahvad esialgsest halvatus, peletasid endast väsimuse ja tüdimuse ning astusid võitlusesse reaktsiooniga. Juhtiv osa selles võitluses kuulub liberaalidele. Pürenee, Apenniini ja Balkani poolsaarel puhkesid esimesed revolutsioonilised liikumised poliitilise vabaduse ja rahvusliku rippumatuse tähe all.

Viini kongressi otsusel Hispaaniasse tagasi kutsutud endine kuningas Fernando VII oli üks tagurlikemaist reaktsioniaja valitsejaist. Temaga algas Hispaanias jälle inkvisitsioon tege-

vust, pandi maksma vali tsensuur, tõrjuti valitsemisest eemale ausad töökad tegelased ja kutsuti nende asemele kuninga soosikud. Kaotati kõik uuendused, mis vahepeal olid läbi viidud. Tagurlikku valitsust toetasid aadel, vaimulikud ja isegi harimata talupojad, kes seisis mõisnikkude ja vaimulikkude mõju all. Valitsusele vastu töötasid liberaalid kodanlikest ringkondadest ja sõjaväelaste keskel. Kuid neid kiusati taga, neid vangistati ning mõisteti siis kas surma, sunnitööle või asumisele.

Oma asumaades (Mehhiko, Argentiina, Peruu, Tšiili) kitsendas Hispaania valitsus kauplemist ja rõhus asumaalasi suurte maksudega. Asumaalased, kes endid juba Napoleoni sõdade ajal olid kuulutanud iseseisvaks, ei leppinud sellise olukorraga; nad kuulutasid endid jälle iseseisvaks. Kui kuningas asumaade mässu vaigistamiseks Hispaanias sõjaväge kogus, puhkes selles sõjaväes mäss. Vabameelsed ohvitserid, eesotsas energiline *Raphael del Riego*, avaldasid manifesti, milles kutsusid üles sõjaväge ja Hispaania rahvast vastu hakkama valitsusele. Kui rahutused ka pealinnas puhkesid, ruttas ehmunud kuningas konstitutsiooni jalule seadma (1820), aga ise otsis abi Pühalt liidult.

Ühel ajal Hispaania sündmustega arenesid revolutsioonilised liikumised Itaalias. Siin ei nõutud ainult poliitilist vabadust, vaid ka rahvuslikku rippumatust. Oli ju Viini kongress jaotanud Itaalia mitme võõra valitsejasoo vahel. Põhja-Itaalias, Lombardo-Veneetsia maakondades valitses Austria ainult austerlastest ametnikega; salapolitsei valvas kodanikkude poliitilise meelsuse järele ja vali tsensuur takistas vaba mõtteavaldust; kohtud said oma tegevuse kohta instruksioone Austria valitsuselt.

Lõuna-Itaalias, Napoli-Sitsiilia riigis valitsesid Bourbonid, enamjaolt prantsuse rahvusest ametnikega. Ametnikud ekspluaterisid rahvast ja röövisid riigivarandusi. Vaimulik tsensuur surus maha iga vaba mõtteavalduse. Talupojad elasid äärmises vaesuses ja allusid tagurlike vaimulikkude mõjule, nagu Hispaanias.

Kesk-Itaalias ruttas prantsuse vangipõlvest tagasitulnud paavst oma kiriku riigis hävitama kõike, mis prantslaste ajast pärit; isegi rōugete panemine ja tänavate valgustamine kaotati

kui kahjulikud prantslaste uuendused. Sardiinia riigis teatas kuningas otse avalikult, et ta midagi sellest ei tunnusta, mis tema äraolekul tema riigis on sündinud. Ta laskis hävitada isegi prantslaste asutatud botaanikaiaia Torinos. Kuid hoolimata kõigist surveabinõudest ei suutnud keskmised kihid (haritlased, linnakodanlus, ohvitserid) leppida tekkinud olukorraga; nad organiseerisid salaühinguid, mis pidid rahvast õhutama maksva korra kukutamisele. Neist ühinguist olid tähtsamad *karbonaaride* (söepõletajate) seltsid, mis algul tekkisid Lõuna-Itaalias, kuid levisid varsti kogu poolsaarel; karbonaarid nõudsid konstitutsioonilist riigikorda ja ühiskondliku korra reformimist. Karbonaaride liikumine oli kõge suurem Napoli ümbruses; Napolis tekkiski kõige enne Hispaania sündmuste mõjul a. 1820 mäss; ehmunud kuningas kuulutas välja konstitutsiooni. Järgmisel aastal puhkes mäss Sardiinias; nõuti austerlaste väljatõrjumist Põhja-Itaaliast ja Itaalia ühendamist konstitutsiooniliseks rahvusriigiks.

Kui samal ajal ka Portugalis revolutsioon puhkes ja kokkuastunud rahvaesindus välja töötas põhiseaduse, ei saanud suurriikide valitsejad enam jääda rahulikeks pealtvaatajaiks. Revolutsioonilise liikumise levimine 20-ndate aastate algul üle kahe poolsaare tekitas tõsist ärevust Pühas liidus. Austria huvide puudutamine Itaalias ei andnud hingerahu Metternichile. Ühes keiser Aleksandriga kutsus ta kokku kongressi kongressi järele (Troppaus, Laibachis, Veroonas). Need kongressid jõudsid otsusele, et Hispaania ja Itaalia mässud on hädaohtlikud üldeuroopa rahule, et need peab maha suruma. Austriale tehti ülesandeks lüüa revolutsioonilised liikumised Itaalias, Prantsusmaale — Hispaanias. Nii see ka sündis. Jälle pääses maksma piiramatu absolutism. Revolutsioonilisi liikumisi ei toetanud laialised rahvahulgad, sellepärast kaotasid revolutsionäärid; nende korratud väesalgad võideti suurriikide korralikude vägede poolt. Aga Hispaanial tuli leppida asumaade kaotamisega teisel pool ookeani. Ameerikas tekkisid *Mehhiko*, *Argentiina*, *Peruu* ja *Tšiili* vabariigid. Varsti vabastas end ka portugallaste asumaa *Brasiilia*, mis moodustas endast konstitutsioonilise monarhia. Nii suutsid Euroopa ta-

gurluse päevil üksnes Ameerikas läbi lüüa rahvaste demokraatlikud püüded.

Kreeka vabadussõda ja Püha liidu lagunemine. Huvitavalt arenes revolutsiooniline liikumine Balkani poolsaarel, Kreeka maal.

Balkani peremehed türklased valitsesid riiki, mis oli rahvaste ja uskude kirju segu. Türklased elasid suurearvuliselt ainult Väike-Aasias ja Konstantinoopoli ümbruses, riigi teistes osades ainult mõisnikena ja ametnikena. Türgi riigi ristiusurahvad slaavlased ja kreeklased ei sallinud türklasi nende usu ja valitsemisviisi pärast. Türgi sultanid rippusid sõjaväest, kes neid troonile pani ja troonilt lükkas. Türgi soost ametnikud valitsesid despootlikult, tarvitades ääretut omavoli rahva kallal. Kohtuis ja rahaasjus valitsesid alalised kuritarvitused. Selle sisemise korralageduse pärast oli riik iseendast langemisel. Mitmed Euroopa riigid ootasid õiget silmapilku, millal jagada „haige mehe“, nagu nimetati Türgimaad, vara. Lähemad naabrid Vene ja Austria olid sellest eriti huvitatud.

Kreeklased olid Balkani harituim rahvas, nad olid ka majanduslikult jõukamad teistest Türgimaa elanikest. Kreeka kaupmeeste pojad õppisid Lääne ülikoolides ja tutvusid seal Euroopa vabadusliikumisega. Kodumaale asudes edendasid nad rahva keskel haridust, tõstsid rahva poliitilist arusaamist ja kutsusid üles oma suguvendi võitlusele Türgi valitsusega rahvusliku rippumatuse tähe all. Kreekamaal tekkisid siis salauhingud, kes kutsusid üles rahvast vabadusvõitlusele. Liikumine algas a. 1821. Selle silmapaistvamaks juhiks oli Kreeka ohvitser Aleksander Ypsilanti, kes avaldas järgmise üleskutse:

Üles! Üles! Usu ja isamaa nimel! Tund on tulnud, kreeklased! Pikemat aega võitlevad Euroopa rahvad kodu ja vabaduse eest, nende eeskuju hüüab teid järgimisele ja vabastatud püüavad kogu jõudu pingutada, et hoida kord võidetud vabadust, milles nad näevad oma suurimat vara. Euroopa vaatab halvakspanevalt meie pikka tegevusetust. Kogu Kreekamaa ühinegu ühes tahtes! Pasunate heli ja relvade tume kõlin kutsuvad teid võitlusele; Euroopa ootab teilt vaprust imesid; meie türannid värisevad ja valmistuvad põgenemisele. Euroopa haritud rahvad, kinnitades oma heakäekäiku, veenduvad meie püüete õigluses ja, tundes meie esi-

vanemate voorusi, nõuavad Kreekamaa vabastamist. Kui me osutume oma esivanemate vahvuse vääriliseks, on meil põhjendatud lootusi, et ka teised meiega ühinevad vabaduse nimel.

Koguge end, sõbrad! Tugev võim kaitseb meie õigusi. Praegu olete põlatud, pilgatud, teile pööratakse selg, teid peetakse vabadust mitte väärivaks. Niipea kui te aga ühinete ühes tahtes, kes suudab vastu panna teie mehisele jõule, leidugugi nõrku, jõuetuid, tahtetuid teie hulgas. Milline kreeklane võiks jääda tegevusetu, kui isamaa teda kutsub? Caesari sõber näitas tapetud valitseja verist kuube, ja kogu Rooma rahvas tõusis

Ypsilanti.

mõrtsuka vastu. Teile näitab isamaa oma haavu, ta hüüab oigega oma laste abi. Mis tahate teha, kreeklased? Sõbrad ja patrioodid! Taevas ise, liigutatud meie sügavast langusest, soodustab meie ettevõtet. Häda meile, kui me oma õnne, oma vabaduse eest ei julge kaalule panna kõike! Siis muutuks türann veelgi metsikumaks, meie õnnetus kasvaks suuremaks, veel raskemini langeks meie peadele surve.

Heitkem endist kõik, mis pole kreekaline, lehvitagem lippe, löögem risti ette ja me võidame igal pool, päästes isamaa ja usu häbit! Rahvas kogunegu ja saagu võitlejaks meie ülevas võitluses! Kõigepealt aga peab meil olema üksmeelt. Rikkad meie hulgast peavad ohverdama osa oma varandusest, preestrid ergutama õpetustega ja eeskujuga sisendama rah-

vale julgust. Väljaspool kuningakodades teenivad era- ja sõjaväelised isikud peavad lahkuma oma teenistuskohadelt, ükskõik, millises riigis nad ka ei oleks. Nad kõik peavad taotlema suurt eesmärki ja aitama lepitada süüdi isamaa ees. Nagu õilsate meeste kohus, peavad nad ajaviitmata relvastuma ja ma töotan teile võitu ja temaga koos õnne kõige lühema aja jooksul. Tooge neile hellitatud orjadele ja palgasõdureile vastu tugev rahvas ja näidake endid muinasaja kangelaste tõeliste järeltulijatena!

Kodanikkude ühinemine jumala ja seaduste nimel, nende koondumine ühise väejuhataja käsutusse nõuab küll kindlat meelt ja püsivust, kuid võit on kindlasti meie ja kroonib meie kangelaslikke võitlejaid kuulsuse loorberitega. Ta näitab kaunimas valguses meie isamaalsust ja raiub meie nimed surematuse aastaraamatu lehekülgedele tulevaste põlvede eeskujuks. Isamaa tasub neile, kes tema eest võitlevad, ja kroonib oma lapsi au ning kuulsusega. Kes aga ei tule, seda ta karistab, heidab endast ja nende nimed on äraandjatena neetud pärastiste põlvedeni.

Nüüd hüüan ma teid uuesti, mehed! Kallisüdamelised kreeklased! Vabastagem oma lõhutud isamaa! Makedoonia ja Thermopüülide vahel lööme üles oma laagri. Meie sõdime oma esiisade haudade vahel, seal, kus nemad langesid oma vabaduse eest. Aleksander Ypsilanti.

Tema üleskutse pani käärima kogu kreeka rahva. Ypsilanti, seistes ise Vene teenistuses, kogus endale esimesed väesalgad Odessas ja ilmus nendega Türgimaale, lootes rumeenlastelt toetust. Kuid need jäid ükskõikseks ja Ypsilanti vabatahtlikud võideti Türgi vägede poolt. Kangelane ise põgenes Austriasse, kus Metternich ta laskis vangistada. Seda ägedamalt jätkasid nüüd kreeklased mässu.

Kreeklaste vastuhakkamine türgi hirmuvalitsusele äratas Euroopas suurt tähelepanu. Sellele liikumisele tunti kaasa. Mitmel maal tekkisid abiandmiskomiteed, kes läkitasid kreeklastele rahalist abi, sõjavarustist, arstiabi jne. Mitmel pool kogunesid vabatahtlikud ja sõitsid Kreekasse türklaste vastu võitlema. Isegi Püha liidu juhtivate jõudude keskel tekkisid lahkarvamised küsimuses, kuidas reageerida kreeka mässule. Metternich, olles oma vaadetele ustav, nõudis mässu mahasurumist, nagu see oli sündinud Hispaanias ja Itaalias; inglased ja prantslased olid vahelesegamise vastu; keiser Aleksander ei tahtnud Türgimaad aidata, sest Venemaa püüd oli olnud juba Peeter Suurest saadik nõrgestada Türgi riiki. Vahelesegamise asi viibis mõne aasta. A. 1825 suri keiser Aleksander, tema järeltulija, vend Nikolai otsustas ühes Inglismaaga ja Prant-

susmaaga nõuda Türgi valitsuselt Kreekamaale autonoomiat. Et Türgimaa keeldus seda tegemast, saatsid inglased, venelased ja prantslased laevastiku Vahemerre. Navarino juures, Kreeka läänerrannal, kaotasid türklased lahingu. Seejärel hakkasid türklased sõdima venelastega, kuid jäid jälle kaotajaks. Adrianoopolis tehtud rahu järgi a. 1829 tunnustas Türgimaa Kreeka iseseisvuse ja andis Balkani põhjaprovintsidele — Serbialle, Moldaaviale ja Valahhiiale — sisemise autonoomia Vene protektoraadi all.

Kreeka küsimus oli toonud lahkkelid Pühasse liitu, mis kaotaski nüüd oma mõju ning tähtsuse ja lagunes.

Reaktsioon Saksamaal. Kuigi Viini kongress hulga vähendas Saksamaa riikide arvu (kuni 38-ni), ei teinud ta midagi selleks, et lähendada Saksa riike üksteisele. Saksa liit oma liidupäevaga oli äärmiselt jõuetu; tal polnud sõjaväge, polnud raha. Liidupäeva liikmed, olles valitsuse esindajad, ei tohtinud midagi otsustada ilma oma valitsuse nõusolekuta. Pealegi pidi liidupäev tavaliselt tegema oma otsused ühel häälel. Ka majanduslikult ei saanud areneda Saksamaa. Iga riik oma rahasüsteemi ja tollipiiriga takistas kaubanduslikku läbikäimist nii Saksa sisemaaga kui ka välismaaga. Sellepärast polnud ka tööstus kuigi palju arenenud: suurettevõtted olid alles tekkimisel. Talupoeg elas alles veel keskaegseis oludes, valmistades kodus peaaegu kõik tarvismineva oma majapidamises. Rahva rõhuv enamus elas maal, elatades end põllupidamisest. Linnu oli Saksamaal palju, kuid nad olid väikesed. Linnaelanikkude enamuse moodustasid väikekaupmehed ja käsitöölised, kaunis ükskõikne, ilma vaimsete huvideta rahvakiht. Et suurettevõtted veel puudusid, puudus reaktsiooni ajastul ka klassiteadlik proletariaat Saksamaal. Napoleoni sõdade ajal, mil prantslaste surve tõttu Saksa kodanlikud ringkonnad, peamiselt haritlaste kiht, üle elas teatud määral rahvuslikku ärkamist ja vaimset tõusu, nõudsid need valitsejailt uuendusi ühiskondlikus elus. Valitsejad, huvitatud Napoleoni ikke alt vabanemisest, tulid vastu liberaalsetele soovidele, viisid läbi mõned uuendused ja töötasid lähemas tulevikus maksma panna konstitutsioonilist riigikorda. Mitmel korral lubas seda teha Preisi kuningas. Kuid niipea kui Napo-

leon oli kukutatud, ei mõtelnudki Saksa valitsejad täita liberaal-seid lubadusi.

Saksamaa tagurlikem riik oli A u s t r i a, mida juhtis reakt-siooni ajastul Metternich. Austria alamaile keelati välismaile õppima sõita, takistati raamatute sissevedu välisriikidest, koo-lid anti kiriku järelevalve alla. Äärmiselt vali tsensuur lämmatas iga vaba mõtteavalduse. Pärisorjus püsis, mille tõttu rahva-massid elasid tooruses ja harimatuses. Kaubandus-tööstus oli vähe arenenud, seepärast polnud valitsusele vastuhakkajat ka linnakodanlusest. Nii võis Metternich takistamatult, vastavalt oma põhimõttele, mängida reaktsioonija tagurlikemat valit-sejat.

Metternichile polnud sellest küllalt, et ta Austriat puru-tagurlikult valitses, ta juhtis Püha liidu kaudu reaktsiooni igal pool, eriti ruttas ta lämmatama kõiki uuenduspüüdeid Saksa riikides. Kuigi Saksamaal need ühiskondlikud jõud puudusid, mis oleksid revolutsiooni läbi viinud, leidis siin siiski revolutsioonilise meeoleu tekitajaid, need olid h a r i t l a s e d, peami-selt üliõpilased ja ülikooli õppejõud. Haritlased tundsidki kõige suuremat pettumust Viini kongressist. Nad süüdistasid valit-sejaid ja unistasid ajast, mil korda läheb luua paremaid are-nemistingimusi Saksa rahvale. Eriti palju uuendusmeelset elementi kogunes Saksi-Weimaris asuvasse J e e n a ü l i k o o l i. Selle riigi valitseja hertsog Karl August oli andnud oma rahvale konstitutsiooni (1816) ja kindlustanud sellega sõna- ja trüki-vabaduse. Selle tõttu said siin vabalt areneda üliõpilaste rah-vuslikud ja kultuurilised püüded.

18. okt. 1817 korraldasid üliõpilased ja professorid W a r t -b u r g i s, Saksi-Weimari pinnal pidustused Saksa reformatsiooni 300 aasta juubeli ja Leipzigi lahingu 4-nda aastapäeva pühitse-miseks. Osa võtma olid kutsutud kõigi Saksa ülikoolide ja üli-õpilaskonna esindajad. Pidupäeval peeti kõnesid, milles ülistati Saksamaa minevikku ning lauldi kiriku- ja isamaalisi laule. Kui vaimustus oli tõusnud haripunktini, saadi hakkama asjaga, mis kantsler Metternichi hoopis ära pahandas. Järele aimates Lu-theri poolt paavsti bulla põletamist, ehtasid üliõpilased mäetipule tuleriida ja viskasid reaktsiooni sümbolina leekidesse Austria

kaprali kepi, Preisi ulaani pihiku ja reaktsiooni-kirjanikkude töid, neid enne sõnnikuhargi otsas koosolijaile näidates. Selle sündmuse üle tunti Austria ja Preisi valitsusriikides suurt pahameelt. Kantsler Metternich tõlgitses Wartburgi sündmust poliitilise kuriteona ja seletas valitsejatele, et Saksamaal on tulemas revolutsioon, mida ette valmistavad üliõpilaste organisatsioonid; et on tarvis olla valvel. Tema pealekäimisel pidi Saksi-

Wartburgi pidustused.

Weimari hertsogi piirama oma riigis trüki- ja sõnavabadust. Kui veel paari aasta pärast fanaatiline Jeena üliõpilane Karl Sand surmas tagurliku kirjaniku ja publitsisti Kotzebue, kutsus Metternich kokku reaktsioonilisemate Saksa riikide ministrite nõupidamise Karlsbadi (a. 1819), kus töötati välja kuulsad Karlsbadi otsused, mille elluviimine pidi lõpetama kõik valitsusvastased püüded. Nende otsuste põhjal seati iga ülikooli juurde ametisse valitsuse poolt nimetatud isik või ametnik, kes pidi valvama üliõpilaste ja professorite meelsuse järele; vabameelset professorid tagandati ametist ja poliitiliselt kahtlased üliõpi-

lased heideti välja ülikoolist; suleti üliõpilaste organisatsioone. Kõigis Saksa riikides pandi maksma tsensuur ajalehtede, ajakirjade ja brošüüride kohta. Karlsbadi otsused kinnitas liidupäev. Preisimaa ja Austria olid kõige agaramad nende otsuste elluviijad. Preisimaal suleti isegi võimlemisühing (võimlemisühingute eesmärk oli kasvatada füüsiliselt tugevat noorsugu) ja nende asutaja Ludwig Jahn vangistati; keelati ära Fichte trükis ilmunud kõned jne.

Inglismaa reaktsiooni ajastul. Isegi Inglismaa, see Euroopa vanim parlamentaarse korruga riik, ei jäänud puutumata reaktsioonist tagurluse ajastul. Ka inglise parlamendis olid mõjul vanameelsed, t o r y'd, kes hoidsid kogu riigi poliitilise ja majandusliku elu juhtimist omas käes ning toimetasid seda mõisnikkude ja vaimulikkude huvides. Kui Prantsuse revolutsiooni mõjul Inglismaal levisid demokraatlikud ideed, asus valitsus ja parlament nende suhtes eitavale seisukohale. Valitsus ja parlament ei keeldunud nüüd ainult reforme ette võtmast, tarvitati surveabinõusid, mis pidid takistama Prantsuse mõju levimist. Isegi whigid, need parlamendi õiguste kaitsjad, pooldasid oma enamuses repressioone, sest ka nemad kartsid revolutsiooni.

Pandi seisma Habeas corpus act, seega võimaldati politseil vabalt vangistada inimesi. Takistati miitingute pidamist, piirati trükivabadust, avaldati koalitsioonide keeluseadus, millega pühendati sulgemisele kõik tööliste organisatsioonid. Määrati suured karistused kuritegude eest, näiteks ähvardati politseile vastuhakkajaid surmanuhtlusega.

Eriti ärevil hoidsid inglise rahva meeoleolu nn. viljaseadused, mis tagurliku parlamendi poolt vastu võeti 1815. a. Need viljaseadused takistasid kõrgete tollidega välisvilja sissetoomist, mille tõttu tõusid sisemaal viljahinnad: mõisnikud said suurt kasu, aga rahvas pidi sööma kallist leiba. Viljaseadused tekitasid meelepaha ka kaubandus-tööstuslikes ringkonnas, sest nad takistasid viljaga kauplemist ja tõstsid elukallidust. Oluorra parandamist nõuti hiiglakoosolekul Manchesteris a. 1819. Siin arvustasid kõnelejad vana valimisseadust ja nõudsid selle reformimist. Koosolekul lehvitsid lipud pealkirjadega: „Maha vilja-

seadused!“ ja „Vabadus või surm!“ Koosoleku ajal aga ilmus sõjariistus miilits ja ajas laiali rahva, kusjuures rahva hulgast mitmed said surma ja hulga haavata. Kõnelejad vangistati ja anti kohtu korraldusse, neid süüdistati rahva üleskutsumises maksva korra kukutamisele.

Varsti avaldas parlament „6 akti“, mida seltskonnas pilgates nimetati „suusulgemise seadusteks“. Nendega keelati suurtes tööstuslinnades ära miitingud, mujal tehti miitingute korraldamiseks takistusi, kitsendati trüki-, sõna- ja koosolekuvabadust. Pea aga taipasid toryd isegi, et repressioonidega kaua rahvast vaos hoida ei saa. Kui 20-ndate aastate algul Londoni kaupmehed pöördusid parlamendi poole palvega kaotada tolle, võttis valitsus revideerimisele tollitariifid ja selle tulemuseks oli vilja tollide alandamine. See viljaseaduste pehmendamine mõjus rahustavalt rahvahulkadesse. 1824. a. kaotati koalitsioonide keeluseadus, seega võimaldati töölistele endid organiseerida. Nüüd algas Inglismaal ametiühingute ehk trade-unionside asutamine. Kõikjal ühinesid töölised oma kutsealade järgi ühingutesse, et ühiselt reguleerida vahekordi tööandjatega, et haiguse, tööpuuduse või streikide puhul toetada oma liikmeid.

Äärmiselt hoolimatu oli Inglise valitsus kogu aeg olnud iirlaste vastu. Juba XVII saj. tegid iirlased mitmel korral katset vabaneda Inglise ülemvõimu alt, kuid ikka õnnetult. Iiri- maale hakkas asuma inglise mõisnikke, omandades seal suuri maakohti. XVIII saj. kuulus kogu saare pind 300 suuremale ja 2000 keskmisele inglise landlordile, kuna iirlased nende juures asusid väikerentnikena. Renditähajad polnud kindlaks määratud, landlord võis igal ajal rentniku minema ajada, ilma et ta oleks tarvitsenud rentnikule tasu maksta tema poolt püstitatud ehitiste või ettevõtetud maaparandustööde eest. XVIII saj. lõpuni säilis Iiri maal iseseisev parlament, kuid selle liikmeks olid ainult anglikaanid. Kui katoliiklased oma enamuses ei tohtinud iirlased test-akti põhjal end valida lasta parlamenti ega üldse pidada mingit avalikku ametit. Ka ei tohtinud nad maid eraomanduseks osta. Aga iirlased pidid ustavalt kandma kõik kohustused, isegi kümnist maksma anglikaani vaimulikele Iiri- maal. Iirlased elatasid endid peamiselt kartuli- ja karjakasvatusest ning elasid üldiselt suures puuduses. Prantsuse revolüt-

siooni ajastul tõtsid iirlased jälle mitmel korral mässu, kuid nende mässud suruti veriselt maha ja kaotati nende iseseisev parlament (1800). Iirimaa võis siitpeale saadikuid saata Inglise parlamenti, kuid nendeks võisid olla ainult anglikaanid.

Uue pöörde võttis iiri liikumine, kui 20-ndail aastail selle etteotsa asus Dublini advokaat O'Connell, temperamentne kõneleja ja hea organisaator. Tema asutas võimsa ülemaalse poliitilise organisatsiooni, mis korraldas kõnekoosolekuid ja andis välja ajalehti, milles nõuti iirlastele suuremaid õigusi. A. 1828 olid uued valimised Inglise alamkotta ja O'Connell laskis end saadikuks valida, kuigi temal kui katoliiklasel seks õigus puudus. Ta nõudis enda vastuvõtmist parlamenti, ähvardades vastasel korral välja kutsuda kodusõda Iirimaal. O'Conneli ähvardust võttis Inglise valitsus tõsiselt. Ta esitas parlamendile katoliiklaste emantsipatsiooni billi, mis tunnustas katoliiklased üheõiguslikeks anglikaanidega. Bill leidis vastuvõtmist mõlemate kodade poolt ja kinnitati kuninga poolt 1829. a. Nüüd võisid katoliiklased nii parlamenti kui ka teistesse avalikesse ametitesse pääseda. Kuid valitsus tõstis Iirimaal valijate varanduslikku tsensust, nii et vaesemad iiri rentnikud ilma jäid poliitilisest õigusest. Seega ei toonud emantsipatsiooni akt täielikku rahuldust. 1830. a. tekkis O'Conneli eestvõttel Iirimaal uus poliitiline organisatsioon, mis hakkas Iirile nõudma iseseisvust.

Prantsusmaa reaktsiooni ajastul. Prantsusmaa seisund polnud kadestamisväärne pärast Napoleoni teistkordset kukutamist. Alandavad tingimused, hiigla sõjakontributsioon, liitlaste sõjavägede Prantsusmaale jätmine kohustusega neid ülal pidada, Bourbonide tagasitulek koos emigrantidega tegid muret igale tõsiselt mõtlejale prantslasele. Kuigi Viini kongress kohustas Louis XVIII-t (1814—1824) Prantsusmaale andma konstitutsiooni, ei pääsenud seegi maa reaktsioonist. Kõigepealt ei rahuldanud Louis XVIII kingitud, nn. „oktroeeritud“ konstitutsioon laiemaid rahvakihte, sest see jättis rahva rõhuga enamuse ilma valimisõigustest. Valimisõigustest jäid ilma isegi haritlased, kesk- ja väikekodanlus, kõnelemata talupoegadest ja töölistest. Kuningale üksi kuulus seaduste algatusõigus ja kinnitamine.

Bourbonide tagasitulekuga ilmusid Prantsusmaale suure revolutsiooni ajal Euroopa maid mööda laiali valgunud prantsuse emigrandid. Nende arvates pidi Bourbonide tagasitulek märgitsema vana korra maksmapanu täies ulatuses. Nad hakkasidki nõudma kättemaksu revolutsioonäridele, oma konfiskeeritud ja müüdnud varanduste tagasiandmist, seisuslike eesõiguste ning vana korra aegsete kirikuolude jaluleseadmist jne. Mis puutub Louis XVIII-sse, siis oli ta juba 60-aastane vanamees, kui ta sai troonile. Oma loomult oli ta pehme, rahuarmastaja, füüsiliselt jõuetu. Tema oleks näinud heameelega, et kõik elaksid rahu, ja isiklikult oleks tema vaevalt andunud äärmisele reaktsioonile. Kuid reaktsioon puhkes kurjalt ja varsti peale Napoleoni langemist.

Emigrantidest ja neile kaasatundjaist vaimulikest ja maaadlist moodustus ultraroyalistide erakond; neid nimetati nii, sest nad tahtsid reaktsioonis minna kaugemale kui kuningas ise. See erakond esines juba 1815. a. parlamendi valimistel nii suure jõuga, et ultraroyalistid said täieliku enamuse.

Uus parlament ruttas kaotama isikupuutumast, andis poliitseile loa vangistada valitsusvastaseid. Maakondades kutsuti ellu uued kohtud, mis võisid poliitikasüüdlasi surma mõista ning surmaotsuse 24 tunni jooksul täide saata. Lühikese aja jooksul mõistsid need kohtud tuhandeid inimesi surma. Eriti halastamatu oldi Napoleoni kindralite vastu, üldse kõigi nende vastu, kes varem või „100 päeva“ ajal Napoleonile lähedal seisis. Ultraroyalistide tagakiusamise alla sattusid ka need isikud, kes revolutsiooni ajal riigistatud maid olid omandanud, samuti kõik need, keda nad kahtlustasid revolutsioonäridena. See oli verine kättemaksu aeg, niinimetatud *valgeterror*. Sõna- ja trükivabadus kaotati. Seati sisse eeltsensuur ajalehtede kohta, valitsusele anti õigus sulgeda ajalehti. Koolide järelevalve anti vaimulikkude kätte, liberaalseid professoreid tagandati ametist, valgustusaja kirjanduse müümine ja väljalaenamine keelati, oldi päri minema Püha liidu ettepanekul Hispaania revolutsiooni maha suruma. Üldse töötasid reaktsioonilised võimud väga aktiivselt.

1824. a. suri Louis XVIII, troonile sai ta vend, Artois' krahv

Charles X (1824—1830), ka juba vana mees, kuid energiline ja veel elujõuline. See „emigrantide kuningas“ oli kogu aeg ultraroyalistidega sõbrustanud; tuges nendele, asus ta esimesist valitsuspäevist reaktsiooni teele. Ta pidas võitlust kõige vastu, mis tundus pärit olevat revolutsiooni ajast. Konstitutsioonilist korda tema ei tunnustanud. „Ennem olen puuraiujaks kui valitsejaks Inglise kuninga tingimustes“, lausunud tema korduvalt.

Venemaa üldise revolutsiooni ajastul. Venemaal puhkes äge reaktsioon Katariina II järeltulija, tema poja Paul I ajal (1796—1801). Paul oli tasakaalutu ja tujukas valitseja. Eriti kannatada said tema tujude all sõjaväelased; keiser korraldas väga tihti paraade, ja kui talle paraad ei meeldinud, saatis ta teinekord terve väeosa Siberisse. Karmid karistused, sageli tühiste asjade pärast, olid alatised nähtused. Kogenud Katariina-aegsed tegelased kihutas Paul minema ja otsustas siis kõik tähtsad valitsuse küsimused isiklikus kantseleis oma tujude kohaselt. Äärmiselt valju tsensuuri pani ta maksma, keelas raamatute sisseveo välismaalt, ei lubanud vene noorsool välismaale õppima sõita. Oli ju Paul I aeg Suure Prantsuse revolutsiooni aeg.

Talupoegade vastu oli ta näilikult heatahtlik, ta keelas teoorjuse pühapäevadel ja avaldas soovi, et mõisnikud teopäevi üle 3 nädalas ei nõuaks. Aga talupoegade rahutused surus ta äärmise valjusega maha ja kinkis oma soosikuile rahvastatud maid rohkem kui tema eelkäijad. Paul I langes vandeseltslaste ohvrina. Peterburi sõjaväelaste keskel tekkis vandeselts kindralkuberner Peeter Pahleniga eesotsas ja Paul surmati märtsis 1801. a.

Paul I-se järel sai Vene troonile tema poeg Aleksander. Aleksander oli vanaema, Katariina II-se kasvatada. Katariina hoolitses küll Aleksandri kasvatuse eest, kuid korralikku kasvatust ei saanud tema pojapoeg siiski. Kõigist kasvatajaist oli ainult helveetslasel La Harpe'il suurem mõju Aleksandrisse, kuid Katariina eemaldas selle kasvataja, enne kui Aleksandris sai areneda välja iseloom ja maailmavaade. La Harpe oli vabariiklane ja valgustussajandi ideede austaja ja tutvustas ka oma kasvandikku demokraatliku maailmavaate ja XVIII saj. kirjan-

dusega. Igatahes tuleb Aleksandri kalduvust vabameelsusele tema valitsemise esimesel poolel kirjutada La Harpe'i mõju arvele.

Troonile astunud, kaotas Aleksander (1801—1825) kõik Paul I-se väljaantud kitsendavad määrused, andis armu neile, kes Pauli poolt olid välja saadetud või vangis istusid. Ta kavatses parandada talupoegade olukorda ja avaldas niinimetatud

Aleksander I.

vabade põllupidajate seaduse, millega anti mõisnikele õigus vabastada oma talupoegi ühes maaga nende vahel saavutatud vaba kokkuleppe alusel. Kuid suurt tähtsust sel seadusel polnud, sest seadus ei kohustanud mõisnikke talupoegi vabastama ja talupoegadel puudus raha enda vabaksostmiseks. Ainult Liivi-, Eesti- ja Kuramaal said talupojad Aleksander I ajal isikliku vabaduse.

Riigikorra reformimisel asutati 8 ministeeriumi, kuhu oli koondatud riigi kõrgem administratsioon. Iga ministeeriumi eesotsas seisis minister, kes otsustas ja vastutas, kuna endises

kolleegiumis otsustamine sündis häälteenamusega. Ministrid pidid alluma senatile. Tegelikult jäi see alluvus paberile ja ministeeriumid muutusid vastutamatuiks bürokraatlikeks kesk-asutisiks. Rahva ellu ei toonud see reform olulist muutust.

Keisri ülesandel valmistas M. S p e r a n s k i, Aleksander I arukamaid abilisi, põhiseaduse kava, mille järgi Venemaa pidi saama riigivolikogu seadusandliku võimuga ja riiginõukogu, mille ülesandeks pidi olema valitsuse seaduseelnõude läbivaatamine; kõrgem kohtuvõim pidi kuuluma senatile. Aleksander kiitis küll Speranski eelnõu heaks, kuid ellu kutsuti Speranski poolt ettenähtud reformidest ainult riiginõukogu. Aleksandriga juhtus sedasama, mis Katariina II-ga. Vaevalt peale hakanud uuendustöödega, sattus keiser, nagu omal ajal vanaema, tagurlike aadlike mõju alla ja tagandas nende pealekäämisel tubli riigimehe Speranski, saates ta Ida-Venemaale asumisele.

Vahepeal olid Aleksandril alanud sõjad Napoleoniga. Nüüd tal ei jätkunud enam aega riigi siseelu kohendamiseks. Ta huvitus välispoliitikast niivõrd, et ta ei tahtnudki enam sisepoliitika alal teotseda. Ta usaldas siseriikliku poliitika juhtimise toore ning harimatu kindrali A r a k t š e j e v i kättesse. Algas äärmine reaktsioon. Pandi maksma vali tsensuur ja seati sisse vaimulikkude järelevalve koolide üle. Aleksandri valitsuse esimestel aastatel oli avatud Tartu ülikool ja asutatud rida ülikoole (Peterburi, Kaasani, Harkovi jm.) ning keskkooles. Nüüd võeti need koolid kõva valve alla, takistades seega nende vaba arengut. Ülikoolidesse nimetati kuraatorid, kes jälgisid üliõpilaste ja professorite meelsust; vabameelsed õppejõud üldse tagandati haredustöölt; ülikooli õppetegevus pidi sündima pühakirja alusel, isegi matemaatikaprofessor pidi algama oma õpetust sõnadega, näit. „Jumala armust kolmnurga nurkade summa võrdub kahe täisnurgaga“ jne.

Samal ajal mängis keiser Aleksander Lääne-Euroopas diplomaati, siirdudes kongressilt kongressile, ühest pealinnast teise, olles seejuures vürst Metternichi paremaks käeks reaktsiooni-poliitikas. Diplomaadi osavust sel keisril kahtlemata oli, oskas ta ju Venemaale välja tingida lõunas B e s s a r a a b i a, põhjas S o o m e m a a ja idas G r u u s i a ning osa Turkestanist.

Vene keisriga ühel ajal viibisid välismaal ka Vene sõjaväed, algul Napoleoni vastu sõdades, pärast olles okupatsiooniväena Prantsusmaal. Keiser muutus välismaal viibides reaktionääriks, tema sõjaväes aga levisid liberalismi ideed. Noored ohvitserid eriti olid vastuvõtlikud XVIII saj. ja Prantsuse revolutsiooni ideile, nad lugesid suure innuga valgustusaja kirjandust ja liberalismi teoreetiku; nad tõid koju tulles kaasa mitte ainult uusi ideid, vaid ka kindla tahte mahajäänud Venemaal reformida. Nagu mujal Lääne-Euroopas, nii hakkasid nüüd ka Venemaal tekkima salaühingud eesmärgiga levitada rahva keskel haridust ja arusaamist uuenduste tarvidusest. Revolutsionäärid ei olnud tulevase Vene riigikorra suhtes ühel arvamisel. Kuna ühed propageerisid vabariiki, olid teised valmis leppima piiratud monarhiaga. Nad ei jõudnudki ühisele otsusele, kui juba tuli välja astuda.

1825. a. suri äkki Aleksander Taganrogis Lõuna-Venemaal. On olemas legend, et Taganrogis tõepoolest kirstu sängitati Aleksandrile sarnane sõdur, et Aleksander ise Siberisse siirdus, kus ta püha vanakesena oma elupäevad lõpetas. Aleksandril polnud poega, nii pidi kuuluma troon tema vanemale vennale Konstantinile, vägede ülemjuhatajale Varssavis, kes aga loobus troonist. Järgmiseks troonikandidaadiks oli vend Nikolai, kaardiväe ülem. Kui saabus sõnum Aleksandri surmast, jäi Nikolai Peterburis ootama korraldusi Konstantinilt. Konstantin aga vandus Varssavis ustavust Nikolaile. Kirjade vahetus tolleaegsete liiklemisolude tõttu võttis aega. Seda valitsuse vaheaga tõttasidki kasutama Peterburis revolutsionäärid. Ässitati üles sõjaväge Nikolai vastu öeldes, et ta on vennalt trooni röövinud. Agitatsioonil oli mõju. Kui 14. (26.) detsembril pidi vanutama ustavust Nikolaile, tõrkus osa sõjaväge seda tegemast ja kogunes Senati platsile. Kuid masside arusaamatuse tõttu ja osavate revolutsioonijuhtide puudusel luhtus ettevõte. Nikolai kahuripaugud kihutasid mässajad laiali. Mässujuhid vangistati, aktiivsemad tegelased mõisteti poomissurma, teised asumisele.

Troonile astunud, alustas Nikolai I (1825—1855) kõige karmimat reaktsiooni. Dekabristide (nii nimetatakse detsembrikuu mässu järgi vene revolutsionääre) mäss näitas temale, et kogu vene rahvas ei ole enam troonitruu. Nikolai aga oli veen-

dunud absolutist, ta seadis oma ülesandeks halastamatult taga kiusata revolutsionääre ja maksma panna vali bürokraatlik kord. Selle teostamisele asus keiser Nikolai esimesist valitsuspäevist.

K ü s i m u s i k o r d a m i s e k s :

- Millal puhkes Euroopas üldine reaktsioon?
- Millega õigustati reaktsiooni?
- Millistele põhimõtetele rajas Viini kongress oma tegevuse?
- Nimetage Viini kongressi tähtsamaid otsuseid!
- Milleks asutati Püha liit?
- Millised ringkonnad polnud rahul reaktsiooniga?
- Mida nõudsid liberaalid?
- Kus puhkesid revolutsioonilised liikumised 20-ndail aastail?
- Miks luhtusid need liikumised?
- Kuidas segas end Püha liit nendesse liikumistesse?
- Kelle abiga saavutasid kreeklased iseseisvuse?
- Kus väljaspool Euroopat tekkisid vabariigid?
- Millal ja miks lagunes Püha liit?
- Millisele eesmärgile püüdsid rahvuslikud ringkonnad Saksamaal?
- Miks ei rahuldanud neid Saksa liit?
- Miks oli saksa rahvuslik liikumine veel nõrk?
- Nimetage Saksamaa vabameelsem riigike!
- Nimetage Saksa tagurlikem maa!
- Millal puhkes Saksamaal reaktsioon?
- Nimetage Karlsbadi otsuseid!
- Milles avaldus reaktsioon Inglismaal?
- Kellele olid viljaseadused vastuvõtmatud?
- Millised uuendused viidi läbi Inglismaal 20-ndail aastail?
- Milles avaldus reaktsioon Prantsusmaal?
- Kes valitsesid reaktsioonijastul Prantsusmaal?
- Kes valitsejaist teostasid Venemaal reaktsiooni?
- Nimetage Aleksander I reforme!
- Milliseid sihte taotlesid Venemaa salaühingud?
- Miks luhtus dekabristide mäss?

IV. VÕITLUS REAKTSIOONIGA.

1. Juulirevolutsioon ja juulimonarhia ajastu.

27., 28. ja 29. juulil 1830	— Juulirevolutsioon.
1830	— Belgia saab iseseisvaks.
1831	— Poolas kaotatakse konstitutsioon.
1830—1848	— Juulimonarhia Prantsusmaal.
1832	— I parlamendi reform Inglismaal.
1833	— Vabastatakse neegrid Inglise asumaades.
1846	— Kaotatakse viljaseadused.

Võitlus reaktsiooniga. Teatavasti puhkes koos üldeuroopalise reaktsiooniga ka mässuliikumine paljudes maades. Revolutsiooniliste liikumiste kandvaiks jõududeks olid 20-ndail aastail haritlased; laialised rahvahulgad ei toetanud neid liikumisi, sellepärast kaotasidki revolutsionäärid Hispaanias, Itaalias, Venemaal jm. Ainult Kreeka rahvuslik liikumine saavutas oma eesmärgi tänu välismaa abile. Aegamööda süvenes reaktsioon, aga rööbiti süvenes ka mässuliikumine. Alates 1830. a. tekivad juba tõhusamad revolutsioonid, kantud laiematest rahvahulkadest. Nende eesmärk on rahvaesindusliku korra loomine ja rahvusliku rippumatuse saavutamine. Esimene XIX saj. suurem revolutsioon puhkes revolutsioonide hällis Prantsusmaal.

Prantsuse juulirevolutsioon. Kuningas Charles X purutagurlik valitsemine kutsus esile tõsise opositsiooni. Kui 1830. a. kevadel teostusid valimised parlamenti, sai opositsioon enamuse.

Charles X tõttas siis kasutama temale põhiseadusega kindlustatud õigust: riigi huvides võis kuningas avaldada määrusi, mööda minnes parlamendist. 26. juulil ilmusidki tema kuulsad ordonnantsid (määrused), millega kaotati Prantsusmaal trüki- ja sõnavabadus; uus parlament, mis polnudki veel kokku astunud, kuulutati laialisaadetuks; muudeti valimisõigust, nii et parlamenti pääsesid vaid tagurlikud suurmaapidajad.

Juulirevolutsioon. (Delacroix' maal.)

Ordonnantsid tekitasid seltskonnas äärmist pahameelt. Peeti nõu, kuidas reageerida valitsuse sammudele. Kuna kodanlus esialgu asus äraootavale seisukohale, valmistasid vabameelsed ajakirjanikud, eesotsas publitsist *T h i e r s* (I. Tjäär), protesti ja kutsusid üles rahvast vastuhakkamisele. Protest mõjus: üliõpilased, endised Napoleoni sõdurid, suletud trükikodade töölised ilmusid tänavatele ja hakkasid ehitama barrikaade. 27. juulil tõusis elevus: rahvahulgad täitsid tänavaid, siin ja seal visati

politseid kividega, politsei jälle vastas püssitulega; langesid esimesed ohvrid. Kuid õhtuks rahunesid meeled ja Pariisi väeülem võis teatada Charles X-le, kes St. Cloud's viibis, et pealinn on rahulik. Kuid 28. juulil puhkes juba tõsine revolutsioon. Tekkisid barrikaadid kokkukuhjatud laudadest, toolidest, töldadest, vankritest, mille tagant revolutsionäärid pidasid ägedat võitlust valitsuse vägedega. Tänavavõitlus kestis poolteist päeva, üksteise järele langesid rahva kätte valitsusasutised. 29. juuli õhtupoolel otsustanud Charles X tühistada ordonnantsid ja tagandada vana-meelsed ministrid. Kuid kõik oli juba hilja. Samal päeval enne lõunat olid revolutsionäärid moodustanud ajutise valitsuse ja ellu kutsunud rahvuskaardi. Thiers ühes teiste juhtivate liberaalidega asus läbi viima Prantsuse kuninga troonile kodanlaste kandidaati Orleans'i hertsogit Louis Philippe'i.

Louis Philippe oli Suure revolutsiooni ajal rahva poole üle läinud. Ta oli isegi olnud jakobiinide klubi liige ja üks revolutsioniliste vägede ohvitseridest. Hiljem välismaal viibides ei olevat ta seltsinud emigrantidega, elatanud end tundideandmisest. Bourbonide restauratsiooni ajal tagasi tulnud, sai ta tagasi oma varandused ja elas nüüd muretut elu, sõbrustades töösturite ja pankuritega ning otsides poolehoidu liberaalse opositsiooni juhtide juurest.

Prantsuse kodanlus, keda Bourbonid oma tagurliku valitsemisega lõplikult olid ära pahandanud, nägi revolutsionääri minevikuga hertsogis oma sobivaimat kandidaati.

Seisukorraga leppida ei tahtnud muidugi Charles X. Ta ruttas loobuma troonist oma pojapoja kasuks (Berry' hertsogi poeg Henri), Orleans'i hertsogit regendiks nimetades. Kuid teda ei võetud enam kuulda, — ta lahkus Inglismaale.

Enne uue kuninga troonilekutsumist muudeti parlamendi poolt Louis XVIII oktroeeritud konstitutsiooni. Sissejuhatuses öeldi, et Louis Philippe rahva kutsel troonile astub, et tema võimu alus on leping parlamendiga. Seadusandlikele kodadele kindlustati seaduste algatamisõigus. Saadikute vanuse alam-määra vähendati ja alandati varanduslikku tsensust. Valijate arv suurenes küll nüüd, kuid poliitiliste õiguste osaliseks said ainult j o u k a m a d k i h i d, kaubandus-tööstuslikud ringkonnad. Nii oli lõppude lõpuks kasu saanud juulikuu 1830. a. riigi-

pöördest kodanlus, aga revolutsiooni läbiviijaiks olid tööli-
sed ja haritlased. Seegi revolutsioon tõi rahva laiematele kihti-
dele pettumust.

Juulirevolutsioonil oli oma suur mõju Euroopasse, kuid see
revolutsioon ei kutsunud esile sõda, ei saanud ähvardavaks troo-
nidele, selle tõttu leidis Prantsuse 1830. a. riigipööre varsti tun-
nustamist Euroopa riikide poolt.

Juulimonarhia. Louis Philippe'i valitsemisaega (1830—1848)
nimetatakse juulimonarhiaks. Louis Philippe ei suutnud
rahuldada oma valitsemisega prantsuse rahvast. Uus kuningas
püüdis küll olla välispidiselt rahvamees; ta riietus lihtsalt täna-
vale minnes, käis jala, vihmavari kaenlas, teretas rahvaskaart-
lasi kättpidi, jõi töölistega ühest pudelist jne. Kuid sellest ei
piisanud rahva poolehoiu võitmiseks. Uus kuningas ei mõtel-
nudki võtta ette reforme rahva huvides; ta oli pankurite, töös-
turite, üldse suurkapitalistide kuningas, ainult nende huvide
kaitsja. Kõrge varanduslik tsensus valimistel takistas isegi kesk-
koodanlust poliitilisi õigusi kasutamast. Kui valitsuse liikmete
tähelepanu sellele juhiti, et tarvis on tsensus kaotada, vastati
sealtpoolt: „Saage rikkaks, siis on teil õigused!“

Tagurliku valitsuse vastu tõstsid protesti kõik, kes olid pet-
tunud juulirevolutsioonist, eeskätt tööliised, aga ka kesk- ja väike-
koodanlus. Tööliste ning kesk- ja väikekoodanluse ideaaliks sai
nüüdsest peale vabariik. Vabariiklased organiseerisid üle
maa salauhinguid ja tegid igal pool ägedat kihutustööd valitsuse
vastu. Selle tulemuseks olid mässud Lyonis, Pariisis jm. Kuid
mässud suruti igal pool maha valitsuse vägede poolt. Revolut-
sionääride jõudu nõrgestas kahtlemata see asjaolu, et vabariik-
laste keskel mõtete lahkumineku tekkesid. Kaasvõitlejad ko-
danlikest ringkondadest ihkasid ainult poliitilist revolutsiooni ja
lootsid oma eesmärgi saavutada rahuliku propaganda teel; töö-
liised jälle soovisid põhjalikke sotsiaaluundusi. Kuus korda
tungiti ka kuninga elu kallale, kuid tagajärjeta.

Vabariiklaste kõrval tekitasid juulimonarhia ajal ärevust
veel parempoolsed liikumised. Legitimistid, nii nimetati
seadusliku dünastia pooldajaid, nad kuulusid peamiselt aadli
hulka, püüdsid troonile viia vanade Bourbonide võsu, Berry

hertsogi poega Henri'd. Teine parempoolne erakond, *bonapartistid*, tahtsid trooni võita Napoleoni venna Louis pojale, *Louis Napoleonile*. Need mässukatsed likvideeriti kergema vaevaga kui vabariiklaste omad.

Majanduslikul alal tegi Prantsusmaa juulimonarhia ajal suuri edusamme. Püsiv rahu (1815. a. alates polnud kest vaid sõjaretki), valitsuse heatahtlik suhtumine ning seadusandlike kodade vastutulelikkus kaubandus-tööstuslikele ringkondadele löid soodsad tingimused majanduslikuks arenguks. Masinate tarvituselevõtt Inglismaa eeskujul levis ikka enam ja enam. Kõrged kaitsetollid takistasid väliskaupade sissevedu. Nii olid tingimused küllalt soodsad kapitalide kogumiseks. Kuid rikkused olid vaid kitsa rahvakihi kasutada, rahva rõhuv enamus elas ka juulimonarhia ajal puuduses.

Euroopa juulirevolutsiooni mõju all. „Suure nädala“, nagu Euroopas nimetati Prantsuse juulirevolutsiooni päevi, mõju oli suur. „Noor-Euroopa“ on sündimas, tähendas seda aega iseloomustades Itaalia revolutsionäär Giuseppe Mazzini. Noor Moltke, pärastine kuulus Preisi väejuht, kirjutas Berliinist: „Uus elu on haaranud inimesi. Politiseeritakse salongides, teatrites, kõrtsides.“

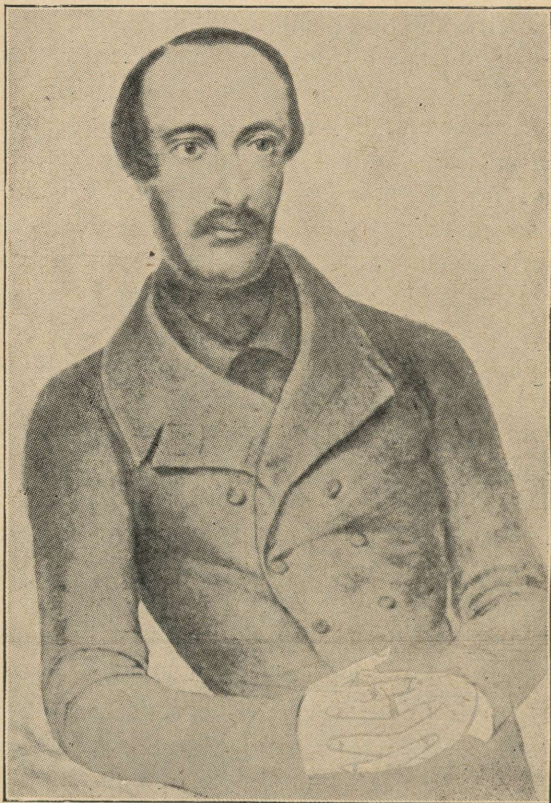
Kõige enne tekkis mäss Belgias. Teatavasti ühendati see maa Hollandiga Viini kongressil. Kuid belglastele ei meeldinud, kuidas neid valitseti Haagist. Kõik tähtsamad riigiasutised asusid Hollandis, hollandi keel oli ametlik keel, kõik riiklikud ja majanduslikud küsimused otsustati hollandi rahva huvides, kõrgemad riigiametnikud olid peaaegu kõik hollandlased. Juulirevolutsiooni mõjul otsustasid belglased tõsta mässu ja lahku lüüa Hollandist. Mäss puhkes 25. augustil Brüsselis ja kestis algul kaks päeva. Sellele järgnesid läbirääkimised belglaste esinduse ja valitsuse vahel, kuid ei andnud rahuldavaid tulemusi. Septembris puhkes mäss uuesti; neli päeva kestnud võitlus arenes lõpuks belglaste kasuks, valitsuse väed kihutati välja Brüsselist. Võitjad moodustasid ajutise valitsuse, võtsid üle kindlused ja sõjavarustuslaod Belgia piirides. Ajutine valitsus kuulutas juba 4. oktoobril välja Belgia iseseisvuse; novembris kokkuastunud Belgia rahvuskogu katkestas lõplikult sidemed Madalmaade

kuningriigiga, kuulutades Belgia iseseisvaks konstitutsiooniliseks riigiks, millele varsti oma sanktsiooni andsid ka Euroopa riigid.

Hoopis teisi tagajärgi saavutas Prantsuse juulirevolutsiooni mõjul tekkinud liikumine Poolas. Poolakad ei suutnud unustada oma iseseisvust ja leppida Vene survepoliitikaga. Kuigi Aleksander I oli andnud Poolale konstitutsiooni, ei tähendanud see tegelikus elus ometi midagi. Vene valitsus laskis seimil harva koos käia, tegelikult juhtis Poolamaad Vene võimu esindaja Poolas suurvürst Konstantin, kes isiklikult Poola riiklikesse asutistesse suhtus väga halvakspanevalt. Nagu igal pool, nii tekkisid ka Poolas salauhingud, kes võtsid endale eesmärgiks ette valmistada poola rahvast lahkulöömiseks Venest. Kui 1830. a. sügisel Nikolai I valmistus appi minema Madalmaade kuningale Belgia mässu likvideerima ja seks otstarbeks tahtis kasutada Poola väeosi, algas Varssavis mäss. Sõjakooli junkrud tormasid asevalitseja lossi kallale. Konstantinil tuli lahkuda, kuna tema väed üle läksid mässajate poole. Poola seim kuulutas jaanuaris 1831 Romanovite dünastia tagandatuks Poola troonilt. Kuid Poola revolutsiooniline liikumine ei olnud elujõuline. Liiga suured sotsiaalsed vahed ei lasknud rahval sellest osa võtta üksmeelselt, ka oli Vene valitsuse vastupanujõud suur. Poolakad otsisid abi Prantsusmaalt, kuid abisaatmise vastu oli Louis Philippe. Preisimaa ja Austria takistasid isegi sõjariistade ja muu tarviliku varustise transporti Poolasse. Nii pidid poolakad vabadussõja raskusi kandma üksi, ja see käis neil üle jõu. Nad võitlesid küll meelega, kuid pidid lõpuks alistuma vene vägedele. Vene keiser Nikolai I tühistas nüüd Poola konstitutsiooni, kaotas Poola seimi ja sõjaväe (1831). Uue „statuudi“ põhjal said poolakad piiratud autonoomia, tegelikult aga hakkas Poolas maksma asevalitseja diktatuur. Kõik vabameelsed poolakad emigreerusid vangistuse kartusel ja maa sai tunda Vene survepoliitikat veel rohkem kui enne.

Prantsuse juulirevolutsioon kajastus ka Itaalias. Peale revolutsiooniliste liikumiste mahasurumist 20-ndate aastate algul emigreerusid paljud Itaalia revolutsionääridest Prantsusmaale, koondudes peamiselt Pariisi ja Marseille'sse. Siin olid nad kogu

aeg kõige lähemas kontaktis prantsuse revolutsionääridega. Loomulikult ei jätnud Pariisi juulisündmused nende peale mõju avaldamata. Nad ruttasid oma kodumaale ja õhutasid salaühingute kaudu jälle rahvast vabastama Itaaliat, hellitades ühtlasi lootust Prantsuse abile. 30-ndail aastail kujunes Itaalias võimas

Giuseppe Mazzini.

„risorgimento“ (ärkamisaeg)-nimeline liikumine, mille eesmärk oli Itaalia rahvuslik ärkamine ja Itaalia poliitilise rippumatuse kättevõtmine. Tähtis osa selles liikumises kuulub salaühingule „Noor-Itaalia“, mille asutajaks ja kandvaks jõuks oli tuline vabariiklane ja fanaatiline revolutsionäär Giuseppe Mazzini. „Noor-Itaalia“ siht oli Itaalia ühendamine demokraat-

likuks vabariigiks. Kuid tegelikult ei saavutanud Itaalia vabadusliikumine 30-ndate aastate algul midagi. Liikumised leidsid aset Parmas, Modenas ja paavsti kirikuriigis, kuid suruti kõik Austria vägede poolt maha; kirikuriigi mässu mahasurumisel ei puudunud isegi Louis Philippe'i toetus.

Ka Saksamaal ei jätnud juulirevolutsioon mõju avaldamata. Mitmes riigis tekkisid revolutsioonilised liikumised ja valitsused olid sunnitud kehtima panema konstitutsioonilise riigikorra. Tekkisid veel radikaalide erakonnad, kes nõudsid Saksamaale vabariiki. Eriti agarad olid rahutusi organiseerima üliõpilased, kuid kõik need suruti maha ja pandi maksma valjud määrused liberaalide suhtes. Reaktsiooni juhtis jälle Metternich, kuid reaktsioon ei omandanud 30-ndail aastail siiski enam nii sünget ilmet kui pärast Viini kongressi.

Saksamaa poliitiline ühinemine jäi saavutamata, jäi rahvuslikult mõtlejate revolutsioonäärde unistuseks veel, aga 30-ndate aastate algul teostus Saksamaa majanduslik ühinemine, mis omakorda aitas teed rajada Saksamaa poliitilisele ühinemisele.

Teatavasti olid üksikute Saksa riikide vahel tollipiirid. Nad takistasid sisekaubandust, õhutasid riikide vahel umbusaldust; oli raske sellise olukorra juures kõnelda ühisest Saksa kodumaast. Preisile, kelle läänepoolsed maad asusid teiste Saksa riikide vahel, olid tollipiirid eriti suureks tülik. Sellepärast esineski Preisi ettepanekuga ära kaotada tollipiirid Saksa riikide vahelt. Austria töötas sellele Preisi algatusele kõigest jõust vastu, sest ta kartis Preisi mõju suurenemist, ka mitmed teised Saksa vürstid kartsid, et nad ühes tollidega osa oma iseseisvusest kaotavad, ega olnud sellepärast asjaga päri. Kui aga majandusteadlased ja kaupmehedki algasid võitlust tollipiiride vastu ja märgukirjade kaudu selgitasid valitsustele nende kahjulikkust, siis oli Preisi algatusel edu. 1834. a. ühinesid 18 Saksa riiki, Preisi eesotsas, vastastikuseks vabaks kaubavahetuseks ja moodustasid Saksa tolliliidu. Kaupade vahetus sündis nende riikide vahel siitpeale täiesti vabalt. Tolliliidu mõju majanduslikku arenemisse oli silmanähtav. Selle tõttu ühinesid tolliliiduga varsti kõik Saksa riigid, ainult mitte Austria. Tolliliidu poliitiline tähtsus oli samuti suur: ta ühendas üksikuid Saksa riike kindlamate sidemetega kui Saksa liit seda seni oli teinud.

tasandas seega teed Saksamaa ühinemisele; Austria välja jäämine tolliliidust hõlbustas Preisil kõrvaletõrjumist seniselt juhtivalt seisukohalt Saksa liidus.

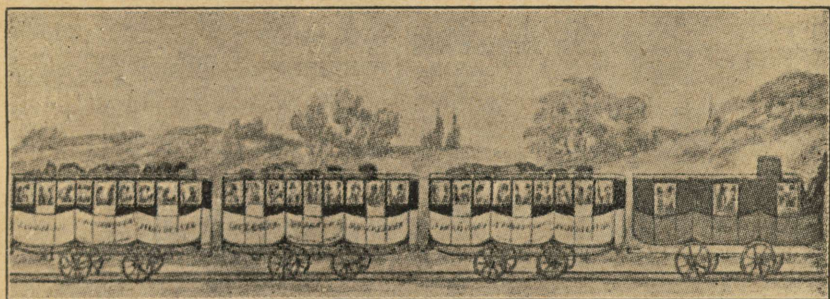
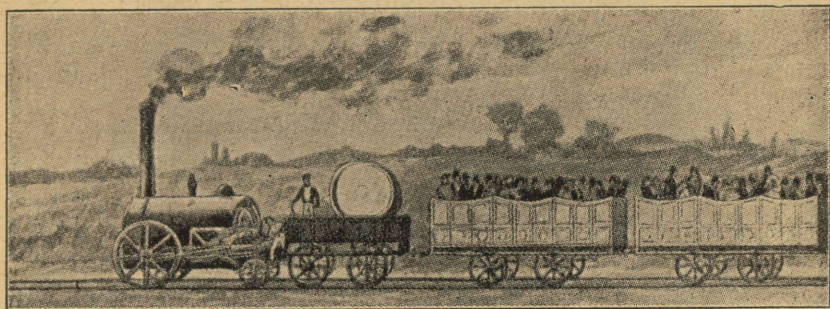
Inglismaa juulirevolutsiooni ja juulimonarhia ajal. Prantsuse juulirevolutsioon avaldas isegi teatavat mõju Inglismaal. Prantsuse sündmuste kordaminek äratas lootust Inglise radikaalides ja whigides kord ometi läbi viia parlamendi reformi. Peeti ägedaid koosolekuid ja meelevaldusi reformi kasuks.

Reforminõudjad ise läksid lahku reformi ulatuse küsimuses; kuna whigid ainult huvitatud olid sellest, et kaubandus-tööstuslikud ringkonnad saaksid valimisõigused, nõudsid radikaalid üldist valimisõigust ja salajast hääletamist. Whigid (Russel) esitasid reformikava, milles nõudsid, et pehkinud kohakestelt ära võetaks saadikute saatmise õigus ja vabanenud kohad antaks uutele tööstuslinnadele, et valimised linnades teostuksid kodanikkude varandusliku tsensuse alusel (seni valisid parlamendi saadikud linnade nõukogud) ja et alamkoda hakataks valima 5 aasta peale (7 a. asemel). Valitsus ja alamkoda pooldasid eelnõu, kuid ülemkoda lükkas selle tagasi. Jällegi puhkes üle maa suur pahameel. Ajalehed avaldasid mustade äärtega leinanumbreid, miitingutel töötati kättemaksu torydele, korraldati sõjariistus rongkäike, purustati projektivastaste maju jne. Viimaks **1832.** a. teostus Inglismaal parlamendi reform.

Hulgal kohakestel väikese elanikkude arvuga võeti õigus ära valida parlamendi saadikuid. Vabanenud kohad anti uutele tööstuslinnadele, nagu Manchester, Leeds ja teised, kelle esindajad seni üldse alamkojas puudusid. Vastukaaluks linnadele suurendati rahvarikkamate krahvkondade esindajate arvu. Linnades oli valimisõigus ainult majade, kaupluste ja tööstusettevõtete omanikel ning suuremate korterite üürnikel, maal — maaomanikel ja rikkail rentnikel. Reformist kasu said seega **k a u b a n d u s - t ö ö s t u s l i k u d r i n g k o n n a d**; neil tekkis nüüd võimalus oma huvide kaitsmisele asuda alamkojas. Aga kõigest jäid ilma rahvahulgad, kes oma väljaastumistega olid peale sundinud 1832. a. reformi.

Nüüd oli parlamendis whigidel enamus. Neid hakati XIX saj. kutsuma **l i b e r a a l i d e k s** ja torysid — **k o n s e r v a a**

toriteks ehk vanameelseteks. Liberaalid viisid läbi rea uuendusi Inglismaal. Nad reformisid linnade omavalitsust. Siiani seisis linnade juhtimine linnaaristokraatia käes; uue korralduse järgi olid linnad linnanõukogude juhatada, kuhu kõik kinnisvaraomanikud ja maksumaksjad oma esindajaid võisid valida.

Esimene sõidurong.

Liberaalid viisid läbi neegrите vabastamise Inglise asumaa-des. 1833. a. seadus tunnustas negrid vabaks ja üheõiguslikeks valgetega.

Liberaalid algasid ka võitlust viljaseaduste vastu ja üldse tollide vastu. Nad seletasid, et kaitsetollid on kahjulikud, tõsta-vad produktide hindu, seega takistavad kauplemist. Nad nõud-sid Smith'i järgi täielikku vabadust majanduslikus elus. Vaba-kaubanduse nõudjate ehk freetrader'ite juhiks hakkas vabri-kant C o b d e n. Kihutustööd tehti viljaseaduste nimel. Orga-niseeriti koosolekuid, korraldati loenguid, avalikke vaidlusi, aval-

dati vastavat kirjandust jne. Asutati „viljaseaduste vastu võitlemise liiga“, kuhu koondusid kaupmehed, töösturid ja teised, kes viljaseaduste kaotamist pooldasid. Liiga agendid sõitsid ringi, levitasid kihutuskirjandust ja kutsusid üles rahvast nõudma viljaseaduste kaotamist. Võitlus viljaseaduste vastu kandus ka parlamenti, seal vaieldi ägedalt vabakaubanduse poolt ja vastu. Vaieldi, kuni freetraderite põhimõtteid hakkasid õigeks pidama mõõdukamad vanameelsed. Siis esines peaminister Peel a. 1846 ettepanekuga kaotada viljaseadused, mis ka jaatavalt otsustati. Mõni aasta hiljem kaotati Cromwell'i meresõiduakt ja viimased kaitsetollid. Nii pääses Inglismaal liberaalide mõjul võidule v a b a k a u b a n d u s.

Töölisküsimus. Masinate tarvituselevõtt tõi endaga kaasa massilise saaduste valmistamise. Raudteed ja aurulaevad aitasid omakorda kaasa tööstuse ja kaubanduse arenemisele, võimaldades kiiret läbikäimist kaugete maade vahel.

George Stephenson.

Aurulaeva leiutamine kuulub ameeriklasele Fulton'ile (1807), raudtee ja veduri leiutas inglane George Stephenson, pannes oma isiklikul juhtimisel liikuma esimese rongi a. 1825. Prantsusmaal ja Saksamaal hakati raudteid ehitama 30-ndail aastail. Rikkused kasvasid nüüd järjest, kuid nad koondusid üksnes ettevõtjate kätte. Kapitalistid ei hoolinud töölisest, nad taotlesid vaid omi majanduslikke huve. Nägine, et 30-ndail ja 40-ndail aastail ka neis maades, kus revo-

lutsioon oma mõju maksma pani, poliitilist elu juhiti üksnes kodanluse huvides. Sellise olukorraga ei võinud leppida töölised. Nad organiseerisid mitmel pool mässe (näit. Prantsus-

maal). Tahestahtmata kerkis päevakorraale töölisteküsimus. Töölise olukorra parandamise küsimus arenes tähtsaks ühiskondlikuks probleemiks.

Kuidas elasid töölised. Vabrikutöölise elu kujunes raskeks vabrikutööstuse algusest peale. Tööpäev oli pikk, töötasu väike ning töötingimused halvad. Vabrikud asutati harilikult sinna, kus leidis kas veejõud, söekaevandus, mõne tooraine allikas või

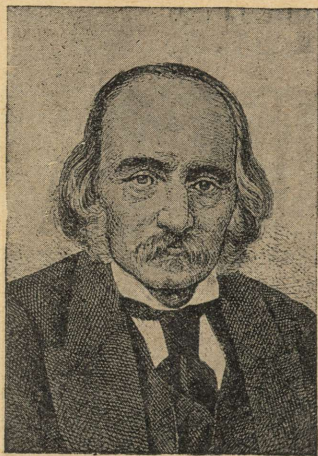

Plahvatus kaevanduses.

head liiklemisvõimalused; ideaalseks vabriku asukohaks peeti kohta, kus koos leidsid mitmed soodsad tingimused. Sellepärast olid vabrikutöölised sunnitud elama sageli muust maailmast lahus; nad kaotasid sidemed sõpradega, isegi sugulastega, üldse endise eluga. Ka omavahelised sõprussuhted arenesid visalt, sest töötamisel tuli sageli tööd haarata üksteise eest. Ainukeseks töötingimuste dikteerijaks oli vabrikant. Ta võis lapsi võtta tööle igas vanuses ja naisi sundida töötama igasugustes tingimustes nii päeval kui öösi. Ta võis rahapalga asemel tasuda töölisele tarbe- ja toiduainetega, kui see talle rohkem sobis.

Vabrikuis oli õhk täis tolmu, põrand kaetud õliga, millele seltsisid tolm ja mustus õhust. Vabrikuruumid olid nii kitsad, et masinate ja töömaterjalide vahel vaevalt saadi liikuda. Puudus korralik valgustus, polnud õhupuhastajaid.

Ettevõtja asetab töölised elama korteritesse, mis olid kitsad, niisked, külmad. Ettevõtjad ruttasid küll kasutama töölislapsi vabrikutes töö juures, kuid nende hariduse eest nad ei hoolitsetanud. Vanemate meeli rõhus laste saatus, kelle tuleviku suhtes neil ei saanud olla mingisuguseid paremaid väljavaateid.

Robert Owen.

Eriti raske oli tööliste elu majanduslikel kriisiaegadel. Kuid ettevõtjad ega valitsused ei näinud tööliste viletsust. Isegi liberaalne seltskond suhtus tööliste saatusse ükskõikselt; leiti, et nõrgema ekspluateerimine tugevama poolt on loomulik ja paratamatu. Nägematuks aga ei jäänud töörahva viletsused tööliste sõpradele.

Tööliste olukorra parandamise otstarbel tekkisid juba reaktsiooni ajastul sotsialistlikud õpetused.

Sotsialistlikud õpetused. Sotsialistid eitavad kapitalistlikku majanduskorda, nad nõuavad majanduskorda, milles valmistusvahendid, maa ja kapital kuuluksid ühiskonnale ja milles varade valmistamist ei juhiks eraettevõtjad, vaid ühiskonna poolt tunnustatud võim. Esimesi sotsialiste, kellest tähtsamad Owen ja Fourier (l. Furjee), nimetatakse veel utopistideks, sest nende sotsiaalsed kavad on eluvõõrad.

Inglane Robert Owen († 1858) ehitas omas puuvilla-vabrikus New Lanark'is (Šotimaal) töölistele korralikud korterid, asutas neile kaupluse, kust nad odavate hindadega said tarbeaineid, korraldas ühissöögimaja, lühendas tööpäeva, andis tööliste perekondadele maksuta arstiabi ja maksis vanaduse korral

paiukit. Ta pöördus üleskutsetega teiste töösturite poole, et need samuti katsuksid parandada oma tööliste olukorda. Riigimeestele seletas Owen, et valitsus peab end tööandjate ja tööliste vahelkorda segama ning panema maksma lühendatud tööpäeva, piirama naiste ja laste tööd, korraldama palgamaksu jne. vastavate töökaitseseadustega. Oma kirjatöis seletas Owen, et kõige pahe juur inimseletkonnas on omakasupüüüd, et tuleks luua selline ühiskondlik kord, kus inimene midagi ei saa nimetada omaks. Owen nõudis eraomandi kaotamist ja majandusliku ühetaolisuse maksmapanekut. Ainult sellise ühiskondliku korra juures kaotab omakasupüüüd igasuguse mõtte ja inimesed muutuvad paremaks hingeliselt. Ainult majandusliku ühetaolisuse maksmapanekuga kaob võistlus, vihavaen, tüli, hakkab maksma sotsiaalne rahu ning üldine hüve. *)

Prantslane Fourier, Oweni kaasaegne, soovitas töölistele ühineda koondisteks, nn. faalanksiteks. Kõik faalanksi liikmed pidid tegema tööd ja saama selle eest tasu, mis on seda suurem, mida raskem on töö. Faalanksi liikmetel üksikult võttes ei ole eraomandit, sest faalanksi varanduse omanikuks on faalank. Faalanksi tegevust organiseerib tema juhatus; see ei tohi töövalikus kellelegi avaldada survet, sest igaüks peab vabalt saama valida endale tööala, vastavalt huvidele; juhatus ei tohi rohkem nõuda päevas kehalist tööd kui 2—3 tundi. Tarbeaineid, mida faalank ise ei produtseeri, muretseb juhatus kas ostu või vahetuse teel teistelt faalanksitelt; nii on igale faalanksi liikmele garanteeritud kõigi tarvilikkude ainete saamine.

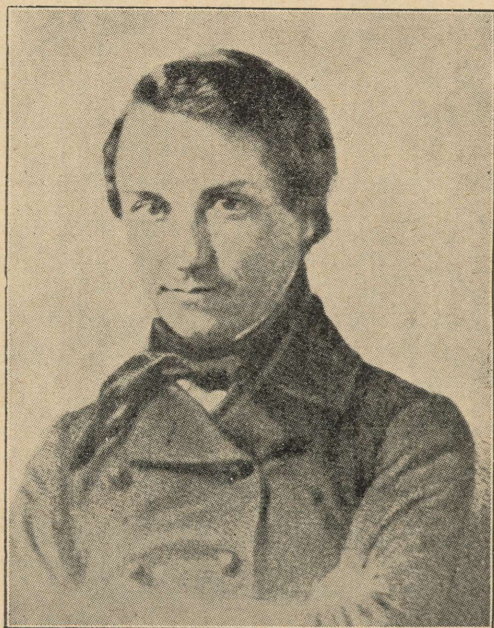
Aja ja jõu kokkuhoiu otstarbel pidid faalanksi liikmed elama ühiselumajas, sööma ühisköögis. Elumaja pidi olema meeldiv, ümbritsetud aiaga; ühiselumajas pidid leiduma lugemistoad ja raamatukogud.

Sellise sotsiaalse korraga lootis Fourier saavutada ühist heaolu, muuta mõnusaks inimeste elu. Aegamööda pidi kaduma

*) Owen soovitas asutada kommune (ühinguid), mis ühendaksid põllutöö tööstusega ja mis koosneksid üheõiguslikest liikmetest. Maa ja kapital ning valmistusvahendid, samuti loodud produktid oleksid kommuni liikmete ühisomand. Valmistatud varad jaguneksid kõigi vahel, puudub isiklik sissetulek. Oweni arvates tõuseb kommunis tööviljakus ja kõigile jätkub tarvilikul arvul varasid.

tarve riikliku võimu järgi ja ainukesteks organisatsioonideks inimestele oleksid jäänud faalanksid.

Juulimonarhia ajal tekkisid uued voolud sotsialistlikes õpetusis. Ajaloolane ja publitsist L o u i s B l a n c (l. blaang) väitis kõigepealt, et riik peab loobuma toetamast kapitalistlikke rahvaklasse, peab kindlustama kõigile kodanikele õiguse töö leidmiseks ja organiseerima varade valmistamist hoopis uutel

Louis Blanc.

alustel. Louis Blanc († 1882) pani aluse niinimetatud riiklikule sotsialismile. Eraettevõtete asemele peaksid tekkima „ühiskondlikud töökojad“, kus töölised töötaksid riigivabaltsuse juhatusel, hiljem ise organiseerides töid. Sellise töökorralduse juures kaoksid tööstuskriisid ja tööpuudused, kogu majanduselu püsiks tasakaalus. Kuid selline põhjalik reform on läbiviidav ainult demokraatlikus vabariigis, sellepärast, veenis Louis Blanc, peavad töötavad kihid oma jõu esiteks kokku võtma seks, et läbi viia poliitiline riigipööre. Poliitilisele

reformile järgneks lõppsihina sotsiaalne reform. Oma vaateid avaldas Louis Blanc teoses „Töö organiseerimine“, mis oli ühtlasi prantsuse tööliskonna loetavaim raamat.

Sotsialistlik kirjandus arendas töölistes klassiteadvust, häda ise sundis neid võitlema paremate elutingimuste eest. Sotsialistlikkude teooriate mõjul hakkasid tekkima tõsised tööliikumised. Esimene võimas tööliikumine leidis aset Inglismaal, tööstuslikult arenenuimal maal.

Tšartism Inglismaal. 1832. a. parlamendi reform Inglismaal ei kindlustanud üldist valimisõigust. Oma huvide kaitsmiseks hakkasid inglise töölised ise nõudma üldist valimisõigust. Liikumise eesotsas seisis „Londoni tööliste assotsiatsioon“, toetatud suurlinnade töolistest. **1838.** a. koostati kuulus r a h v a - c h a r t e r (People's Charter), rahva vabaduskiri, milles nõuti: 1) üldist valimisõigust kõigile meeskodanikele, 2) iga-aastaseid alamkoja valimisi, 3) tasu rahvaesindajaile, 4) ühesuuruseid valimisringkondi, 5) salajast hääletamist ja 6) valimistsensuse kaotamist rahvasaadikute suhtes. Kogu liikumist nimetatakse charteri järgi tšartismiks.

Londoni assotsiatsiooni tegelaste eestvõttel tekkisid linnades tööliste ühingud, kelle otseseks ülesandeks oli rahva-charteri heaks kihutustöö tegemine. 1838. ja 1839. aasta majanduslik kriis aitasid seks kaasa, et rahvas charter'it üksmeelselt nõudma hakkas. 1839. a. astus Londonis kokku tšartistide kongress rahvuskonvendi nime all, kus otsustati esitada parlamendile petitsioon; sellele petitsioonile kirjutas alla 1 280 000 kodanikku, mis pidi tõendama, et rahva-charteri läbiviimist soovib kogu maa. Kuid parlament lükkas tagasi petitsiooni.

Tšartism raugeb ja tõuseb edaspidi: majanduslikel tõusu-aegadel raugeb (1840 oli selline languse aeg), kriisiaegadel tõuseb (aa. 1842, 1847). 1842. a. esitati parlamendile petitsioon 3 300 000 allkirjaga, kuid see lükati jälle tagasi. 1848. a. koostati uuesti hulga allkirjadega petitsioon ja kavatseti korraldada hüigelrongkäik parlamendi maja ette. Valitsus, kes kartis revolutsiooni puhkemist, võttis valjud abinõud tarvitusele, isegi kahurid seati üles, ja nõudis juhtivailt tegelasilt rongkäigu ärajätmist, mis ka sündis. Parlament lükkas ka viimase petit-

siooni tagasi. Tähtsamad tšartistide juhid vangistati. 50-ndate aastate algul rauges tšartistide liikumine lõplikult, milleks kaasa aitas Inglismaa majanduslik tõuseng neil aastail. Töölised andusid nüüd rahulikule tegevusele ametiühingus, lootes nende kaudu parandada oma majanduslikku seisundit.

Töökaitseadused. Inglismaal viidi siiski 30-ndail ja 40-ndail aastail läbi ka mõned töökaitseadused. 1833. a. seadus puutub alaealistesse. 9—13-aastaste laste tööpäevaks määratakse 8 tundi, 13—18-aastaste tööpäevaks — 12 tundi. Veel keelab seadus neile ära öötöö ja seab sisse vabrikute inspeksiooni, kelle ülesanne on valvata seaduste täitmise järgi. 1844. a. seadus keelab naistele öötöö ja määrab naiste tööpäeva 12 tunniliseks; 1847. a. seadus lühendab naiste ja alaealiste (13—18) tööpäeva 10 tunnini.

K ü s i m u s i k o r d a m i s e k s .

Millal suurenesid XIX saj. I poolel mässuliikumised ja süvenes võitlus reaktsiooniga?

Millal oli juulirevolutsioon Prantsusmaal?

Millised asjaolud kutsusid selle esile?

Millised rahvakihid võtsid osa juulirevolutsioonist?

Milliga lõppes juulirevolutsioon Prantsusmaal?

Kuidas muudeti 1830. a. Prantsuse konstitutsiooni ja kes said kasu sellest?

Iseloomustage juulimonarhia aega!

Kus kajastus juulirevolutsioon väljaspool?

Mida saavutasid oma mässuga belglased?

Milline saatus sai osaks Poola mässule?

Milles avaldus risorgimento-nimeline liikumine Itaalias?

Kuidas kajastus juulirevolutsioon Saksamaal?

Millal tekkis Saksa tolliliit ja mis tähtsus oli sellel Saksamaa majanduslikus arenemises?

Kuidas kajastus juulirevolutsioon Inglismaal?

Milles seisis 1832. a. parlamendi reform?

Millised uuendused viisid Inglismaal läbi liberaalid?

Millal kaotati viljaseadused?

Millal pääses vabakaubandus maksvusele Inglismaal?

Kuidas mõjusid tööstuse ja kaubanduse arenemise masinate tarvituselevõtt ja aurulaeva ning raudtee ja vedurite leiutus?

Kuidas mõjus tööstuse ja kaubanduse areng ühiskondlikesse vahekordadesse?

Kirjeldage vabrikutöölise elu!

Mida mõistate töölisküsimuse all?

Nimetage sotsialiste-utopiste!

Millist majanduskorda nimetatakse sotsialismiks?

Milles nägid Owen ja Fourier kõige pahe juurt inimühiskonnas?

Miks nimetatakse neid utopistideks?

Kus ja millal tekkis riikliku sotsialismi õpetus?

Milles seisis see õpetus?

Milline mõju oli sotsialistlikel õpetusil töölistesse?

Kuidas kavatsesid töölistes Inglismaal parandada oma olukorda?

Mida nõudsid tsartistid?

Kuidas lõppes tsartistim?

Nimetage töökaitseseadusi Inglismaal 30-ndail ja 40-ndail aastail!

2. 1848. a. liikumised.

1848 — Veebruarirevolutsioon Pariisis.
1848 — Märtsirevolutsioonid Viinis ja Berliinis.
1848—1849 — Frankfurdi parlament.
1849 — Reaktsiooni võit Saksamaal.
1852 — Prantsusmaa — teistkordne keisririik.

Liikumiste üldine laad. 1830. ja järgnevate aastate liikumised ei saavutanud oma eesmärki. Juulirevolutsioon tõi Prantsusmaal võidu vaid jõukale kodanlusele, 1832. a. parlamendi reform rahaldas Inglismaal vaid liberaale, Saksamaal saavutasid vaid mõned väikesed riigid konstitutsiooni, rahvuslik liikumine jõudis eesmärgile vaid Belgias. Sellepärast ei vaibunud veel revolutsioonilised liikumised, nad süvenesid ja laienesid ja puhkesid jõulisemalt **1848.** a. Ka 1848. a. liikumiste eesmärgiks oli rahvaesindusliku korra loomine ja rahvusliku rippumatuse kättevõitmine; neile liikumistele seltsis 1848. a. võitlus tööliste ja kodanluse vahel. Jälle oli revolutsioonide seeria algatajaks Prantsusmaa.

Veebruarirevolutsioon Prantsusmaal. Teatavasti leppis juulimonarhiaga Prantsusmaal vaid kaubandus-tööstuslik aristokraa-

tia. Kesk- ja väikekodanlus, talupojad ja töölised nõudsid parlamendi reformi, kuid nende ettepanekud lükati tagasi. 1845. a. ja 1846. a. olid Prantsusmaal viljakaldused, 1847. a. seltsis sellele tööstuslik kriis. Toiduained kallinesid, vabrikud jäid ületoodangu tõttu üksteise järele seisma, levis tööpuudus. Keskkihid leidsid nüüd, et valitsust tuleb sundida järeleandmisele. Otsustati apelleerida rahva poole, korraldades üle maa bankette (koosviibimisi), kus esinesid kõne- dega opositsioonierakondade te- gelased, arvustades valitsuse poliitikat ja rõhutades parlamendi reformi vajadust. Bankettidega loodeti süvendada rahvas valit- susvastast meeleolu. Kui 22. veebruaril **1848** taheti korral- dada Pariisis suur bankett, kee- las selle ära peaminister Guizot (l. Gizoo). Aga siis ilmusid Pa- riisi elanikud, peamiselt töölised ja üliõpilased, hiiglameeleaval- dusele. Rahvas ehitas barrikaade

Guizot.

ja valmistus suuremale vastupanule. Kui järgmisel päeval ärev meeleolu kestis, otsustas kuningas tagandada Guizot', sest tagur-liku peaministri tagandamine oli üks manifestantide peanõudeid. Sama 23. veebruari õhtul oli veriseid kokkupõrkeid tänavail. Veel öösi vastu 24. veebruari kindlustusid töölised suure hoo- lega, ehitades barrikaade. Päeva saabumisel puhkes võitlus valitsusvägede ja rahva vahel, mis lõppes seekord rahva kasuks. Ka Louis Philippe'i isiklik ilmumine tänavale ei parandanud enam seisundit. Juulimonarhia langes. Louis Philippe avaldas troonilt lahkumise teate oma pojapoja kasuks ja põgenes. Kuid tema dünastia valitsemisest ei tahetud enam kuulda, sest mäs- saja rahvas nõudis vabariigi väljakuulutamist ja võimu üle- andmist ajutisele valitsusele. Moodustatigi ajutine valitsus; peale kodanluse esindajate pääses sinna kaks sotsialisti: Louis Blanc, tuntud sotsialismi teoreetik, ja tööline Albert (l. Albäär). Esimest korda sai tööline valitsuse liikmeks. Ajutiselt valitsuselt nõudis mässaja rahvas kõigepealt vabariigi väljakuulutamist.

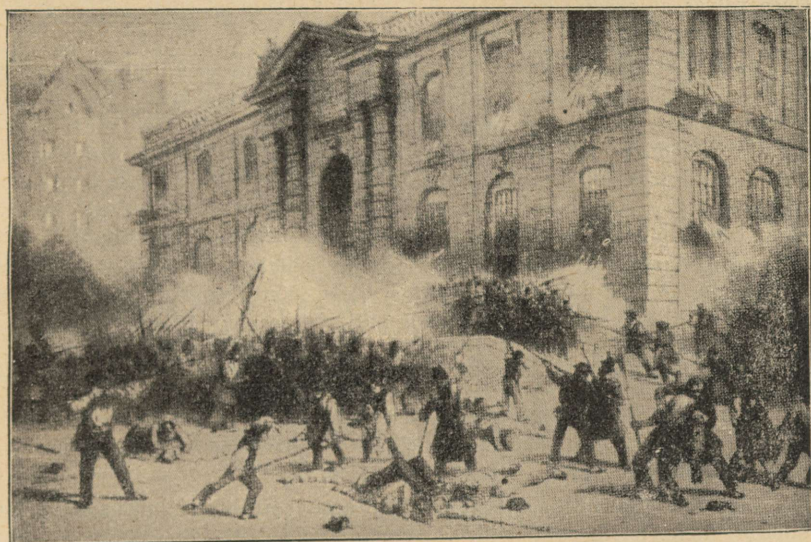
Pea ilmuski raekoja seinale teadaanne, et „Prantsusmaa on kuulutatud üheks jagamatuks v a b a r i i g i k s“. Veel pidi ajutine valitsus muretsema tööd ja leiba kõigile.

„Prantsuse vabariigi ajutine valitsus kohustub muretsema ülalpidamist töölistele töö läbi. Ta kohustub muretsema kõigile kodanikele tööd. Ta tunnustab tööliste õigust ühineda assotsiatsioonidesse oma tööst kasu saamiseks...“ (Ajutise val. dekreet. 25. veebruarist.)

Veebruarirevolutsioon Pariisis.

Oli kella üheksa ajal hommikul 22. veebruaril 1848, kui liikvele pääsesid kuuldused eelseisvatest rahutustest La Madeleine'i kiriku juures nõndanimetatud reformbanketi puhul, millise ta osalised olid otsustanud sel päeval ära pidada hoolimata peaministri (Guizot) keelust. Kõigis elanike kude kihtides arutleti võimalikke sündmusi banketi tagajärjena.

Kuigi kõik asutised seisid lahti ja keegi neid ei mõtelnudki sulgeda, tegin ma korralduse, et meie äri suletaks, mis ka sündis.

Pariis 23. veebr. 1848.

Vaevalt oli see ka tehtud, kui suur rahvahulk meie läheduses d'Alger-Saint-Honoré tänava nurgal peatus ja otsekohe sealjuures improviseeris barrikaadi, vist esimese, mis sel hommikul üles kujutati. Parajasti mööduv omnibus peatati, sõitjad sunniti välja tulema, hobused võeti rakmest lahti ja sõiduk kasutati ära teretulnud lisandina barrikaadile. Samaks otstarbeks läks ka voorimehe troska, mille juht hobusega vähimatki vastupanu

avaldamata, hobune käekõrval, minema sammus. Vahepeal oli jõudnud kogu ümbruskonnas levida teade barrikaadidest, milleks, olgu öeldud, kõik majaomanikud ja -elanikud igasuguseid majatarbeid kohale kandsid vabatahtlikult või ka mitte-vabatahtlikult... See ei pidanud aga kuigi kaua vastu, kuna ratsapolitsei salk veel samal päeval liiklemise jälle jalule seadis. Kella kümne ajal nägin oma üllatuseks kogu tänava olevat külvatud täis klaasitükke. See oli võitlusabinõu ratsaväe vastu...

Nähtavasti tehti kõrgemalt poolt jõupingutusi kord jälle jalule seada, sest nägin bulvaritel peale lõunat valitsuse volinikke paljudes kohtades rahvaga kõnelevat ja lubadustega ning järeleandmistega meeli rahustada püüdvat. See näis olevat õnnestunud, sest õhtul särasid mitmed linnaosad ilutuledes. Inimeste jõugud käisid mööda tänavaid ning sundisid maju, kus laternaide veel väljas polnud, otsekohe neid üles seadma, keeldumise korral isegi kividega aknaid pildudes. Viimaks säras linn nii muinasjutulises tulemeres, millist ma veel enne polnud näinud. Tänavail ja kohvikuis kihas elu, näis, nagu oleks hädaoht möödas ja kord täiesti valitsemas. Olin koju minemas, kuna hiline aeg oli käes, ja mu tee viis üle bulvari, kus suur rahvahulk seisis tuledest lageda hoone ees. See oli Guizot' asukoht. Õues valvas sõjavägi. Nagu mujalgi, nõuti ka siin laternate väljatoomist, millist nõuet aga keegi ei täitnud.

Rahva erutus sel puhul kui ka õuesoleva sõjaväe käitumine tundus mulle seesugusena, et ma soovitamaks pidasin eemalduda. Vaevu olin jõudnud ümber nurga, kui mu aimus osutus õigeaks. Ohvitser andis käsu: „tuld!“ ja sõdurid olid liigagi agarad selle täitmisel. Nad lasksid, mitte õhku, vaid otsekohe inimeste hulka, hoolimata süütutest pealtvaatajatest. Valukarjed ja vihaavaldused ühes hüüdega „relvadele! kättemaksu!“ täitsid õhku. Silmapilgud, mis unustamatuina meelde sööbusid... Kui kulutuli levis teade laskmisest läbi linna. Helisesid hädakellad, kogu öö sepitseti mitmesuguseid relvi ja seati end võitlusvalmis. Mõnelgi pidi relvaks jätkuma kaika otsa taotud suurest naelast või millestki samalaadilisest.

Õö on möödas. Pariis on hoopis teist nägu kui veel eile. Kuuldub trummipõrinat, relvastatud salgad käivad mööda linna. Olin parajasti trepil välja minemas, kui kuulsin väljast kära. Kostasid paugud. Kui kõik möödas, astusin kojast tänavale ja leidsin majaukse eest leivatooja pagari-poisi mahalastult...

Veel üks katse revolutsiooni vaigistamiseks: rahva hulgast tõusnud kindral Lamoricière, üldiselt väga lugupeetav, valiti vahemeheks. Nägin teda adjutandi saatel tänavaid mööda ratsutavat ja kähisevaks karjutud häälega rahvale midagi seletavat. Ainult see isik võis soodsal juhul midagi saavutada, kuid asi ei pidanud õnnestuma. Palais Royal'i juures pidas ta kõnet, kui kostis pauk. See tabas kindrali hobust, kindral ise põgenes, põidlast kergesti haavatud... Nüüd õieti algasid mässuavaldused. Nagu see teisiti ei võinud ollagi, langes mõlemal pool hulk inimesi surnuina ja haavatuina. Väikesi vaheaegu laskmises kasutati surnute koristamiseks ja haavatutele abiandmiseks. Tuileries'st toodi välja kuningliku vapiga tõld,

see täideti millegi põlevaga ja süüdati põlema hoone kõrval, kus asusid sõjaväed. Hoone süttis ja varsti oli sõjaväe võim murtud. Usun mitte eksivat oletades, et ükski sõdur ei pääsenud, sest kes kuhugi ukse juurde jõudiski tungida, löödi sealsamas maha. Kas vangi ka kedagi võeti, ei tea ma ütelda...

Vahepeal sai teatavaks, et kuningas Louis Philippe on põgenenud ja rahvas võidu saanud. Nüüd kostis hüüd: „Tuileries' juurde!“ Otsustasin kaasa minna rahvahulgaga... Paugutades, marseljeesi lauldes ruttasid võitlejad Tuileries'sse, treppidest üles, keppide ja kaigastega lõhuti kõik, mis ilustistest, lühtritest, kujudest ja m. selletaolistest oli kättesaadaval. Kellelgi polnud julgust ulakusele vastu astuda... Astusin troonisaali lossi keskpaigas. Seal valitses juba elevus; rahvamehed olid parajasti trooni seinast lahti kangutamas. Sel puhul tundsin himu tükikese sellest mälestisena kaasa võtta, ei pääsenud aga küllalt lähedale. Nägin siiski varsti, et oma soovi siiski saan täita.

Nüüd oli aeg lossist lahkuda. Tulin välisukse juurde, üllatudes leidis aga valve olevat seatud uksele. Väljatulijad otsiti läbi, vähemad asjad lasti läbi, väärtasjade omandajad aga viidi kõrvale ja lasti peale pihtimist maha sealsamas. Pääsesin õnnelikult läbi. Vahepeal oli troon aknast välja visatud. Ta tõsteti õlgadele ja viidi Bastille'i platsile, kus ta ära põletati. Läksin veidi maad ühes ja mul õnnestus trooni küljest murda väikene tükk ühes sarlaki ja sametiga. Hoian seda mälestisena suurest sündmusest nüüd juba üle 38 aasta.

(Jacques Schlatter, helveetslane, kellasepp, elas a. 1846—1849 Pariisis.)

Rahvuslikud töökojad. Tööstuslik kriis oli kutsunud esile tõsise tööpuuduse Prantsusmaal, eriti Pariisi kogunes suurel arvul töötuid; nende rähustamiseks tuli tegelikult midagi ette võtta. Valitsus kutsus ellu nn. r a h v u s l i k u d t ö ö k o j a d. Töökodade organiseerimine usaldati avalikkude tööde ministri Marie (I. marii) hoolde.

Niinimetatud hädaabitööd ei tasu end peagu kunagi, sest tavaliselt puudub võimalus anda töötuile tööd nende oskustele, võimetele ja huvidele vastavalt. Töötud saadetakse harilikult ühisele tööle, arvestamata nende professionaalset koosseisu. Nii ettevõetud tööd edenevad visalt, ei rahulda tööde korraldajaid ega töötegijaid; võrdlemisi väike tasu, mis töötuile tasuks saab, ei suuda samuti neid rahuldada aineliselt.

Ka minister Marie ei püüdnud tööliste muretseda tööd, mida nad olid harjunud tegema; töötud saadeti ühetoonilistele, vähese viljakusega mullatöödele, mis end muidugi ei tasanud.

Sedagi tööd ei jätkunud igaks päevaks ja kõigile töötule. Töökodade ülalpidamine aga läks riigile maksma umbes 70 000 franki päevas. Et samal ajal riigikassa tühi oli — viljaikalduse ja tööstusliku kriisi tõttu laekusid maksud väga visalt —, otsustas ajutine valitsus kõigilt maksumaksjailt nõuda lisamaksu ja pani ühtlasi ajutiselt seisma hoiusummade väljaandmise. Kõikjal seletati, et valitsuse sellised sammud olid vajalikud rahvuslike töökodade pärast, mis nõuavad hiigelsummasid endi ülalpidamiseks. Talupojad ja linna väikekodanlus, kes siiani olid võidelnud käsikäes töölistega, hakkasid nüüd nägema viimastes oma hädade põhjust. Tööliste pärast tuleb neil maksta raskeid makse ja võib-olla ilma jääda oma hoiusummadest. Nii levis pahameel tööliste vastu. Algas tõsine töölisvaenuline agitatsioon, mille tulemuseks oli tööliste isoleerimine.

Asutav kogu. Samal ajal toimus ettevalmistus asutava kogu kokkuastumiseks. Tööliste juhid nõudsid asutava kogu valimiste edasilükkamist, kuni meeled rahuneksid. Isegi kaks suurt demonstratsiooni korraldati nende poolt, et sundida valitsust järeleandmisele. Kuid töölisel jäid üksi; juba oli teostunud Prantsusmaal rahva lahkumine kaheks teineteist vihkavaks, kodanlikuks ja proletaarlikuks leeriks.

Asutava kogu valimised peeti aprillis. Need olid esimesed valimised XIX saj., peetud üldiste, ühetaoliste, otseste ja salajaste valimiste põhimõtteil. Kõik meeskodanikud, kes 21 a. vanad, võisid valida, ja valitud saada need, kes olid 25 a. vanad. 4. mail 1848. a. astus see kogu kokku. Asutava kogu rõhuva enamuse moodustasid kodanlikud erakonnad. Revolutsioonipäevil moodustatud ajutine valitsus astus nüüd tagasi ja asutav kogu valis täidesaatva komisjoni, kelle kätte läks üle valitsev võim. Ei Louis Blanc ega Albert pääsenud sinna, — uue valitsuse liikmeiks olid ainult kodanlased.

Juunipäevad 1848. a. Pahameel rahvuslike töökodade suhtes aina kasvas seltskonnas; neis nähti vaid asutisi, mille peale valitsus kulutas suured summad ja mille tõttu kodanikelt võeti kõrgeid makse. Veel leiti, et nad mõjuvad töölistesse demoraliseerivalt, võõrutades neid tõsisest tööst, ja on riiklikult häda-

ohtlikkude käärimiste ääsiks. Valitsus otsustas asuda rahvuslikkude töökodade likvideerimisele. Kuu jooksul võis neid lugeda kaotatuks. Kuna kodanlikud kihid selle üle tundsid heameelt, olid töölised viidud meeleheitele. Valitsuse poolt oli tehtud ettevalmistusi võimalikkude töölisrahutuste mahasurumiseks ja Pariisi kaitse usaldatud sõjaministri, kindral C a v a i g n a c 'i (l. Kavenjak) kätte.

23. juunil algasidki ägedad tänavvõitlused Pariisis; ühel pool olid valitsuse väed osavate kindralite juhatusel, teisel pool — töölised ilma juhtideta, ilma üldise võitlusplaanita ja halva varustisega; ühel pool maksva korra kaitsjad, teisel pool — selle kukutajad. Ägedad võitlused kestsid neli päeva ja lõppesid tööliste kaotusega. Mitte ainult üksikud majad, vaid terved tänavad olid Cavaignac'i suurtükitulest muutunud rusuhunnikuteks. Tuhanded töölised langesid võitluses, ligi 3000 vangilanguist mõisteti mahalaskmisele, mitmed tuhanded saadeti asumisele Cayenne'i (l. Kejenn). Juunimässu tulemusena kadusid töölised poliitilise elu areenilt, sotsialistlikud ajalehed ja klubid suleti, kitsendati üldist sõnavabadust. Hirm uute mässude eest pani rahva igatsema „kindla käe“ valitsust.

1848. a. konstitutsioon ja selle saatus. Asutav kogu oli kokku astunud uue vabariikliku konstitutsiooni väljatöötamiseks. See töö valmis 1848. a. sügisel. Uue konstitutsiooniga kuulutati Prantsusmaa „demokraatlikuks ja jagamatuks vabariigiks“. Suveräänne rahvas pidi teostama seadusandlikku võimu kolme aasta peale valitava *l e g i s l a t i i v i* kaudu, täidesaatvat võimu — nelja aasta peale valitava *p r e s i d e n d i* kaudu. Nii *l e g i s l a t i i v i* kui ka presidendi valimisel pidi maksma üldine, otsene ja salajane valimisõigus. President ei saanud veto-õigust seaduste suhtes, ka *l e g i s l a t i i v i* laialisaatmise õigus puudus tal, aga täidesaatva võimu teostamisel ei sõltunud tema rahvaesindusest. Ta sai oma võimu rahvalt, tema moodustas oma äranägemise järgi valitsuse, tema käsutada olid vabariigi sõjaväed, tema nimetas ja tagandas oma tahtmise järgi ametnikke. Nii olid administratsioon ja sõjaväelised jõud presidendi käsutada. Presidendil puudus vaid õigus saada kaks korda järjest presidendiks.

Presidendiks valiti 10. dets. **1848.** a. Napoleoni vennapoeg

Louis Napoleon Bonaparte. Tema nimetamisväärsaks võistlejaks presidenditoolile oli vaid kindral Cavaignac. Louis Napoleonile aga sai osaks suur rahva poolehoid: 5¹/₂ milj. hääletas tema kandidatuuri poolt, ainult 1¹/₂ milj. Cavaignac'i poolt. Louis Napoleoni toetasid talupojad ja rõhuv enamus linnakodanlusest, kes olid pettunud kodanlikust vabariigist tema suurte maksude pärast ja kes nägid Napoleon I võsus oma huvide kaitsjat.

Napoleon III.

Lõpetanud oma töö aasta jooksul, lahkus mai lõpul 1849 asutav kogu, andes aset legislatiivile. Legislatiivi liikmeist olid enamad monarhistid, seega pooldas ainult vähemus veel vabariiklikku korda. Legislatiiv piiras trüki- ja koosolekute vabadust ning kitsendas valimisõigust, lubades valida vaid kodanikel, kes 3 aastat on elanud oma valimisringkonnas.

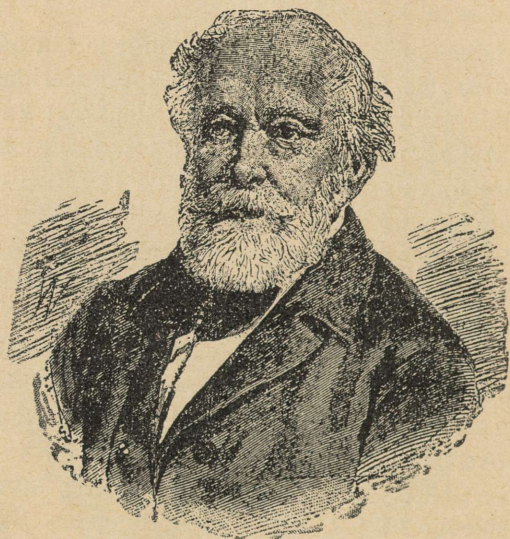
Legislatiivi reaktsiooniline tegevus langetas tema autoriteedi rahvahulkades, aga populaarsust võitis juurde prints-president. Viimane andis mõista töölistele, et sotsiaalkindlustuse

seadused on vajalikud, ta kinnitas talupoegadele ja linnakodanikele, et majanduslikku läbikäimist tuleb elustada raudteede ja kanalite ehitamisega ning maanteede korraldamisega. Kogu seltskonda püüdis veenda Louis Napoleon, et tema on see isik, kes suudab kooskõlastada reaalelu Prantsuse Suure revolutsiooni ideedega. Erilist tähelepanu pühendas Louis Napoleon sõjaväele; ta külastas sageli kasarmuid, kostitas sõdureid veini ja suupistetega; tasuks selle eest hüüti talle juba 1850. a.: „Elagu Napoleon!“ „Elagu keiser!“

Hakkas lähenema uus presidendivalimiste tähtpäev. 1848. a. konstitutsioon keelas Louis Napoleonil kandideerida, aga Louis Napoleon tahtis jääda presidendiks. Sellepärast kavatses tema riigipöörde. Asja kordaminekus polnud tal põhjust kahelda, sest sõjavägi ja ametnikud olid tema käsutada ja rahvahulkade poolehoid oli temale ka enamvähem kindlustatud. Öösel vastu 2. detsembrist 1851 laskis ta vangistada silmapaistvamad legislatiivi tegelased, päeva saabumisel kihutas sõjavägi kokkutulnud rahvaesindajad laiali ja müürilehed teatasid rahvale, et legislatiiv on laiali saadetud, üldine valimisõigus hakkab jälle maksma, president avaldab uue konstitutsiooni, millega presidendi võimupüsimise aeg määratakse 10 aasta peale. Louis Napoleon, keda ümbritses rahva silmis suure Napoleoni aupaiste, korraldas isegi rahvahääletuse tema poolt ettevõetud pöörde tunnustamiseks. 7^{1/2} milj. hääleõiguslikust kodanikust hääletas ligi 7 miljonit riigipöörde kasuks." Louis Napoleoni konstitutsioon oli koostatud VIII a. põhiseaduse eeskujul, presidendist sõltuv senat oli riigiaparaadis tähtsaim organ. Novembris **1852** korraldati senati algatusel uus rahvahääletus, mis kuulutas printsipresidendi Louis Napoleoni Prantsuse keisriks **Napoleon III** nime all. (Napoleon II nime kannab ajaloos Napoleon I poeg, kuigi ta troonil pole olnud.) Seekord oli riigipöör ajal veel vähem vastuhääli kui aasta eest.

Esimesed revolutsioonipuhangud Saksamaal 1848. a. Saksamaa enamais riikides maksev absolutistlik kord ei rahuldanud sugugi rahvastikku. Lõuna- ja keskriikides kehtima hakanud konstitutsioonid ei rahuldanud ka enam, sest nõuti juba üldist valimisõigust ja vabariigi väljakuulutamist. Tööstuse ja kau-

banduse edenemise tagajärjel rikastunud kodanlus tahtis teiste maade eeskujul XIX saj. keskpaiku ka Saksamaal maksma panna oma mõju riiklikus elus. Väikekodanlus leidis, et tema huvid parimat kaitset leiavad vabariigis. Talupojad tundsid, et mõisnikel toetuvad valitsused iialgi ei kaota feodaalkohustusi; töölised olid veendunud, et vana poliitilise korra kukutamine on juba suur samm edasi. Otse 1848. a. revolutsiooni eel oli põhjusi, mis eriti ärritasid rahvast. Mitu aastat järjest ikaldasid

Kossuth.

kartulid laialt levinud kartulihaiguse tõttu, tuli ette veel üldist viljaikaldust ja 1847. a. elas ka Saksamaa üle tööstusliku kriisi. Selle kõige tulemuseks oli kehvade kodanikkude viletsusesattumine. Nii oli õhk täis elektrit, oli tarvis vaid sädet, et süttiks kogu maa.

Teated 1848. a. veebruarikuu barrikaadivõitlustest Pariisis, seal vabariigi väljakuulutamisest olidki süütematerjaliks Saksamaale. Suur elevus käis läbi saksa rahvast: peeti koosolekuid, korraldati meelevaldusi, valmistati petitsioone. Kuna linnades peeti koosolekuid ja võeti vastu resolutsioone, põletasid maal talupojad mõisahooneid, otsisid taga feodaaldokumente ja hävitasid neid rõõmuhõisceil.

1848. a. revolutsioon Austrias. Juba märtsi esimesil päevil algasid rahutused Ungaris, Böömis ja veel teistes maakondades. Metternich'i süsteem oli tüüdanud kõiki, sooviti sellest vabaneda, koguni iseseisvaks saada.

Tänavvõitlused Viinis 1848. a.

Suurejooneliselt kujunes liikumine Ungaris. Ungarlastel oli oma seim ja seadusandlus, ametiasutistes ning koolides maksis ungari keel. Kuid ungarlased soovisid täielikku iseseisvust. Prantsuse revolutsiooni mõjul esitas energiline rahvajuhth Kossuth kohe Viini valitsusele memorandumi, milles nõuti Ungarile

iseseisvat, ungarlastest koostuvat vastutavat valitsust ja konstitutsioonilise riigikorra maksmapanekut kõigis Austria iseseisva rahvaga maades.

Varsti oli Viin ise revolutsioonikeerises. Juba märtsi esimestel päevadel korraldati koosolekuid ja meelevaldusi. Väljas olid peamiselt väikekodanlus, haritlased, eriti üliõpilased ja töölised. 13. märtsil ümbritsesid meelevaldajad valitsusasutisi ja kisasid: „Maha Metternich!“ „Elagu konstitutsioon!“ Valitsus katsus mässajaid laiali kihutada, kui aga neid ühes kohas laiali saadeti, kogunesid nad teises kohas. Viimaks keeldusid sõdurid oma kohuseid täitmast. Nüüd ei jäänud valitsusel muud üle kui järele anda. Keiser tagandas Metternich'i, andis lubaduse maksta panna konstitutsioonilise riigikorra, lubas Viini kodanikel moodustada rahvuskardi ja üliõpilastel akadeemilise leegioni korra alalhoidmiseks pealinnas.

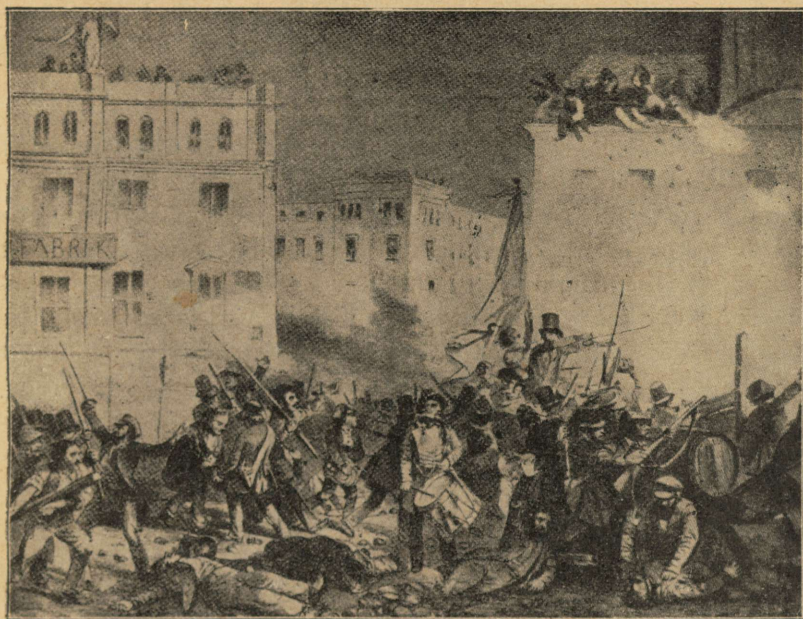
Kuid linn ei rahunenud veel. Erutatud töölised süütasid põlema mõned vabrikantide majad, korraldasid masinate lõhkumisi jne. Ehmunud keiser põgenes Viinist, andes ühtlasi loa asutaval kogul kokku tulla juulis; see pidi valitama üldise valimisõiguse alusel kõigi Austria piires elavate rahvaste poolt.

1848. a. Viini asutava kogu peateene seisab talurahva feodaalkohustuse lõplikus likvideerimises Austrias. Talupojad vabastati pärisorjusest ühes maaga, kuid talupoeg pidi end vabaks ostma feodaalkohustustest. Et riik selle juures abiks oli, siis olid talupojad oma enamuses rahuldatud ja nad jäid külmaks edaspidiste revolutsiooniliste liikumiste suhtes, jättes üksi poliitiliste vabaduste eest võitlevad kihid.

Ühendust Viini liikumisega pidasid tšehhid; nad nõudsid rahvuslikku rippumatust, iseseisva Slaavi riigi rajamist kõigist Austria piires asuvaist slaavi rahvastest.

1848. a. revolutsioon Preisis. Preisis algas 1848. a. liikumine peale Reini provintsidest ja jõudis sealt aegamööda Berliini. Kui ka pealinnas hakati pidama koosolekuid, korraldama rongkäike, vastu võtma resolutsioone, ruttas ehmunud Friedrich Wilhelm IV kaotama tsensuuri ja oli nõus maapäeva kokku kutsuma. Kuid ühtlasi kogus ta vägesid Berliini. Kui 18. märtsil rahvale teatavaks sai kuninga nõusolek kokku kutsuda maapäev,

kogunesid Berliini elanikud suures rõõmujoovastuses lossi ette kuningale tänu avaldama. Friedrich Wilhelm tervitas rahvast palkonilt ja lahkus, kuid rahvas ei liikunud paigalt. Kaitseväelastega, kes püüdsid rahvast õrritada, tekkis sõnolemist, viimaks kostsid sõdurite poolt paugud ja langesid esimesed ohvrid. Nüüd puhkes tõsine võitlus. Suure rutuga ehitasid rahvahulgad barrikaade, sõjariistade ladudest hangiti sõjariistad, häirekella heli-

Tänavvõitlused Berliinis 1848. a.

naga kutsuti välja eeslinnade töölised appi revolutsioonäärile. Tapeldi öö läbi, langenuid oli palju, aga rahva keskel oli meeleolu jõurikas. 19. märtsil andis kuningas käsu sõjavägedel Berliinist lahkuda, avaldas üleskutse pealinna elanikele, kuulutas välja üldise amnestia, asutas uue valitsuse, kuhu olid kutsutud ka kodanluse esindajad, lubas maksta panna Preisis konstitutsioonilise riigikorra. Kui Friedrich Wilhelm veel ratsahobusel rahva keskele ilmus ja „oma armsatele berliinlastele“ kõne maha pidas, oli rahvas leppinud. Asuti revolutsiooni-

ohvrite koristamisele. Kui neid lossist mööda kanti, nõudis rahvas, et kuningas langenuile oma lugupidamist üles näitaks; kuningas ja kuninganna tegid seda.

Ühise Saksa riigi loomise katsed. Ühel ajal võitlusega poliitilise vabaduse eest üksikutes Saksamaa riikides arenes intelligentsi ja edumeelse kodanluse ridades liikumine ühise rahvusriigi loomiseks lõdva Saksa liidu asemele. Liberaalsed poliitikategelased otsustasid kokku kutsuda kogu Saksamaa rahvaesinduse, mille ülesandeks pidi olema üleriikliku põhi-seaduse avaldamine. Asuti eeltöödele. Valimised pidid sündima üldise valimisõiguse põhjal, valides iga 50 tuhande kodaniku kohta ühe saadiku. Valitsused, ehmunud kõikjal alanud revolutsioonilistest liikumistest, ei teinud takistusi. Saksa rahvaesindus astuski kokku Frankfurdis Maini ääres, Püha Pauluse kirikus **1848.** a. maikuu. Kuid Saksamaa ühinemise küsimuse lahendamine ei osutunud sugugi kergeks. Rahvaesinduses tekkis kaks voolu: üks vool nõudis Austria väljaheitmist, põhjendades seda seega, et ühiseks Saksa riigiks peaksid liituma ainult saksa soost elanikega maad, teine vool tahtis just Austriale määrata juhtivat kohta tulevases Saksa riigis. Küsimuses, millist poliitilist kaju anda uuele riigile, tekkisid jälle lahkhelid: vabariiklased nõudsid vabariiki, teised — konstitutsioonilist monarhiat. Frankfurdi rahvaesinduses olid ülekaalus konstitutsionalistid.

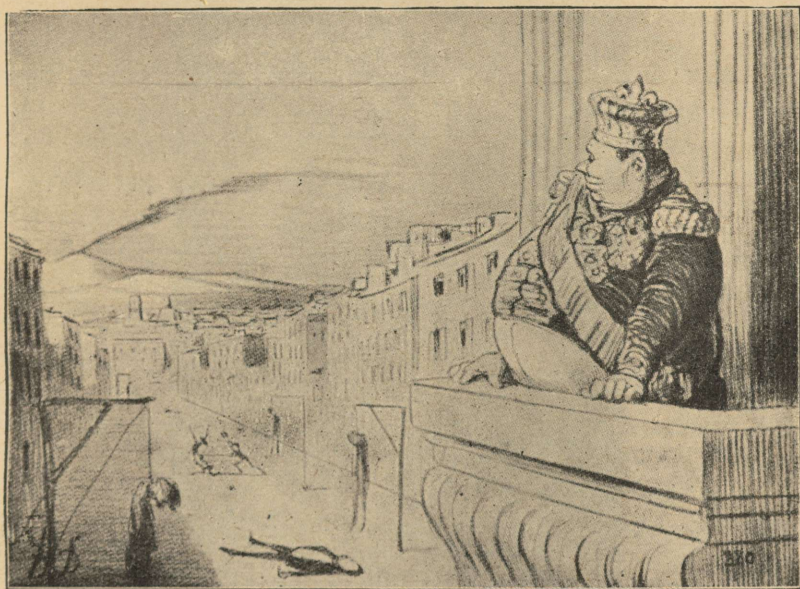
„Riigihoidjaks“ kutsuti ertshertsog Johann Austriast, temale läksid üle endise liidupäeva õigused, kuna liidupäev kuulutati laialisaadetuks. Hooldaja pidi valitsema parlamendi ees vastutava valitsuse abil, kuid tal puudusid kõik võimatribuudid. Uus täidesaatev võim jäi õhku rippuma, tal puudus igasugune võimalus oma tahtmist peale suruda üksikutele saksa riikidele.

Itaalia vabadusliikumine. Teatavasti elas Itaalia juba 30-ndate aastate algul üle rahvusliku ärkamise. „Noor-Itaalia“ liikumine Mazzini juhatusel arenes pöranda all kogu aja edasi, kasvatades itaallastes iha vabaduse ja omariikluse järele.

Uusi katseid vabaneda võõraste mõju ja türannide võimu alt tegid itaallased **1848.** a. Lombardia ja Veneetsia hakkasid vastu

Austria võimudele. Veel varem algasid käärimised Napoli-Sitsiilia riigis. Siin valitses kuningas Ferdinand II, „re Bomba“ („kuningas pomm“), kurikuulus oma jõhkra, vägivaldse valitsemisviisiga. Ehmunud revolutsioonist, lubas temagi maksta panna konstitutsioonilise riigikorra. Rahvaesinduslik kord kuulutati välja Sardiinias, samuti teistes riikides.

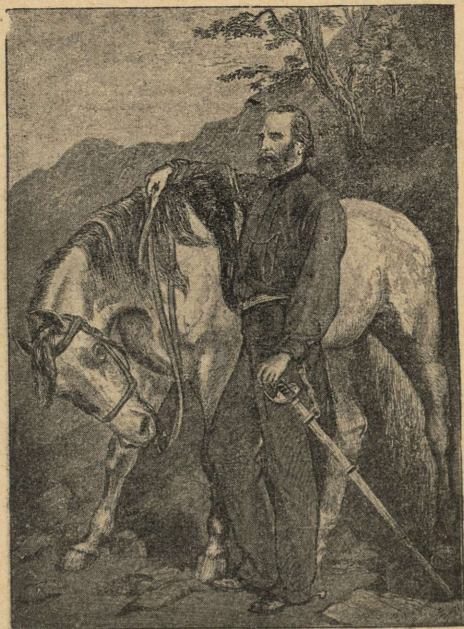
1848. a. Itaalia vabadosliikumiste hingeks oli rahvuskangelane, vabariiklane Giuseppe Garibaldi (l. Džuseppe).

Üks „re Bomba“ karikatuure.

Garibaldi võttis juba 30-ndail aastail osa Itaalia vabadosliikumistest. Ta põgenes samuti nagu Mazzinigi. Garibaldi oli aga kogu aja kirjavahetuses „Noor-Itaaliaga“ ja ainult ootas aega, millal tagasi pöörduda Itaaliasse jätkama revolutsiooni. 1848. aastal, mil Euroopa põles revolutsioonitules, saabus see aeg. Jõudes Itaaliasse, organiseeris Garibaldi endale 1000-päise löökrühma; kõik tema leegioni liikmed kandsid punast särki. Võitlusväljadel liikus Garibaldi ikka ratsutades oma ilusal valgel hobusel ja näis nii „saatuse valituna“.

Garibaldi ruttas Rooma, kus oli välja kuulutatud vabariik, aga noort vabariiki ähvardas hädaoht austerlaste poolt, ka maandusid Itaalias president Louis-Napoleoni poolt paavstile abiks saadetud Prantsuse väed. Vabariiklased Garibaldi ja Mazzini juhatusel võitlesid järjest mitu kuud meeletult, kuid pidid viimaks siiski laskma prantslased Rooma. Revolutsiooni mahasurumisega Roomas (1849) pääses reaktsioon võidule

Giuseppe Garibaldi.

ägal pool Itaalias. Vana kord pandi jälle maksma, ainult noor Sardiinia kuningas *Victor Emanuel II*, kes a. 1849 järgnes troonil oma isale *Karl Albertile*, säilitas konstitutsiooni ja tunnustas Itaalia ühinemise vajalikkust.

Reaktsioon Saksamaal. Tööliste juunikumässul Pariisis oli suur mõju revolutsiooni käigusse ka mujal Euroopas. Neist juunisündmusist ehmus Euroopa kodanlus; tööliskonna sotsiaalsed nõudmised tekitasid lepitamatu vahekorra tööliste ja ette-

võtjate vahel. Juunimässu mahasurumine Pariisis äratas julgust Saksamaa valitsejates samasuguseks aktsiooniks.

Saksamaal algas reaktsioon peale A u s t r i a s, kus klasside vastuoludele seltsisid teravad vahekorrad erirahvuste vahel. Saksalased, ungarlased, slaavlased olid siin täis lepitamatut vihavaenu, mida Austria valitsus osavalt enda huvides ära kasutas. Keiser andis käsu kindral Windisch-Grätz'ile, kes rahvuselt tšehh ja juba oli hakkama saanud Praha mässu vaigistamisega, ilmuda suurema väega vallutama Viini. Ägeda pommitamise järel alistas Viin 31. oktoobril. Mässujuhid vangistati ja surmati. Viinis pandi kehtima sõjaseadus. Keiser Ferdinand I loobus troonist oma vennapoja F r a n z J o s e p h 'i (1848—1916) kasuks, kes varsti likvideeris asutava kogu ja Austrias jälle maksma pani absolutismi.

Nüüd puhkes ka mujal Saksamaal reaktsioon.

Kuuldes reaktsiooni võidust Viinis, kuulutas Preisi Friedrich Wilhelm IV rahvuskogu laialisaadetuks ja tühistas rahvuskogu poolt väljaantud seadused. Maksma jäi vaid Preisi 1848. a. rahvuskogu poolt väljaantud talupoegade feodaalko-hustustest vabastamise seadus. Lubades küll ka edaspidi kokku kutsuda rahvaesindust, muutis Friedrich Wilhelm IV valimisseadust nii, et parlamendist osa võtma pääses vaid rikaste rahvakihtide parempoolsete poliitiliste voolude esindus. Nii võis alanud reaktsioon leida toetust parlamendi enda poolt. Paljudes teistes Saksamaa riikides muudeti valimisseadust samas suunas.

Revolutsiooni lüüasaamine üksikutes riikides ei jätnud mõju avaldamata Saksamaa rahvuslikku ühinemisliikumisse.

Frankfurdi parlamendis kogu aja kestnud lahkhelid aitasid kaasa selle asutise likvideerimiseks reaktsiooni päevil. Päris naljakasse seisundisse aetas selle parlamendi Friedrich Wilhelm IV, kellele parlament tuli pakkuma keisri krooni. Friedrich Wilhelm IV lükkas selle krooni põlastusega tagasi. 1850. a. Olmütz'is peetud Saksamaa riikide esindajate nõupidamisel tunnustati jälle maksvaks Saksa liidu ja liidupäeva õigused.

Ungari alistumine. Viini vallutamise järel oktoobri lõpul sai Windisch-Grätz ülesandeks marssida Ungarisse. Kuid ka see kindral ei jaksanud lõpetada rahvuslikku liikumist Ungaris. Ungarlased olid kui üks mees väljas oma rippumatust kaitsmas; üksteise järele moodustusid uued vabatahtlikkude löökrühmad, kes asusid Austria valitsuse vägedele pealetungimisele. Aprillis **1849.** a. kuulutas Ungari rahvaesindus Ungari iseseisvaks riigiks ja valis ajutise valitsuse, Kossuth'iga eesotsas. Austria keiser kuulutati lahkunuks Ungari troonilt. Ajutisele valitsusele anti piiramatud volitused vabadussõja jätkamiseks. Windisch-Grätz ei jaksanudki võita vabaduse ja iseseisvuse aatest vaimustatud Ungari vägesid. Siis palus Franz-Joseph abi Vene keisrilt Nikolai I-lt. Nikolai I, kes hirmu tundis Poolamaa pärast, sest ungarlaste revolutsiooni tuhin võis kergesti nakatada poolakaid, oli valmis saatma abi. 1849. a. suvel jõudis suur Vene vägi Ungarisse. Nüüd ei jaksanud ungarlased enam vastu panna. Juba augustis alistusid Ungari väed, pidades otstarbetuks võidelda sellise jõulise ülekaalu vastu. Austria valitsus toimetas mässu mahasurumist kõige julmemate abinõudega. Sõjakohtud töötasid pikemat aega, saates ohvreid surma. Hulk vabadusvõitlejaid lõpetas oma elu kas võllassepooduna või mahalastuna. Ainult üksikutel läks korda põgeneda Türgimaale, teiste hulgas ka Ungari 1848. a. rahvaliidumise juhil Kossuth'il.

Kõik Ungari saavutised läksid nüüd loomulikult kaduma. Ungari kaotas ka need riiklikud asutised, mis tal olid olnud enne 1848. aastat. Ungari muutus Austria provintsiks.

Nii polnud õieti tulemusi 1848. a. liikumistel Saksamaal, kuid oma tähtsus oli neil siiski. Valitsejad pidid veenduma, et rahva rõhuv enamus ei ole rahul maksva korraga, et revolutsioonid võivad korduda. Rahvas ise oli läbi teinud hea õppetunni, mille kogemusi võis kasutada tulevikus. Kuigi 1849. a. jälle valla pääses reaktsioon, teostus järgmisil aastakümneil Euroopa riikide lõplik üleminek rahvaesinduslikule korrale.

Küsimusi kordamiseks:

Millised asjaolud kutsusid esile veebruarirevolutsiooni Prantsusmaal?

Millised rahvakihid võtsid osa sellest revolutsioonist?

Millega lõppes veebruarirevolutsioon Pariisis?

Mis oli rahvuslike töökodade ülesandeks?

Miks ei suutnud nad täita oma ülesannet?

Millised tagajärjed olid rahvuslike töökodade likvideerimisel?

Milline mõju oli juunipäevadel prantslaste meeleollu?

Iseloomustage Prantsuse 1848. a. konstitutsiooni!

Millised asjaolud aitasid Louis Napoleonil saada keisriks?

Kuidas kajastus veebruarirevolutsioon Euroopas?

Millised asjaolud löid pinna revolutsiooniks Saksamaal 1848. a.?

Millise kuju võttis revolutsioon Ungaris?

Võrrelge Preisi ja Austria revolutsioone, mis on neis ühtuvat, mis erinevat?

Milliseid sihte taotles Frankfurdi parlament?

Miks ei saavutanud oma sihte see parlament?

Kus puhkesid Itaalias revolutsioonid?

Miks nurjusid need mässud?

Millised asjaolud mõjusid kaasa reaktsiooni puhkemiseks Saksamaal?

Millal sai reaktsioon jälle võidule?

Kuidas suruti maha ungarlaste mäss?

Miks nurjusid 1848. a. revolutsioonid Saksamaal?

Millist kasu tõid 1848. a. asutavad kogud Austria ja Preisi talupoegadele?

Võrrelge 1830. a. ja 1848. a. revolutsioone! Mis on neis ühtuvat, mis erinevat?

B. EESTI AJALUGU.

I. XVIII SAJAND EESTIS.

1. Elu-olu vene aja algul.

Pärastsõjaaegses Eestis. Põhjasõda lõppes meie kodumaal teatavasti juba 1710. a., selle mõju oli kohutav. Hävitatud talud, mahapõletatud linnad ja alevid kõnelesid sõja halastamatust laastamisest. Sõja koledustele, tapmisele ja riisumisele, oli seltsinud sõja lõppaastail katk, mis vähendas omakorda niikuinii hõredaks jäänud rahva arvu. On tuntud ütlus, et pärast Põhjasõda laiadel maa-aladel polevat kuulda olnud ei koera haukumist ega kuke laulu.

Talupojad, kes sõjaajast eluga pääsesid, sattusid äärmisse viletsusse. Sõja ajal olid hävinenud taluhooned ja sööti jäänud põllud; mis talupoegadel vähegi oli, selle oli Rootsi valitsus võtnud sõjakulude katteks. Kellelki polnud abi loota ega midagi laenata, aga ilma ulaluseteta ja tööriistadeta polnud võimalik asuda uue majapidamise rajamisele. Palju talupoegi muutus otse kerjuseks. Kerjusteks muutusid isegi mõned aadlikud, sest mõisad olid samuti kannatada saanud ja mõisamaad sööti jäänud. Põhjasõda oli oma hävitavat mõju avaldanud ka haridusoludele. Kirikud olid hävinenud, kirikuõpetajad kas sõja või katku läbi hukkunud või vangi viidud. Koolid olid lõpetanud oma tegevuse; maal puudusid koolimajad, puudusid koolmeistrid ja vaesunud talupoegadel puudus isegi huvi kooli vastu. Kängu jäid ka linnad sõja järel, — neidki oli tuli ja katk laastanud. Alevid olid peaaegu hävinud. Halvatud oli kaubandus linnades.

Sõja lõppedes polnud talupojal midagi müüa ega võimalust endale kaupa osta linnast. Tartu ja Narva kodanikud olid enamjaolt vangid viidud Venemaale.

Milline väljapääs ootas elanikke sellest ummikust, millesse neid oli tõuganud Põhjasõda? Talupojad läksid vastu väga raskele tulevikule, aga hästi hakkas käima kohe vene võimu algusest mõisnikkude käsi meie kodumaal.

Aadlivõimu tõus. Juba 1710. a. esines Liivi- ja Eestimaa aadel ettepanekuga, et nad alistuvad vene võimule, kui see kinnitab neile nende õigused ja eesõigused. See sündiski. Uusikau-pungi rahulepinguga a. 1721 kinnitati uuesti aadli privileegid. Kuigi kohalik aadel 1710. a. oli esinenud nõudmistega kogu maa nimel, leidsid alistumislepingus kaitsmist ainult aadli seisuslikud huvid.

Kõigepealt nõudis aadel Rootsi ajal riigistatud mõisade tagasiandmist nende endisile omanikele. Sõja lõppedes asuti selle teostamisele, — nii said mõisarentnikest jälle pärihärрад. Üldse koondus nüüd suurmaapidamine peamiselt aadli kätte, sest reduktsiooni tühistamine vähendas suurel määral riigimõisade arvu; kirikumõisu polnud palju ja ainult üksikud mõisad kuulusid linnadele. Edaspidi juhtis aadel oma poliitikat nii, et mõisade valdamisõigus kuulus ainult aadlisoost isikuile. Olla suurmaapidaja pidi saama aadli eesõiguseks.

Edasi nõudis aadel enda kätte maa juhtimist. Nende maa päevale anti laialdane võim. Koha peal viibivaile vene võimu esindajaile, kindralkubernerile ja kubernerile, jäeti vaid järelevalveõigus. Pealegi sattusid vene võimu esindajad siinse aadli mõju alla ja toimisid kohalikkude aadlikest nõuandjate soovide kohaselt. Maapäeva (neid oli kolm: Liivi-, Eesti- ja Saaremaal) lahendada olid kõik kohalikud asjad. Maapäev valis tähtsamad kohtu- ja politseiametnikud ning korraldas kiriku- ja kooliolusid. Maapäevaga käsikäes töötasid kummaski kubermangus maapäeva poolt jooksvate asjade ajamiseks valitud maanõunikud, moodustades maanõunikkude-kolleegiumi.

Kolmandaks nõudis aadel kõigi talurahva kasuks maksma-

pandud kaitsemääruste tühistamist. Talupoeg sat-
tiski kohe vene võimu algul mõisniku täieliku meelevalda alla.

Talurahva õigusliku seisundi halvenemine. Rootsiaegsed kaitsemäärused kindlustasid talupoegadele talumaa kasutamise õiguse, tunnustasid talupoja omandiõigust vallasvara kohta ja määrasid kindlaks talupoja kohustused mõisa vastu. Kuigi vakuraamatud olid sunduslikud vaid riigimõisades, avaldasid nad tegelikult mõju ka eramõisades, kaitstes seega kogu talurahvast. Talupoegadel oli kindlustatud ka kaebeõigus mõisniku vastu. Kuigi seega tegelikult vähe saavutati, oli kaebeõigusel oma moraalne mõju siiski. Kõigile kaitsemäärustele tuli aga Vene võimu alla sattudes lõpp.

Kohalik aadel, tahtes maksuma panna oma piiramatu võimu talupoja üle, seletas Vene valitsuse esindajaile, et talupojad on nende pärisorjad, et talumaad kuuluvad neile, samuti talupoegade varandus, et talupoegade kohustused on nende kindlaks määrata, samuti ei tohi kitsendusi olla kodukariõiguse teostamisel. Vene valitsus jagas seda seisukohta; nii sattusid meie esivanemad vene võimu tulekuga veel sügavamasse pärisorjusse, kui nad olid rootsi aja lõpul. Mõisnik võis nüüd talumaad kasustada, kuidas soovis, kas jätta talupoegade kätte või liita see mõisa külge. Ta võis kohustusi määrates kinni pidada rootsiaegseist normidest, aga see polnud talle enam sunduslik; ta võis nüüd kohustusi määrata vabalt, oma äranägemise järgi. Nagu maa, nii kuulus ka talupoja omasoetatud vallasvara mõisnikule; ta võis seda jätta talupoja ja tema laste kasustada, aga võis seda ka endale võtta. Ka talupoja isik oli mõisniku omand, mida ta võis müüa ja vahetada ühes maaga ja ilma maata, võis pantida, lahutada perekonnast jne. Lahutati mehi naistest, lapsi vanematest. Isegi abielluda ei saanud talupoeg ilma mõisniku loata. Kasustades piiramatut kodukariõigust võis mõisnik talupoegi peksta, piinata, isegi tappa ja surnuks piinata ilma vastutust kandmata. K o h t u k a i t s e s t jäid talupojad täiesti ilma. Ainult kaelakohtulisis süütegudes allusid talupojad kohtuile (Liivimaal — maakohus ja õuekohus, Eestimaa — meeskohus ja ülem-maakohus), muis asjus kuulusid nad mõisa valitsuse alla.

Talupoegade kohustused. Mõis omi töölisi ei pidanud, ja kogu mõisatööd tegid talupojad. Mõis vaid korraldas töid, valvas töötegemise järele ja sundis tööle. Neid ülesandeid täitsid mõisa nimel opmanid, kupjad ja kiltrid.

Talupoegade mõisatöö ehk teoorjuse hulka kuulus kõigepealt korraline tegu, mis oli enamvähem kindlaks määratud. Vene ajal näitab korraline tegu suurt tõusu; rootsiaegse 6 päeva asemel nädalas nõuti nüüd ühelt adramaalt nädalas aasta läbi 12 hobusepäeva, ja jüripäevast mihkclipäevani 12 jalapäeva. Aga korralise teo kõrval nõuti taludelt veel abitegu, millel polnud mingit kindlat määra, mida nõuti nii, kuidas mõisale tarvis oli. Nii käsutati taludest rohkem välja viljalõikuse- ja heina-ajal, aletegemisele, sõnnikuveole jne. Abiteonalaigus taludel veel niinimetatud „korralkäimine“, milleks talud pidid kordamööda tüdruku saatma karja talitama või muid mõisa majatalitusi tegema.

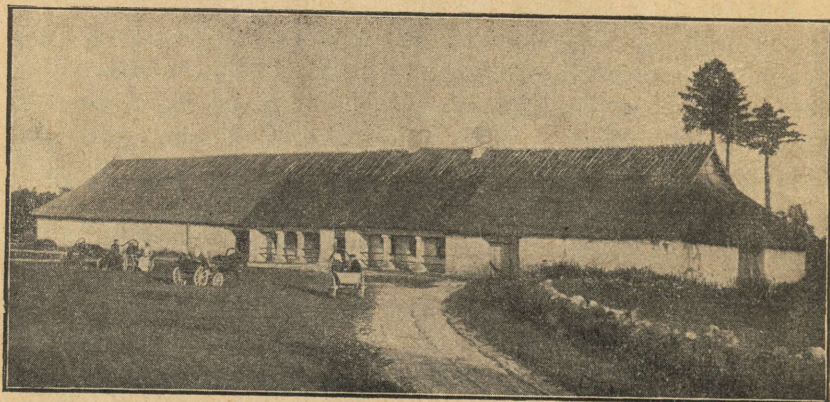
Raskeim abitegu oli vooriskäimine. Vooris tuli käia sadamalinnades, nagu Tallinnas, Pärnus, Riias, kuhu veeti mõisadest vilja, lina, viina ja teisi saadusi, ning sealt tagasi toodi majapidamises vajalikke aineid, nagu soola, rauda jne. Vooriskäimine võttis palju aega, pealegi olid need käigud pahade ilmade ning poriste või tuisanud teede tõttu väga tüütavad. Ööbiti kõrtsides, kus tingimused väljapuhkamiseks olid väga ebasoodsad; kõrtsid meelitasid aga töömeest viinaostmisele, mille tõttu vooriskäimised talupojale ka üleliigseid kulusid tekitasid.

Kuid tegu ei nõudnud talupojalt üksi mõis. Tegu nõudsid temalt ka pastorid, peamiselt kirikute ülesehitamiseks. Tegu nõudis talupoegadelt veel omavalitsus ja riik. Nii olid talupojad kohustatud teid sillutama, kindlusi ehitama, vange vedama, sõjaväge küütima jne.

Peale teoorjuse lasusid talupoegadel loonusmaksud. Mõis nõudis vilja, loomi, võid, mune, kodulinde jne. Sedasama nõudsid pastorid. Loonusmaksud erinesid kohtade järgi, kuid neid nõuti igal pool.

Talurahva elu pärisorjuse ajal. Mõisa majapidamine oli rajatud üksi talurahva töö- ja maksujõule. Raske teoorjus, raske loonusmaksud kurnasid niivõrd talupoega, et kogu ta elu

oli vilets kiratsemine. Omal põllul tööd teha tuli sageli öösiti ja pühapäeviti. Oma põllu korralikuks harimiseks ei jätkunud kunagi aega. Tööriistade ja majapidamise sisseseadete uuendamiseks ei jätkunud pärisorjusest rõhutatud talupojal ei tahtega mõistust. Mõisatööd tehti muidugi vastumeelt, ainult sunduse all, mispärast meie mõisahärrade silmis eesti talupoeg oli võimatu laisk. Ka mõisa varanduse ülelöömist ei pidanud talupoeg sugugi kuriteoks ja mõisavargus oli väga levinud, — sellepärast oli eesti talupoeg meie mõisahärra silmis ka väga autu. Mõisahärrade viha enda vastu äratasid talupojad veel sellega, et

Maasa kõrts Saaremaal.

nad salaja mõisahooned põletasid, mõisavarandusi hävitasid ja isegi mõisniku elu kallale kippusid.

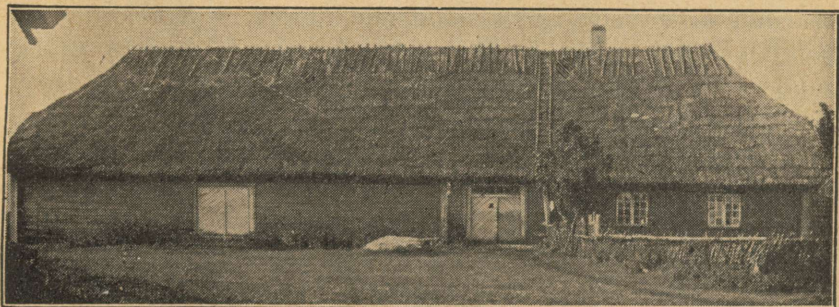
Unustust ja lohutust oma raskes elus otsisid talupojad kõrtsist; neid olid mõisnikud igale poole avanud, sest viinajoomise edenemine tõi mõisnikule suurt ainelist tulu. Talupojale tõi kõrtsiskäimine arusaadavalt ainult langust.

Otse pärast Põhjasõda oli tühje talukohti palju. Siis said mõisnikud oma mõisamaade laiendamise tungi rahuldada nende tühjade talumaade mõisa külge liitmisega. Kuid rahvaarv hakkas pärast seda kiiresti kasvama. 6—8 last perekonnas oli tol ajal tavaline nähtus. Sajandi keskpaiku oli peaaegu kõikjal tühjaksjäänud kohad elutatud. Siis hakkasid mõisnikud mõisa-

maadele lisa võtma talude küljest, kihutati terved perekonnad minema esiisade talust.

Väga raske oli mõisateol käimine. Teolisteks talust olid peamiselt sulased ja tüdrukud (vaimud). Et mõis süüa ei andnud, pidid nad nädala läbi aganaleiba süües ja kõrti peale rüübates rasket kehalist tööd tegema ning opmani, kupja ja kiltri sõimu ja keppi kannatama.

Väga raskes olukorras elasid vabadikid. Need olid maata inimesed, kes mõisa- või talumaa serval endile hurtsikukese üles olid ehitanud ning ennast käsitööst või juhuslikust päevatööst elatasid. Nälg oli neile alatiseks külaliseks.

Palvemaja Jõhvis.

Eesti talurahvas oli vene võimu tulekuga sattunud seisundisse, millises polnud ta enne kunagi olnud. Paljud otsisid väljapääsu pagemisega Soome, Rootsi, kuid selle vastu võeti tarvitusele valjud abinõud.

Vaimne elu XVIII sajandi I poolel. Kuna rahva õiguslik seisund nii halvaks muutus ja mõisnikkude suhtumine rahvasse nii egoistlik oli, pole palju rääkida eesti rahva vaimsest elust. Eluraskustes otsis rahvas lohutust usust, kuid mitte Balti ametlikus luteri kirikus, vaid vennastekoguduse palvemajades.

Kirikuõpetajatel polnud populaarsust rahva keskel. Nad olid härras-inimesed; kirikuõpetajale kuulus kirikumõis ühes talude ja pärisorjadega. Ka elasid kirikuõpetajaist mitmed kõlvatud elu. Pealegi oli neil rahvakeele-oskus puudulik, nii et talupoeg nende jutlusest vähe aru sai. Sellepärast jäi talupoeg ki-

riku vastu enamvähem ükskõikseks. Rahva usulisi tundeid rahuldab suuremal määral Lääne-Euroopast meile saabunud usu-line liikumine, mis tuntud herrnhuuti ehk vennastekoguduse liikumisenä. Esimesed jutlustajad ilmunud 1729. a. Vennad jutlustasid palvemajades; nende jutlused olid lihtsad ja südamlikud. Iga vennastekoguduse liige võis esineda jutlustaja osas, kõigile vaadati kui samaväärseile. See meelitski rahvast vennastekogudustesse. Vennastekogudustel olnud 40-ndate aastate algul juba 10 000—11 000 liiget.

Ühed õpetajad pooldasid vennastekoguduse liikumist, teised olid selle vastu, sest kirikud jäid tühjaks. Sajandi keskpaiku keelatigi sellepärast liikumine ära; et aga rahvas jätkas salaja kooskäimist, lubati paarikümne aasta pärast vendadel jälle vabalt teetseda.

Vennastekoguduse liikumisel oli oma moraalne mõju: vähenes joomine ja vargus. Saaremaal, kus see liikumine kõige rohkem oli levinud, ei tulnud mitme aasta jooksul ette ühtki kriminaalkuritegu.

Mis puutub koolidesse, siis hävisid need Põhjasõja tormides. Koolide maad võtsid mõisnikud üle. Rahvaharidusse suhtusid mõisnikud ise väga ükskõiksest. Ükskõiksed olid koolide vastu igasuguste kohustustega üle jõu koormatud talupojad. Paaril aastakümnel pärast Põhjasõda leidis maal vaid mõni üksik kool hoopis väikese õpilaste arvuga. 30-ndail aastail hakkasid kirikuõpetajad natuke asja liigutama, nõudes leerilastelt ja armulaualetulijailt lugemis-õskust. Köstritele tehti ülesandeks rahvast lugema õpetada, kas kodus käies või köstrikoolis õpetades. Kuid koolisundust polnud. Köstri ülesanne, kes selle eest sai väga väikest tasu, oli väga raske, sest rännata talust tallu õpetama polnud tõesti kerge töö ja niinimetatud köstri- ehk leerikoolil puudusid sageli kooliruumid; ka oli vaestel vanematel väga raske lastele koolikotti kaasa panna, eriti kui see kauge maa tagant pidi sündima. Nii peame ka hariduselusel konstateerima suurt tagasiminekut.

K ü s i m u s i k o r d a m i s e k s :

Millal lõppes Põhjasõda Eestis?

Millistel tingimustel alistus kohalik aadel vene võimule?

Milliseks kujunes talurahva seisund vene valitsuse all?
 Iseloomustage pärisorjust!
 Loetlege talupoegade kohustusi mõisa vastu!
 Mis vahe oli korralise ja abiteo vahel?
 Millised kohustused olid talupojal kirikhärra vastu?
 Milliseid kohustusi kandis ta riigi- ja omavalitsuse vastu?
 Kellele kuulus kohalik omavalitsus?
 Nimetage kohalikke omavalitsusasutisi!
 Nimetage kohalikke omavalitsusametnikke!
 Kes olid meil riigivõimu esindajaiks?
 Millises vahekorras olid riigivõimu esindajad kohaliku aadliga?
 Võrrele talupoja seisundit rootsiaegse olukorraga, näidake erinevusi!
 Võrrele aadli seisundit rootsiaegse olukorraga, näidake erinevusi!
 Kuidas oli lugu kohaliku kirikuga vene valitsuse algul?
 Miks polnud kirikuõpetajad populaarsed rahva keskel?
 Millega võitis vennastekoguduse liikumine?
 Kuidas oli lugu rahva haridusliku tasemega vene valitsuse algul?
 Kelle juhtida oli kohalik hariduselu?
 Mis ülesanded lasusid kõstritel rahva hariduse alal?
 Kas suutsid kõstrid täita neid ülesandeid?
 Kellele kuulus kohtuvõim pärisorjuse ajal meie maal?
 Kelle käes oli politseivõim pärisorjuse ajal?
 Milles seisis mõisnikkude kodukariõigus?

2. Valgustussajandi kajastusi Eestis.

1764. a. — ilmus esimene eraõigus.

1765. a. — Liivimaa maapäeva otsuseid talurahva kaitseks.

1783. a. — asehalduskorra sisseseadmine.

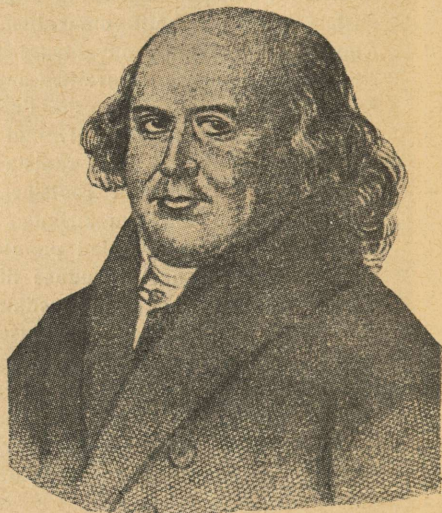
1739. a. — ilmus esimene eestikeelne piibel.

Valgustusideid Eesti- ja Liivimaal. Lääne-Euroopas arenenud valgustusliikumine ei avaldunud veel sajandi esimesel poolel Läänemerele. Aga aeg-ajalt tuli läänest meie aadli- ja pastoriperekondadesse koduõpetajaid ja meie kirikutesse kirikuõpetajaid, kes olid tuttavad valgustussaja ideedega. Meie kodumaa olukord oli kisendavas vastuolus nende ideedega.

Üks esimesi, kes asus valgustusideede kohaselt meie talurahva olukorra parandamist nõudma, oli Torma-Lohusuu kirikuõpetaja **Eisen von Schwarzenberg**. Liivimaale asunud

koduõpetajana ja hiljem kirikuõpetajaks saanud, võttis ta terava arvustuse alla Liivimaal maksva pärisorjuse. 1764. a. ilmunud kirjutises väitis Eisen von Schwarzenberg, et rahva pahed — laiskus, vargus, joomine — on tingitud pärisorjusest, et pärisorjus takistab majanduslikku arengut. Tuleb vabastada talupojad isiklikust sõltuvusest, tuleb kindlustada neile kasustamisõigus talumaa ja vallasvara peale ning asendada teoorjus raharendiga. Eisen von Schwarzenberg soovitas neid ettepanekuid mõisnikel kohe teostada.

Vähe hiljem hakkas valgustusideede propageerijaks meie kodumaal Laiuse kirikuõpetaja Heinrich Johann von Jannau. Tema soovitas samuti omandiõiguse kindlustamist, kohustuste kindlaksmääramist ning hariduse andmist talupoegadele.

Garlieb Merkel.

Populaarseim valgustusideede levitaja Baltimail oli Garlieb Merkel (1769—1850). Ühes oma pikemas töös väitis Merkel, et eestlased ja lätlased enne sakslaste meie maale tulekut olid vabad, jõukad ja haritud. Ta paljastas mõisnikkude omavoli talurahva kallal. Ta väitis, et tuleb vabastada rahvas pärisorjusest: vaba inimene töötab paremini ja produktiivsemalt kui pärisori, vaba talupoeg muutub jõukaks ja sellest on kasu mõisnikulegi.

Eraõigused. Valgustusideede propageerimisel oli oma väike mõju. Liivimaa maanõunik Schoultz andis oma Aizkraukle mõisa (Lätimaal) talupoegadele 1764. a. eraõiguse, millega kindlustas talupoegadele omandiõiguse vallasvarale, talumaa kasustamisõiguse ning kohustuste kindlaksmääramise. Kui Schoultz üles kutsus teisi mõisnikke sedasama tegema, tekkis

tema vastu mõisnikkonnas suur opositsioon. Ta oli sunnitud isegi maanõuniku kohalt lahkuma.

Ka Eestimaal leidis eraõiguseandmise mõte mõnede mõisnikkude poolehoidu. Nii pani Läänemaal Vigala parun U e x k ü l l oma mõisas maksma eraõiguse ning kindlustas seega talupoegadele talu pärandatava kasustusõiguse, omandiõiguse vallasvarale, kohustuste kindlaksmääramise, sulaste ja tüdrukute palganormeerimise jne. Samalaadilisi eraõigusi andsid veel Järva- maal Rava parun Stackelberg, Harjumaal Ääsmäe parun Toll jt.

Rea talurahva-eraõiguste maksmapanek XVIII saj. teisel poolel mõjus kaasa seks, et ka maapäevad hakkasid käsitlema talurahva olukorra parandamise küsimust. Veel andis selleks tõuget Vene valitsus.

Katariina II ja Liivimaa pärisorjus. Katariina II, kes teatavasti kuulub valgustatud ainuvalitsejate hulka, viibis 1764. a. Liivimaal ja tutvus isiklikult kohalikkude talupoegade viletsa seisundiga. Tema ülesandel esitas järgmisel aastal (1765. a.) Liivimaa kindralkuberner B r o w n e Liivi maapäevale rea ettepanekuid talurahva olukorra parandamiseks. Ta nõudis talupojale omandiõigust vallasvarale, kohustuste normeerimist, kodukari kitsendamist ja talupoegade müümise piiramist. Maapäev lükkas need ettepanekud otsekohe tagasi, kui aga kindralkuberner survet avaldas, kaldus maapäev järeleandmisele, võttes osa ettepanekuid vastu.

1765. a. maapäeva otsusega tunnustati kõik v a l l a s v a r a, mis talupojal üle jääb maksudest, koormuste ja võlgade õiendamisest, t e m a o m a n d i k s. Talupoja kohustusi ei tohtinud mõisnik edaspidi enam tõsta, kuid abiteo suhtes jäeti see otsus ebamääraseks. Piirati ka kodukariõigust. Veel lubati talupojal mõisniku peale kaevata, kuid põhjusega kaebajale oli ette nähtud ihunuhtlus. Et kohtunikeks olid aadlikud, siis usuti talupoja kaebust harva. Merkel nimetabki sellepärast talupoegade kaebeõigust „õiguseks saada kepihoope“. 1765. a. maapäeva otsuste elluviimist vene võimud ei jälginud; mõisnikele olid nad vastutahtmist peale surutud, sellepärast ei leidnud nad peaaegu üldse teostamist. Pealegi loobus Vene valitsus ajutiselt vahelesegamisest: andus ju Katariina II ka vene sisepoliitikas reaktisioo-

nile. Alles oma valitsuse lõppaastail võttis Katariina taas üles Balti talupoegade küsimuse, ja nõudis eeskätt Eestimaa aadlilt uuendusi.

Asehaldusaeg. Katariina II andis Vene kubermangudele ja linnadele omavalitsuse. 1783. a. hakkas ta seda korda läbi viima ka Baltimaal, et ühtlustada valitsemisviisi kogu riigis ja ühtlasi piirata kohaliku aadli privileege. Uue korraldusega ühendati Eesti ja Liivi kubermang niinimetatud **asehalduskonnaks**, kusjuures Eestimaa moodustas Tallinna provintsi, Liivimaa — Riia provintsi. Provintsid jagusid kreisideks. Igal kreisil oli oma kreisilinn, kus asusid kreisiasutised. Uue kreisilinnana asutati Võru (1784), mille kreis kujundati Tartu maakonna lõunapoolseist maadest. Rida endisi asutisi ja ameteid kaotati ning loodi juurde uusi. Viidi läbi valgustusajandi põhimõte, et administratiivvõim olgu lahutatud kohtuvõimust. Aadli seisuslikke huvisid riivas reform kahtlemata, sest muudeti nende ajaloolise maapäeva korraldust, võimaldati aadliesindusest osavõtt kõigile mõisaomanikele, kuna seni aadliesinduse (maapäeva) moodustas vaid kohalik sünniaadel (immatrikuleeritud aadel). Kaotati maanõunikkude kolleegium. Juurde tulid sellised asutised, nagu kubermanguvalitsus, hoolekandekolleegium jt.; hoolekandekolleegiumile allusid heategelised asutised, koolid ja vanglad.

Linnades moodustati kohalikest elanikest **kogukonnad**. Kogukond valis linnanõukogu, millele üle läks keskaegselt raelt linna asjade ajamine ja mis teotses linnapea juhtimisel. Reformi hüved seisid selles, et linna demokraatlikum element pääses nüüd võimu jagama linna kõrgema kihiga.

Asehalduskorraga seati Eesti- ja Liivimaal sisse **pearaha** maks, mida Sise-Venemaal võtma hakati juba Peeter I ajal. Talupojad pidid igalt meeshingelt maksma 70 kopikat pearaha, kusjuures sissenõudmine sündis kohaliku mõisavalitsuse kaudu. Talupoja maksujõuetuse korral pidi tema eest maksma mõis, kuid viimane võis seda talupojalt teopäevade näol sisse nõuda.

Pearaha sissenõudmine tekitas talurahvas suurt umbusaldust mõisnike vastu. Talurahvas läks rahutuks. Karulas ja Rāpinas tekkisid lausa mässud, nii et sõjaväge tuli kohale kut-

suda mässajaid rahustama. Mässud suruti maha ja pearahamaks jäi püsima. Sedasama ei saa ütelda Katariina II poolt maksmapandud asehalduskorrast. Aadel oli selle korraga ägedas opositsioonis, sest ta oli riivanud nende seisuslikke eesõigusi. Kui Katariina järel Vene troonile astus keiser Paul I (1796), tühistas see, arvestades kohaliku aadli soove, uue korra ja lubas jälle kehtima panna Baltimaal aadli seisusliku omavalitsuse.

Talurahva küsimus XVIII saj. lõpul. Teatavasti polnud Liivimaa 1765. a. maapäeva otsustel nimetamisväärt tagajärgi talupoegade olukorra parandamise suhtes. Kuid talurahva küsimus ei kadunud päevakorrast. Palju kohalikke aadlivõsusiid käis õppimas välismaa ülikoolides, kus nad tutvusid valgustusideedega. Koha pealgi propageeriti valgustusideid (Jannau, Merkel). Ühes ja teises mõisnikus äratasid need ideed inimlikkusetundeid oma talupoegade kurva saatuse vastu. Me teame, et mõned mõisnikud (Uexküll, Stackelberg jt.) kinkisid oma talupoegadele eraõigused. Üksikute eeskuju ergutas teisi, vähemalt pani mõtted liikuma talurahvaküsimuse ümber. Tagurlikum element, keda oli mõisnikkonna enamus, pidas küll visalt kinni vanadest seisukohtadest. Need mõisnikud ei suutnud aru saada, kuidas võib vaba talupoeg kasulikum olla mõisale, kuidas võib pärisorjuse kaotus tulu tuua üldsusele jne. Sellepärast kestis meil XVIII saj. pärisorjus, hoolimata uuenduskatseist. 90-ndail aastail tehti neid katseid jälle keisrinna Katariina II survele. Arvatavasti andsid selleks tõuget talurahva rahutused. Keisrinna oli Eestimaa aadli esindusele tähendanud, et talle sugugi ei meeldi, kuidas mõisnikud kohtlevad oma talupoegi, et aadel tingimata peab samme astuma oma talupoegade olukorra parandamiseks. Keisrinna manitsusel oli mõju, mitte ainult Eestimaa, vaid ka Liivimaa suhtes.

Liivimaal võttis talurahvaküsimuse tõsiselt üles aadli marsal S i e v e r s maapäeval 1795. aastal. Paar aastat järjest arutati koosolekutel küsimust ning lõpuks (1797) võeti vastu rida otsuseid. Need toetusid 1765. a. maapäeva otsustele, kuid täiendasid ja laiendasid viimaseid mõnes punktis. Kõige olulisem täiendus seisis selles, et mõisad pidid sisse seadma vakuraamatud ja nendes üles tähendama talupoja kohustused. Sieversi ettepanekud

läksid maapäeva poolt vastuvõetud kujul kinnitamiseks keiser Paul I. Kuid kinnitust ei järgnenud.

Katariina II manitsuse surve all asus ka Eestimaa maapäev 1795. a. välja töötama talupoegade kaitseseadust. 1796. a. valminud projektis nähti ette vakuraamatu tarvituselevõtmine, talupoja omandiõiguse kindlustamine vallasvarale, talupoegade müügi kitsendamine ja kodukari piiramine. Kuid Eestimaa aadel asus seisukohale, et talurahvale endale asjast mitte midagi teatada, tekitavat ärevust; määrus jäägu „mõisnikkude ausõnal põhinevaks eratehinguks“. Keiser Paul I oli sellega päri. Nii polnud sellelgi määruisel nimetamisväärseid tulemusi, sest olenes kõik mõisniku tahtest, kas ta arvestas uuendusi või mitte. Talurahvas jäi kiratsema endisse viletsusse; valgustussajandi huumaansed ideed ei suutnud läbi lüüa meie kodumaal.

Kooliolud XVIII sajandi teisel poolel. Katariina II, kes valgustatud ainuvalitsejana Sise-Venemaal edendas haridust, nõudis ka Liivimaa aadlilt kooliolude parandamist. Samal 1765. a. maapäeval, mil Browne nõudis aadlilt talupoegade majandusliku olukorra parandamist, esines ta keisrinna nimel ettepanekuga reformida rahvakooli olusid. Viimasest ettepanekust hakkas maapäev kinni parema meelega ja otsustas: asutada *köstri-koolid* (ka kihelkonnakoolideks nimetatud) seal, kus nad puuduvad; nende kõrval ellu kutsuda uus kool *mõisa- ehk küllakool*. Ühtlasi pandi 1765. a. maksma koolisundus: vanemad, kes ise oskasid lugeda, võisid õpetada oma lapsi kodus, teised lapsed pidid õppima mõisakoolis. Vähemad mõisad olid koolipidamiskohustusest vabad. Kool töötas mardipäevast kevadepühadeni; koolimajaks oli mõni tuba mõisa kõrval-ehitistes või talutare külas; koolmeistriks oli mõisakoolis tavaliselt talupoeg, kes oskas lugeda. Köstri- ehk kihelkonnakooli läksid need, kes kodus või mõisakoolis lugemise ära olid õppinud ning kelle edasiõppimise poolt oli mõisahärra ja kirikuõpetaja. Järelevalve laste õpetamise üle kuulus kirikuõpetajale. Viimane käis koole katsumas, kuhu kokku käsutati ka need lapsed, kes kodus õppisid. Abiks olid kirikuõpetajale talupoegadest kirikuvõõrmüürid.

Nagu lugu oli teiste Katariina algatustega meie kodumaal,

nii oli lugu ka koolireformiga. Ka kooliuuendus kippus jääma ainult paberile. Igatahes näitasid paarkümmend aastat hiljem korraldatud koolirevisjonid, et mitmes kihelkonnas polnud ühtegi kooli ja seal, kus nad olid, asusid nad pimedais rehetubades, saunades või suitsutaredes, kus korralikust koolitööst ei saanud olla juttugi. Veel aeglasemalt edenes haridustöö Eesti- ja Saaremaal. Eestimaa koolitüübiks oli kü l a k o o l, kus õppeaineks oli samuti lugemine, piiblitugu, katekismus ja kirikulaul. Sajandi lõpul oli rida kihelkondi ilma ühegi koolita. Eks üldiselt sõltunud kogu maal olukord kohaliku mõisniku tahtest. Kui mõisnik oli haridussõbralik, asutas ta talupoegadele kooli ja võimaldas talulastele kooliskäimise; kus mõisnik oli vanameelne, elati pimeduses edasi.

Pisut paremad kui maal olid kooliolud linnades. Linnad toibusid varem Põhjasõja rüüstest ja hoolitsesid ise haridusolude eest. Asehalduskorra järgi allusid koolid üldise hoolekande kolleegiumile. Tallinnas oli kaks kõrgemat kooli — g ü m n a a s i u m ja t o o m k o o l (viimases õppis eeskätt aadli noorsugu). Teistes linnades olid p e a - ja a l a m r a h v a - k o o l i d. Tütarlastele asutati t ü t a r l a s t e k o o l i d ja tütarlapsed käisid koos poistega alamrahvakoolis. Veel tekkis linnades e r a k o o l e, niinimetatud nurgakoole. Õppekeelena oli linnakoolides valitseval kohal saksa keel.

Eesti rahvusest lapsed linnades pääsesid vabalt alamrahvakoolidesse, kuid kõrgematesse linnakoolidesse pääsesid neist vaid üksikud.

Kirjandus XVIII sajandil. Veel pahem kui koolidega oli lugu raamatutega. Neid oli väga vähe. Ühel aastal eestikeelse piibliga a. 1739 ilmus esimene eesti juturaamat „H a n s o ja M a r d i j u t“. Kui palju see raamat levis, pole teada. Igatahes suurema vastuvõtu osaliseks said hiljem ilmunud Arveliuse „Üks kaunis Jutto- ja Õppetusse-Ramat“ (1782) ning Villmanni „Juttud ja Moistatused“ (1782, I trükk). Need olid õpetlikud juturaamatud, kirjutatud rahvale „rõmuks ja õppetusseks“. Rahvaraamatuna võiks nimetada veel XVIII sajandist „Eesti-Ma Rahva Kalendrit“, mis ilmus Köhleri kirjastusel ligi 40 aastat (1731—1770) ja pakkus rahvale oma lisas väikesi jutte,

näpunäiteid tegelikuks eluks, kasulikke õpetusi jne. Lõuna-eestlaste jaoks hakati sajandi lõpul välja andma samalaadilist „Tarto-Ma Rahva Kalendrit“. Neist vähestest ilmlikest raamatukestest ning piiblist ei piisanud muidugi rahvahariduse tõstmiseks tarvilikule tasemele.

K ü s i m u s i k o r d a m i s e k s :

- Millal hakkasid valgustussajandi ideed mõjustama Balti aadlit?
Nimetage valgustusideede propageerijaid meil!
Mida soovitasid ette võtta Schwarzenberg ja Jannau?
Mida nõudis Garlieb Merkel mõisnikelt?
Mida mõistate talurahva eraõiguste all?
Nimetage tähtsamaid eraõigusi!
Mis tähtsus oli talurahva eraõigustel?
Kuidas suhtus Katariina II Liivimaa pärisorjusse?
Millised ettepanekud tegi Browne Liivi maapäevale?
Nimetage 1765. a. maapäeva otsuseid!
Miks oli Liivi 1765. a. maapäeva otsuste tähtsus väike?
Milles seisis asehalduskord?
Mida püüdis Katariina II selle reformiga?
Kauaks jäi maksuma asehalduskord?
Milline uus maks seati sisse asehalduskorraga meie kodumaal?
Kuidas suhtusid talupojad pearahamaksusse?
Millal asuti jälle reformiküsimusi arutlema?
Mis osa mängis Sievers Liivimaal XVIII saj. lõpul?
Milliseid tulemusi andis Liivi- ja Eestimaa maapäevade tegevus talurahva olukorra parandamise suhtes XVIII saj. lõpul?
Milline koolireform viidi läbi meie maal XVIII saj. II poolel?
Millised uued koolid tekkisid maal ja linnas?
Kui suured tagajärjed olid Katariina-aegsel koolireformil meie kodumaal?
Nimetage eestikeelseid raamatuid XVIII sajandist!
Võrrelge XVIII saj. kooliolusid XVII saj. koolioludega, näidake erinevusi!

II. XIX SAJAND EESTIS.

1. Talurahva vabastamine pärisorjusest.

1802 — „Iggaüks“ Eestimaal.
1804 — Talurahvaseadus Liivimaal ja Eestimaal.
1816 — Eestimaa talurahva vabastamine pärisorjusest.
1819 — Liivimaa talurahva vabastamine pärisorjusest.

„Iggaüks“ Eestimaal. XIX saj. algul sai Vene keisriks (a. 1801) Aleksander I, kes meile tuntud vabameelse valitsejana tema valitsuse esimesel poolel. Noor keiser oli eriti huvitatud talurahva seisukorra parandamisest nii Sise-Venemaal kui Baltimaal.

Meie mõisnikele oli keisri seisukoht teada. Et vältida riigivõimu vahelesegamist, algatasid Eestimaa mõisnikud, eesotsas von Berg, kes pikemat aega oli viibinud Peterburis, uue kaitseaduse väljaandmist, mis keisri poolt kinnitati a. 1802. See seadus algab sõnaga „I g g a ü k s“ ja on selle nimetuse all tuntud meie ajaloos. Oma sisult sarnleb „Iggaüks“ varem üksikute mõisnikkude kingitud eraõigustega. Temas manitseti talupoegi hoolsale tööle ja korralikule majapidamisele ning lubati parandada nende seisundit, kes oma kohuseid laitmatult täidavad. Lubati talupoegadele vallasvara omandiõigus, talumaa põlise kasutamise õigus, pärisorjade müügi kitsendamist ja uute talurahvakohutute loomist. Kuid talurahva kohustustest ei lausu seadus sõnagi — need jäid endiselt mõisniku vaba tahte määrata.

Kaitset mõisniku omavoli vastu pidid andma talupoegadele uued kohtud, v a l l a - j a k i h e l k o n n a k o h t u d. Vallakoh-

tunikeks olid talupojad, aga mõisniku ametissekinnitusel; ka vallakohtu otsused pidid saama mõisniku kinnituse. Vallakohtute lahendada olid talupoegade omavahelised ja mõisahärra poolt nende vastu tõstetud kaebused. Ilma vallakohtu nõusolekuta ei tohtinud mõisnik laiska talupoega talust välja tõsta ega talupoega maata müüa. Talupoegade kaebused mõisniku vastu tulid arutusele kihelkonnakohtuis, kus liikmeiks olid ainult aadlikud. Nii olid mõisnikkude huvid ikka hästi kaitstud, kuid „Iggäuiks“ liigutas talurahvaküsimuse surnud punktilt — järgmisil aastail jätkati reformi.

1804. a. talurahvaseadus Liivimaal. Liivimaa reformipoolajate mõisnikkude eestvedajaks oli edasi v. Sievers. Tema esines maanõunikuna ettepanekuga keisrile a. 1802, et see kinnitaks eelmisel aastakümnel Liivimaa maapäeval vastuvõetud otsused. Samal ajal juhtis Tartu ülikooli prorektor Parrot keisri tähelepanu Balti talupoegade võimatu raskele seisukorrale. Keiser laskis moodustada komisjoni ettepanekute läbivaatamiseks; komisjoni kuulusid ka Sievers ja Parrot. Komisjoni ettepanekud esitas Sievers Liivimaa maapäeval, kuid seal tõusis äge torm vanameelsete mõisnikkude poolt. Eriti suurt pahameelt tekitas Sieversi seisukoht, et ka abitegu kuulugu normimisele. Nende maapäeval tekkinud lahkkelide mõjul andis Aleksander I küsimuse veel erikomitee kaaluda, kuhu peale vene kõrgemate ametnikkude kuulusid kaks Liivi maanõunikku, kuid mitte Sievers. Lõpptulemusena kinnitas keiser **1804. a.** Liivimaa talurahvaseaduse komitee poolt esitatud kujul.

Selle seadusega keelati talupoegi maast lahutada, müüa, kinkida ja pantida, välja arvatud mõisade orjad. Talupoegadel lubati ka abielluda endi soovil. Edasi kindlustati talupojale omandiõigus vallasvarale ja talumaa pärandatav kasustamisõigus. Talupoja väljatõstmine talust võis sündida ainult kohtu teel. Talupoja kohustused pidid olema kindlaks määratud vastavalt maa väärtusele ja pindala suurusele, kusjuures vakuraamatute sisseseadmisel võeti aluseks rootsiaegsed määrad. Vakuraamatusse tähendatud määrad olid kohustavad nii mõisnikule kui talupojale. Kodukariõigus jäi püsima, kuid piiratud kujul.

Kaitset võis talupoeg otsida valla-, kihelkonna-

maa- ja õuekohtus; ainult viimases kohtus puudus talupoegadel oma esindus. Edasikaebus mõisniku peale tuli lahendusele õuekohtus, kus talupojal polnud võimalust kaasa rääkida. Nii oli kaebasjade ajamine mõisniku vastu ka selle seaduse põhjal küllalt raske. Seaduse suur puudus seisis veel selles, et talupoegade kohustused jäid väga raskeks, — olid need ju väga suured ka Rootsi ajal.

Eestima 1804. a. talurahvaseadus. Uue seadusega oli Liivimaa Eestimaast ette jõudnud. Valitsuse vahelesegamist kartes valis Eestima maapäev erilise komisjoni põhjalikuma seaduse kui „Iggaüks“ väljatöötamiseks. „Iggaühes“ olid täiesti normimata jäänud kohustused. Uus seadus pidi kokkukõlastama talupoja varandusega tema kohustused mõisa vastu. See seadus kinnitati keisri poolt ka 1804. a.

Eestima 1804. a. seadus ei täitnud tema peale pandud lootusi. Talupoegade kohustused määrati küll kindlaks vakuraamatutes, kuid aluseks ei võetud maa väärtust ja talu jõukust. Vakuraamatusse võeti üles juba olevad tegelikud kohustused, mis olid aga liiga koormavad. Kodukari-õigust piiras Eestima seadus vähem. Ka talupoja maata müümist ja talupoja väljatõstmist talust võimaldas see seadus mõisnikule. Seega oli Eestima 1804. a. seadus halvem Liivimaa omast. Sellepärast puhkesid Eestimaal, niipea kui see seadus rahvale teatavaks sai, rahutused (1805). Rahva keskel kõneldi, et uus seadus on mõisnikkude poolt võltsitud, et keiser kinnitas kindlasti parema seaduse. Kose-Uuemõisas (Harjumaal) näitas 400-meheline talupoegadejõuk, varustatud teivaste ja ritvadega, üles tõsist mässumeelt; kutsuti kohale sõjavägi ja langes ohvreid mõlemalt poolt. Mässust osavõtjaid karistati karmilt. Need rahutused juhtisid aga nii Vene valitsuse kui Balti aadli tähelepanu sellele, et kohalikkude talupoegade elu tuleb paremini korraldada, kui seda siiani on katsetatud. Eestima mõisnikkonnas tekkis varsti idee anda talupojad i s i k l i k u l t v a b a k s, aga säilitada oma piiramatut õigust talumaa kohta. Selle idee kohaselt asuski nüüd aadel välja töötama talurahva vabastamise kava.

Pärisorjuse kaotus 1816. a. ja 1819. a. seadusega. Eestima aadlil valmisid vabastamise põhimõtted 1811. a. Järgmisel aas-

tal asutas keiser segakomisjoni, mis koosnes keisri poolt määratud ja aadli poolt valitud liikmeist, vabastamise seadus-eelnõu väljatöötamiseks. Selle komisjoni tööd venisid Napoleoni sõdade tõttu (komisjoni esimees kutsuti sõtta) ja valmisid alles 1815. a. suveks. Pärast seda läks eelnõu vastuvõtmiseks Eestimaa maapäevale ja läbivaatamiseks riiginõukogusse; keisri poolt kinnitati Eestimaa talurahva vabastamise seadus 23. V 1816. a.

Väljavõte 1816. a. (Põhja-Eesti) talurahvaseadusest.

I. Eestima Moisnikud ütlevad ennast keikist ommast Öigustest lahti, mis siit saadik Tallopoegade pärris-ollemisse ja pärris-allaheitmisse peäl raiatud olnud, neid märamissi möda, mis sellesinnatse Kasso-Ramatuse Tallorahva seädusse pärrast on ülespandud: ommeti sedda ennestele piddades, et Ma ja Pohhi Moisnikkute pärrisommaks jääb kui ennegi, seddavis, et neil Tallopoegadel, kes pärrisallama põlvest lahti antud, eddespiddi Moisavannemattega muud teggemist ei olle, kui agga seddamöda, kuidanemmad teine teisega vastastikko kaupa ehk Kuntrakti on teinud.

(Eestima Tallorahva Seädmissed.)

Eestimaa mõisnikkude eeskujul asus samale tööle Liivimaa aadel (Kuramaa talupojad vabastati 1817. a.). Reformipooldajate juhiks oli seekord Liivimaal v. Sams on - H i m m e l - s t j e r n a. Aga Liivimaal oli mõisnikkude ridades küllalt vastu-seisjaid. Alles siis, kui kindralkuberner Paulucci keisri nimel survet avaldas aadlile, otsustas Liivimaa maapäev 1818. a. talupojad vabastada samul põhimõtteil kui Eestimaal. Erikomisjoni väljatöötatud seadus-eelnõu kinnitas keiser Liivimaa talurahva seadusena 26. märtsil 1819.

Väljavõte 1819. a. (Lõuna-Eesti) talurahvaseadusest.

I. Lihvlandi- ja Kurrasare-ma perris moisavannemad andvad kõik melevalda, mis neil kui perrisvannemitel, omma perrisrahva peäle olnud, enneste käest ärra, ja tevad perrispõlvele iggavessesest ajast õtsa: agga maad, sest et need mõisavannemite perrised on, jävad nende kätte, ja on neil melevalda, nendega teha, kuidan sedda ommaks kassuks tundvad tarvis ollevad. Nendaks se jo vannast mõisnikute perritud õigus olnud, ja nendaks on sedda ka Rigi Seädustes, ja Üllemä-Vallitseja polest kinnitud, ja kindlaks rajatud.

II. Krono polest lastakse, nenda, kuid aulik Keisri Härra sedda kuulutanud, Lihvlandima kunninga vallarahvast ka priiks. Seddasama tevad linnad ja Radid omma mõisades omma vallarahvaga.

(Lihvlandi-ma Tallorahva Seädus.)

Uusi seadusi läbivad kolm põhimõtet. Kõigepealt anti talupoegadele isiklik vabadus. Teiseks, kogu maa tunnustati mõisnikkude piiramatuks eraomandiks, mida omanik võib kasustada täiesti vabalt. Seega kaotas talupoeg uute seadustega oma senise maakasutamiseõiguse, muutus lindpriiks, nagu öeldi temast. Kolmandaks, kõik talupoegade kohustuste normid kaotasid maksu; nende asemele astus vabaleping. Mõisnik kui maaomanik oli lepingutingimuste määraja, talupojal tuli kas leppida või lahkuda talust, sest kaitseseadusi polnud enam. Talupojal polnud ka võimalust siirduda teistele tööaladele, sest seadusega oli peaaegu keelatud asumine linnadesse ja väljapoole kubermangu piire, — nii tuli talupoegadel leppida nende tingimustega, millised esitasid mõisnikud. Endine põline maapidaja muutus lühiajaliseks rentnikuks; pika aja peale ei tahtnud mõisnik end lepinguga siduda, sest võisid olud tekkida temale soodsamate lepingutingimuste esitamiseks.

Seaduste maksmahakkamine. Talupoegade vabastamine pidi sündima järk-järgult. Eestimaal kulus seaduse täielikuks läbi viimiseks 14 aastat, Liivimaal vähem. Kuigi seadus välja kuulutas talupoegadele isikliku vabaduse, olid need vabadused algul piiratud; talupoegadele võimaldati liikumine ainult oma kubermangu piirides, kitsendatud oli ka linna-asumine. Alles aegamööda kaotati need kitsendused.

Liikumisvabaduse andmisega tekkis tarve perekonnanimede järele. Siiani kutsuti perekondi kas isa nime, talukoha või ameti järgi, näiteks Tõnu Toomas, Liivamäe Andres, Möldri Juhan. Eriti levinud olid nimetused eesnime ja elukoha järgi. Sellest oli jätkunud sunnismaise korra juures talupoja isiku kindlaksteigemiseks. Kuid sagedaste liikumiste puhul kaotasid kohanimed oma tähtsuse. Sellepärast pandi nüüd eestlastele jäädavad perekonnanimed. Kus inimesele vabadus jäefi endale nime võtta, jäid peamiselt endised nimed. Nii sai Tõnu

Toomast Toomas Tõnu, Möldri Juhanist Juhan Mölder. Mitmel pool panid mõisnikud nimed: siis olid need kas saksakeelsed või labased eestipärased, nagu Sandberg, Müller või Raibakas, Sopaauk jne.

Vabastamiseaadused andsid eestlastele tagasi inimesõigused. Seadus võimaldas muuta elukohta, koguda isilikku varandust, saada kooliharidust jne. Ka mõisniku segamine talupoja perekonnaasjusse jäi ära. Inimesõiguste tagasiantmises seisabki 1816. ja 1819. a. seaduse tähtsus. Kuid kahjuks oli talupoeg lindpriiks muutumisega sattunud olukorda, et ta neid hüvesid veel kaua kasustada ei saanud.

Ühenduses pärisorjuse kaotamisega anti talurahvale kogukondlik omavalitsus ja uus kohtu- ning politseikorraldus.

Kogukondlik omavalitsus, politsei- ja kohtukorraldused. Pärisorjuse ajal oli mõisnik kohustatud abistama talupoegi näljahädas ja teiste looduslikkude õnnetuste puhul, mõis vastutas riigimaksude laekumise eest, hoolitses koolide eest jne. Nüüd, kus mõis talupojad oli vabastanud, langesid tema pealt ära need kohustused. Need tulid nüüd veeretada talupoegade endi peale. Uute seadustega anti talurahvale kogukondlik omavalitsus.

Kõik talupojad ühendati mõisade kaupa kogukondadeks. Kogukond pidas üldkoosolekuid, millest osa võtsid kõik kogukonna täiskasvanud meesliikmed. Üldkoosolek otsustas kõik küsimused, mis olid kogukonna lahendada. Kui üldkoosolek ei jõudnud üksmeelsele otsusele, sest peremehed hääletasid omaette, sulased omaette, siis lahendas küsimuse mõisavalitsus. Ka kuulusid kõik üldkoosoleku otsused mõisniku kinnitamisele. Oma otsuste teostajaks valis kogukonna üldkoosolek kogukonnatalitaja. Liivimaal olid kogukonnatalitajate asemel „vöormündrid“. Kogukond kandis solidaarselt vastutust oma liikmete riigimaksude korraliku õiendamise eest, mida sisse nõudis talitaja. Kogukond andis nekruteid. Tol ajal polnud veel üldist kaitseväekohustust, kogukond määras, kes pidi nekrutiks minema. Kaitseväeteenistus kaugel võõral maal

ning võõra rahva seas osutus eestlasele väga raskeks. Väeteenistus kestis 25 aastat. Kord oli seal äärmiselt vali, ja toitlus vilets, sellepärast kardeti väeteenistust hirmsasti ja püüti seda vältida.

Kogukonna peal lasus hoolekanne, magasiaitade ülalpidamine ja haigete ning koolide eest hoolitsemine.

Vabastamisreedused tegid koolide asutamise ja ülalpidamise kogukonna asjaks. Nii oli kogukonna mureks, et vallas oleks vallakool ja kihelkonnas kihelkonnakool, kuid järelevalve nende koolide üle kuulus endiselt mõisnikule ja kirikuõpetajale. Linnas jäi maksuma endine koolide korraldus. Aleksander I avas uuesti Tartu ülikooli (1802. a.).

Nagu veendusime, töötas talurahva kogukondlik omavalitsus mõisa järelevalve all. Aadlivõim pandi maksuma ka kohtuis ja politseis. Eestimaa uued kohtud olid kihelkonna-, kreisi- ja ülem-maakohtud. Ainult kahes esimeses kohtus viibisid talupoegadest kaasistnikud, ülem-maakohtus, kus talupoegade asjad lõplikult otsustati, puudus täielikult talurahva esindus. Politseivõim oli veel rohkem mõisnikkude kätes. Ainukene talupoegadest politseivõimu teostaja, kogukonnatalitaja, allus oma tegevuses otseselt mõisapolitseile ja pidi selle näpunäidete kohaselt toimima. Ka mõisnikkude kodukariõigus jäi piiratud kujul maksuma.

K ü s i m u s i k o r d a m i s e k s :

Millist talurahva kaitseseadust tunnete „Iggaühe“ all?

Kes olid selle seaduse algatajad?

Võrrelge „Iggaüht“ eraõigustega! Milles ta ühtub, milles erineb?

Kuidas tekkis Liivimaa 1804. a. talurahvaseadus?

Millised isiklikud õigused ja majanduslikud kindlustused andis 1804. a. seadus Liivimaa talupoegadele?

Võrrelge 1804. a. Eestimaa talurahvaseadust „Iggaühega“! Milles ühtub, milles erineb?

Võrrelge 1804. a. Eestimaa talurahvaseadust Liivimaa 1804. a. talurahvaseadusega! Milles ühtub, milles erineb?

Millised talupoegade rahutused tekkisid 1805. a. ja mis tähtsus oli neil?

Millist talurahva vabastamisviisi hakati soovitama Eestimaa aadli poolt?

Millisel seisukohal asus keiser Aleksander I meie talurahva küsimuses?

Miks tahtis meie aadel läbi viia vaid talurahva isikliku vabastamise?

Millal teostus Eestimaa talupoegade isiklik vabastamine?

Millal teostus Liivimaa talupoegade isiklik vabastamine?

Nimetage uute seaduste põhimõtteid!

Millised endised õigused kaotas mõisnik uute seadustega?

Millistel aladel jäi mõisniku võim endiselt püsima?

Miks pooldasid mõisnikud lühiajalist renti?

Kuidas hakkasid maksma uued seadused?

Miks tekkis tarve perekonnanimede järele?

Kuidas toimus perekonnanimede andmine?

Millise kogukondliku omavalitsuse sai talurahvas uute seadustega?

Millistest kohustustest talupoegade suhtes vabanesid mõisnikud uute seadustega?

Nimetage kogukondliku omavalitsuse ülesandeid!

Kaua teeniti tol ajal sõjaväes?

Millised koolid läksid kogukonna ülal pidada?

Kes teostas järelevalvet kogukonna tegevuse üle?

Kelle mõju all seisid kohtud ja politsei?

Kuidas hinnata 1816. a. ja 1819. a. seadust talurahva huvide seisukohalt?

2. Teorjuse-aeg.

Teorjus. 1816. ja 1819. a. seadus tõid hoopis vähe muutusi talupoegade majandusellu. Et maa mõisnike omaks kuulutati, tuli talupojal jääda mõisniku teenistusse. Ka tingimused jäid peaaegu endiseks. Vahe seisis vaid selles, et endine teotegemine oli feodaalne sundkohustus, nüüd kujunes **t e o o r j u s k o k -**

Teopäevade arvepulk.

kulepitud teorendiks. Tegelikus elus oli esialgu väga vähe vahet selles, millisel juriidilisel alusel nõuti teotegemist. Talupoegade koormused olid pärisorjuse ajal kõrged, kõrgeks jäid nad ka nüüd. Raskele pärisorjuse-ajale järgnes seega raske **t e o o r j u s e - a e g.**

Kuigi teorjuse-aeg ei toonud esimesil aastail talurahva majandusellu põhjalikumat pööret, esines siin siiski üks väga oluline muutus; talupojast oli saanud lühiajaline rentnik. Renditingimustel töötades puudus talupojal püsivam huvi majapidamise ja kasustada antud maa vastu. Talupoeg muutus hooletuks ja tema majapidamine läks tagurpidi. Ajutine rendileping, mis sõlmiti tavaliselt kolmeks aastaks, sundis talupoega

Kangakuduja.

maad kurnama ning vähem mõtlema uuendustele. Seda mõistsid ka mõisnikud, nagu nähtub kaasaegse mõisniku järgnevast kirjutisest:

Ajutine rentnik näeb eneses kahtlemata ainult maatüki kasustajat ja seda ka täiesti õigusega, sest et mitte kunagi kindel olles oma paigalejäämises elab ta ainult sellest, et oma lühikesest rendiajast saada võimalikult suuremat kasu. Juba sel põhjusel ei saa ta palju rõhku panna oma rendi-

koha parandamisele, vaid ta püüab kasu saada nii ruttu kui võimalik. Nii sisaldub ajutises rentimises teatav liik sõnalausumatut õhutust maatükki võimalikult ruttu tühjaks ammutada, välja imeda! (Hagemeister.)

Oma talu eest tegi talupoeg mõisnikule tegu, kandis te o o r j u s t. Mida suurem oli talu, seda rohkem nõuti temalt jala-, hobuse- ja abiteopäevi. Teopäevade arveid pidas kubjas erilisel pulgal. Mõisateo jaoks pidas talupoeg teolisi ja tüdrukuid, kes pidid tegema kõiki töid, mida mõis nõudis. Nad kündsid, kül-

Viljarabamine ja rehepeks Pärnumaal.

vasid, panid kartulid maha, tegid heina, koristasid, peksid ja tuulasid vilja, noppisid üles kartulid, põletasid viina. Peale välistööde tuli naistel ka omas kodus töötada mõisale: kedrata lina ja villa ning kududa mõisnikule riiet. Need kohustused olid küllalt koormavad. Aga peale teorendi nõudis mõis mitmesuguseid loonusmaksu, nagu pärisorjuse ajalgi. Talupoeg pidi kirikhärrale maksma kirikumaksu, riigile pearahamaksu, oma kogukonnale — kogukonnamaksu. Nii oli tema elu endiselt väga raske.

Talumajandus. Talupoeg ei saanud teha oma põllutööd õigel ajal, sest ta pidi sulased-tüdrukud mõisapõllule saatma; tuli vahel endalgi seal töötada. Oma põllutöö oli nagu kõrvaline asi. Oma vilja mahategemine jäi tavaliselt hiljaks, samuti hili-nes viljakoristamine ja -pekmine, heinategu ja muud tööd, kuigi ööd ja pühapäevad abiks võeti. Põllutöömasinaid ei olnud. Külvati käsitsi, lõigati sirbiga, niideti vikatiga, riisuti rehaga. Vilja rabati vastu seina või rabamispinki, reht peksti vartadega ja kootidega, tavaliselt öösiti. Põllutööriistad olid algelised, nagu

Talud.

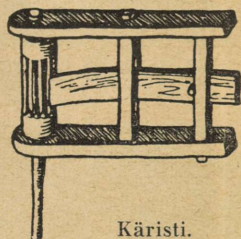
harkader, karuäke, pakkruul. Alles teoorjuse-aja lõpu poole, sajandi keskpaiku hakkasid jõukamad talupojad tarvitama hobusejõuga käivat linamasinat, raudpulgalist äket, raud- ehk „saksamaa“ atra, rautatud regesid ja vankreid jne. Ka veoloomad — hobused ja härjad — olid nõrgad, sest loomatoidu puudus talus oli harilik nähtus.

Talud asetsesid koos, moodustades küla. Kogu küla pidi põllutööd tegema ühel viisil ja ühel ajal. Omandus ja sisemine majandamine oli küll igapähele eraldi, aga põlluharimine pidi sündima ühise kava järgi.

Küla põllumaad olid jagatud kolme välja: kesa, rukis ja suvivili. Iga väli ise oli jaotatud põldudeks. Igal talul olid

üldises väljas põllumaad, lahutatud üksteisest peenardega. Kesa ei võinud keegi vilja alla panna; tavaliselt oli kesa kogu küla karjamaa. Külvati rukist, suviviljadest: kaera, otri, herneid, läätsi, nisu, tatart. Hariti lina. Teoorjuse-ajal arenes meil ka kartulikasvatus. Algul kasvatati neid vähe, ainult kodu juures, aias; sajandi keskpaiku hakkasid ka talud mõisade eeskujul kartuleid kasvatama põldudel.

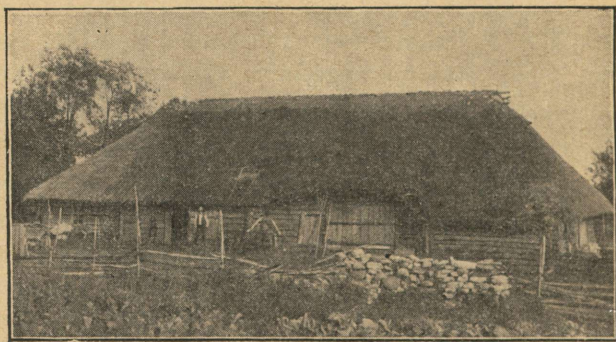
Saaki saadi põldudel vähe, mida põhjustas halbade põllutööriistade kõrval veel nõrk väetis. Karjakasvatus oli loomatoidu puuduse tõttu arenemata, sellepärast oli sõnnikut vähe; sõnnikut läks taludes palju kaduma veoloomade teol ja voorides käimisega.

Käristi.

Kari käis ühiselt küla karjamaal. Ka karjahoidmine oli korraldatud ühiselt. Jüripäevast mihkclipäevani hoidis küla peale palgatud karjane karja. Temale andsid talud kordamisi abikarjase. Karjasel polnud kindlat korterit. Ta liikus koos oma koeraga talust tallu, kus ta ka süüa sai. Tavaliselt peatus ta seal talus, kust väljas oli abikarjane.

Karjane andis karja väljaminekuks märku pasunaga, samuti teatas karja kojutulekut pasuna hääl. Hobustekarjas öösi, öitsil, käisid peamiselt poisid. Öitsitulel juteldi, heideti nalja ja magati kordamisi. Hobuste viljast eemalepeletamiseks tarvitati käristit. Seda tarvitas karjane ka huntide hirmutamiseks.

Suutsutare Pärnumaal.

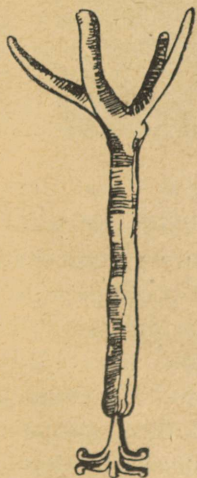
Taluhooned. Pärissorjuse-, samuti teoorjuse-ajal ei jõudnud talupojad endile püstitada korralikke elamuid. Elati rehetoa s, nn. suitsutares. Toa nurgas oli suur korstnata ahi, lahtise kerisega. Suits lasti toast välja paja-augu ehk ukse

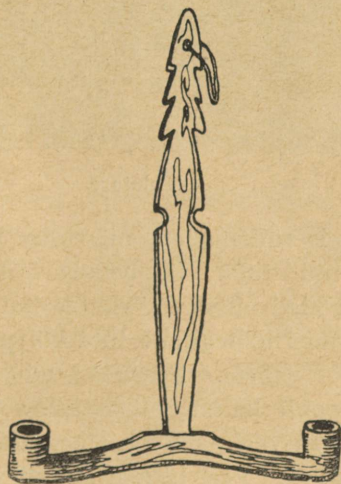
Ait.

kaudu. Kütmise ajal oli tuba suitsu täis, ainult madalal oli selgem, nii et inimesed küürakil liikusid või lamasid. Toa seinad, lagi ja parred olid suitsunud. Keedeti ahju ees kolde, kus rippus pada kongu otsas. Rehetoa otsas oli teinekord ka kamber, ta-

valiselt pime ja ahjuta ruum. Kambrit tarvitati peamiselt panipaigaks. Rehetoa põrand oli kas paekivist või savist, harva laudadest. Rehetoa partel kuivatati vilja. Rehetoa teises otsas asetses rehealune, kus talupojad töötasid ja hoidsid oma vallasvara, ka koduloomi, sest lauta igas talus polnud. Talvel

Tulejalg.

Küünlajalg.

Kiin.

külmaga tuli isegi rehetuba jagada pisemate ja haigete loomadega. Talu teisist hooneist võiks nimetada veel a i t a, kus hoiti vilja ja muud vallasvara; suvel kasutati aita magamiseks, ka elamiseks. Korralikumais taludes leidus ka saun ja suviköök ning eraldi laut. Hoonete katused olid õlest. Teorjuse-ajal, kus talupoeg oli lühiajaline rentnik, ei hoolitsenud ta palju hoonete eest — need lagunesid tal käes.

Talutare.

Rehetoal oli väike aken, mis tuba puudulikult valgustas. Isegi päeval tuli tuba valgustada. Valgustuseks tarvitati p e e r g u, mida kisti pussi või kiiniga kasepuust peerulõmmust; peeruga näitas laps töötegijaile tuld või peerg asetati kas ahju-prao või tulejala vahele. Peeru all oli süte jaoks nõu. Alles teorjuse lõpu poole hakati valgustuseks tarvitama ka küünalt, mida valmistati rasvast. Et rasv aga toiduks kulub, siis põletati küünlaid harva. Veel hiljem hakati valgustuseks tarvitama õlilampi.

Tuld ennast saadi raiumise teel. Selleks tarvitati tulerauda, tulekivi ja kasekäsna. Tuleraua seljaga raiuti vastu tulekivi, millest tekkis säde, mis süütas vastu kivi litsunud käsna põlema.

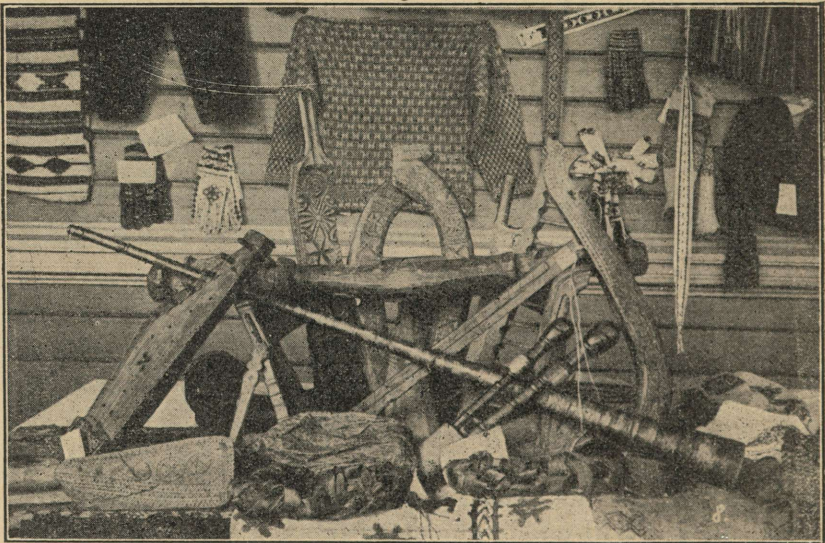
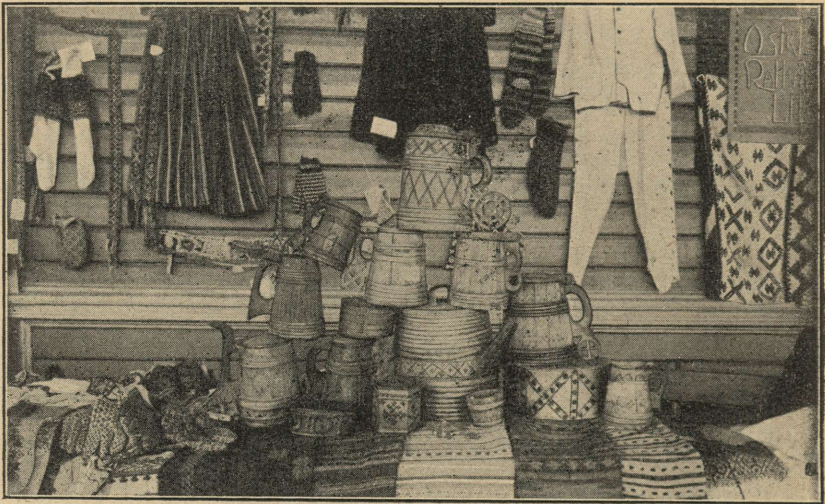
Majakraam ja tarbeasjad. Rehetoa sisseseade oli lihtne. Pingid, järid ja toolid olid istumiseks. Toolipõhjad ja seljatoed punuti õlgedest; toole tarvitati vaid jõukamates peredes. Magamiseks oli toas lihtne laudadest v o o d i, või magati

Talutööriistu.

pikkadel pinkidel seinä ääres, mis ulatusid ühest toa otsast teise. Magati ka põrandal, partel ja ahju peal. Suvel kasustati magamiseks lakka, aita ja kambrit, kus see olemas oli. Sõõgilaud, palgist tahatud paks laud, oli enamasti kolme jalaga, sest konarlikul põrandal seisis see paremini paigal. Toas leidis ka leivakapp, mille uks tavaliselt oli kaunistatud lõigatud või põletatud ilustistega. Toas, kambris ja rehealuses ruumis hoiti tarberiistu, valmistatud peamiselt puust või tohust. Puust olid liuad, lusikad, kopad, kannud, kapad, panged, toobrid, vannid, pesukünad, lihanõud, vakad, uhmid,

riidekirstud, vokid, isegi lukud kogu oma keeruka konstrukt-
siooniga valmistati puust. Tohust tehti märsid toidu kaasa-
võtmiseks, korvid, tubaka-, ehtesjakarbid, soolatoosid jne.

Tarbeasju, muusikariistu ja riideid.

Korve punuti ka vitstest, puujuurtest ja peergudest. Raudtarbeasju oli teorjuse-ajal veel vähe tarvitusel; need olid peamiselt tarberiistad puu ümbertöötamisel, nagu kirves, kiin, puss, nuga; keetmiseks tarvitati malmpada, lambaniitmiseks lambaraudu. Puutelgedega ja rautamata olid vankridki; ainult jõukamad suutsid neid teorjuse lõpu poole rautada lasta.

Tarbeasju kaunistati, nagu kanne, karpe, veimevaku, range, pesu- ja vaalikurikaid. Ilustistena leiame kannudel, kar-

Rahvariideid.

pidel, kirstukaantel ja muil asjul puulõikeid ja põletatud jooni ja täppe, kassikäpakirja jne. Ka värvi on siin-seal appi võetud puuesemete kaunistamiseks. Üldiselt olid tarbeasjad nii oma väljatöötamiselt kui ilustustelt viletsavõitu nii pärisorjuse- kui teorjuse-ajal, sest rasked koormused ei andnud mahti viita aega nende kallal.

Näigusamalt püüdis külakunstnik välja töötada õllekannud, sest neid tarvitati pidude puhul. Suurema tähelepanuga ilustati pulmakinke (pesukurikad, ehteasjakarbid, vakad jne.) ja hobuseriistu (piitsavart, rangipuid, saaniselga jne.).

Riided ja ehted. Riiete ja ehte väljatöötamisele pandi ras-
kel teoorjuse-ajal rohkem rõhku. See on ka arusaaday, sest neis
mindi kirikusse ja pidudele, neid kandes oli võimalust näidata
teistele oma käsitöö-oskust.

Naiste riided olid pikad. Tavaliselt kandsid naised valget
linasest riidest s ä r k i v ö i k ä i s e i d, mis olid kaunistatud kir-
jadega, ja t r i i b u l i s t s e e l i k u t ning põlle. P õ i l oli kau-
nistatud kas kirjadega või narmastega. Kanti ka ühevärvilist
tumedat seelikut, millel oli kaunistatud ainult alumine äär.
Ilustatud rahvariideid kannavad länapäevalgi naised Setumaal

Vasakul: kasukas.

Paremal: neiu tuttmütsiga.

ja saartel. Pealisriidena kandsid naised p i k k - k u u b e,
r ü ü d ja lambanahast k a s u k a t. Pealisriide juurde kuulusid
k i n d a d ja v ö ö, neid ei kantud ainult praktilisel otstarbel,
vaid ka iluasjadena. Eriti tähtsad olid kindad ja vöö meheriie-
tuse juures. Vöö oli tore, kirjadega, sageli pikk kuni 2 m.
Sellega tõmmati pealisriided kinni ja oli ühtlasi meeste ehte-
asi. Ilusad kirjud olid ka kindad, neid kanti siis vöö vahel,
kui kätte tarvis polnud. Jalas kanti s u k k i; mõnel pool kand-
sid naised punaseid ja mehed siniseid sukki, aga tavaliselt olid
sukad kaunistatud kas sissekootud või pealeõmmeldud kirja-
dega. Igapäevase töö juures kanti jalas õige sageli jalarätte.
Jalatsitena kanti argipäevadel viiske ja pastlaid, aga pidudel ka
saapaid ning kingi. Peakatteks olid naistel rätikud, tanud, pott-

Peakatteid.

a — Pearätik. b — Kolme topiga müts. c — Pottmüts. d — Kabi-
müts. e — Murumüts. f — Kaapkübar. g — Üllmüts.

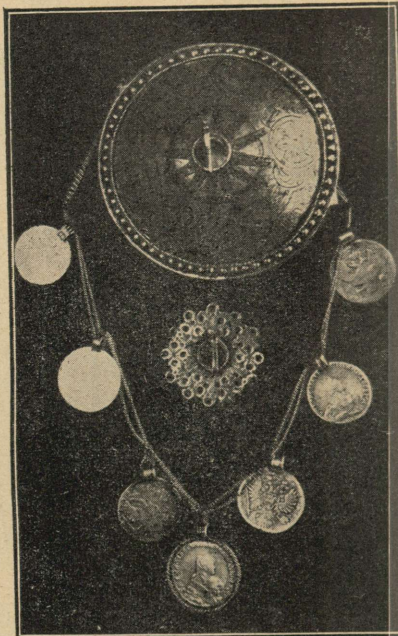
kabi-, tuttmütsid ja üllid (Saaremaal). Peakatteid kaunistati kas kirjadega ja tuttidega või äärestati nahaga; neid tehti ka mitmesugust värvi riidest. Meeste peakatteid ei ilustatud; need olid kas kaabud, torukübarad või nahkmütsid. Seljas kandsid mehed suvel töö juures särki ja takuseid pükse, pühapäeviti — vasknööpidega põlvpükse, villast kuube ja vesti. Pealisriideks oli meestel pikk-kuub, nõorkuub ja kasukas.

Naised kandsid pidudele, kiigele, tantsumurule ja kirikusse minnes ehteasju, nagu sõrmuseid, sõlgi, rinnanõelu, preese, helmeid, rõhke. Ehteid valmistati hõbedast, aga ka vasest. Jõukamad evisid palju ehteasju ja neid pärandati põlvest põlve.

Ehteasju kingiti, näiteks peigmees pruudile pulma puhul. Sõled olid tavaliselt ümmargused ja kõrged. Preesid olid madalad

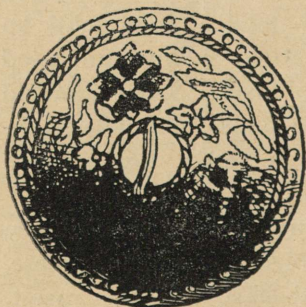

Vöökuduja.

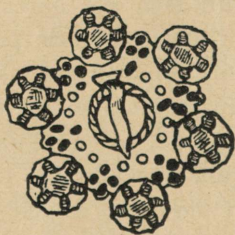

Rinnaehe.

ja ilustatud kivikestega. Peale sõlgede ja preeside kanti rinnal rahasid, mis kõndimisel ja tantsides helisesid. Sõrmused olid nn. vitssõrmused, pealmine osa veidi laiendatud ja kirjatud.

Sõlg.

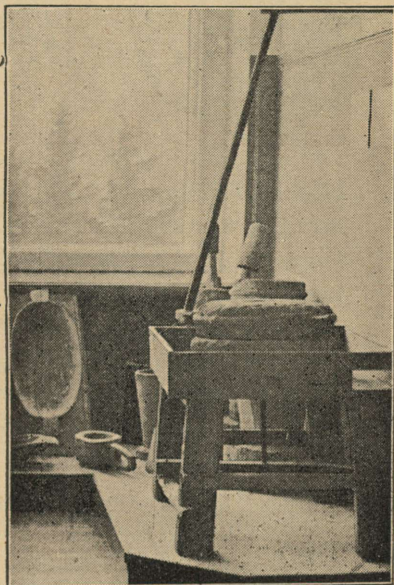
Preesid.

Tarvitati ka kive ehk silmi, s. o. klaasitükke sõrmuseilustisena. Rõhke kanti taga vöö küljes, need koosnesid vaskkettidest ja nende küljes rippuvaist ümmargusist vasklitreist.

Toitumine. Teatavasti pidi talupoeg väga palju oma saadustest ära andma loonumaksudena mõisnikule ja ka kirikuõpetajale. Teatava osa pidi ta ka müüma, sest tema peal lasus

Teräsrumine uhmis.

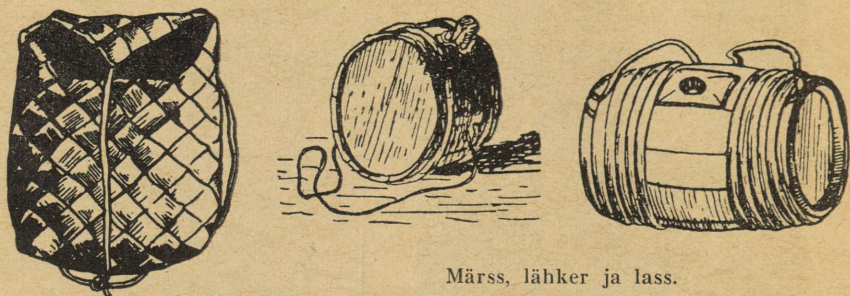

Käsikivi.

ka rahalisi kohustusi ja oli tarvis üht-teist osta, nagu soola, kirveid, nuge jne. Oma majapidamiseks jäi sellepärast saaki vähe. Pealegi oli talupojal suur pere. Tavaliselt kuulusid perekonda peale naise ja laste talupoja omad vanemad, teinekord ka naise vanemad, sulased ja tüdrukud. Viimaseid oli tarvis pidada teorjuse pärast; neile tuli toit kaasa panna.

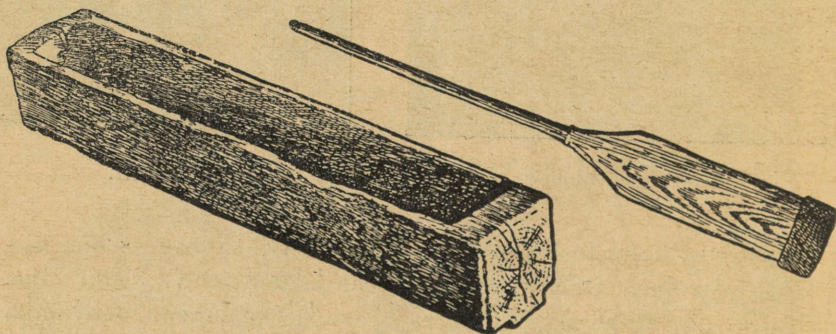
Talupoja kehvuse tõttu oli toit vilets. Söödi a g a n a l e i b a. Aganad tambiti enne jahuga segamist puruks lasnaga (raudpäraga labidas) erilises puukünas. Vanad inimesed kõnelevad

praegugi, et sellisele leivale ei tohtinud tulega ligidale minna — süttinud põlema. Ikaldus-aastail lisati leivale sammalt ja kapsalehti; nälja-aastail ei jätkunud sellestki leivast ja inimesed surid nälga. Kartuleid hakati alles teoorjuse-ajal kasva-

Märss, lähker ja lass.

tama. Ka juurvilja kasvatati vähe. Teravilja jahvatamiseks tarvitati uhmreid ja käsikivi. Peale leiva tarvitati toiduks odra- karaskit, kama, kaerakiisli, kapsaid, kaalikaid, piima peamiselt hapendatud kujul, silku ja liha. Kuid liha saadi harva lauale — seda ei jätkunud kogu aastaks. Sügisel tapeti lambaid, jõulu eel sigu, kevadel vasikaid. Ka piima polnud alati, sest lehmi oli väikese heinasaagi tõttu talus vähe; võid nähti talu- laual ainult suurte pühade puhul.

Aganalsn ja küna.

Toitu võeti teole minnes kaasa märssis. Piim ja supp (tava- liselt jahukört) pandi lassi või lähkrisse. Leivast või õllerabast tehti kalja (taari); mesilastepidajad valmistasid meest mödu. Pühadeks ja perekonnapidudeks pruuliti õlut.

Magasiit. Abiandmise otstarbel pidasid kogukonnad ülal magasiitu. Magasiadast võis talupoeg seemnepuudusel või muidu suure puuduse korral laenata vilja. Võlg tuli tasuda uudseviljast. Magasiadad olid tavaliselt kiviehitised. Talupoeg pidi maksma magasimaksu ja sellena viima vilja magasiita. Magasiada korraldajaks oli magasiidamees, keegi kohalik talupoeg. Magasiarveid peeti erilistel magasipulkadel, millest pool oli talupoja käes, teine pool seisis magasiadas. Peale selle oli aidamehel veel üld-arvepulk. Pulgal märgiti arved sisselõigatud kriipsudena. Magasiadad ei suutnud küllalt aidata, sest nälja-aastail ei piisanud puudustkannatajaile magasiada tagavaradest.

Talumaa mõisastamine. Kuna enne priiuse saabumist seadused talupoega enamvähem kaitsesid, ei olnud mõisniku käed talumaa omandamise suhtes päris vabad. Teorjuse-ajal aga oli tarvis vaid rendileping talupojale üles ütelda ja maa oli mõisniku kasustada. Majanduslikel põhjusil hakkasidki mõisnikud teorjuse-ajal päris energiliselt talumaid mõisastama. Neiks põhjusiks oli piimakarja arendamine ja lambakasvatusele asumine. Selleks kulus mõisale juurde karjamaad ja heinamaad. 30-ndail aastail asuti veel kartuli- ja ristikheina-kasvatamisele mõisas. Kartul kujunes odavaks toiduaineks inimestele, soodsaks toiduks loomadele ning kasulikuks tooraineks viinavabrikuile. Viinaajamine kartulist tuli märksa odavam kui teraviljast. Ristikhein oli toitvaks toiduaineks loomadele. Kartuli- ja ristikheina-kasvatuse levimine nõudis aga juurde põllumaad. Samal ajal muutus mõisades põllupidamise viis. Senine kolmevälja-pidamine asendati suurema viljavaheldusega külvikorraga. See nõudis jälle laiemat pindala, tuli juurde hankida maad. Nii asusid mõisad talumaid mõisastama. Kõige suurem on olnud talumaa mõisastamine Tartumaal.

Arusaadavalt riivas see protsess väga valusalt talupoegade huve. Hävitati ju üksikud talud, isegi terved külad. Minemakihutatud talupoeg kas jäi hoopis ilma maata, siis tuli tal hakata kas sulaseks või popsiks, või ta asetati elama uudismaale, kus tal tuli võidelda suurte majanduslikkude raskustega. Talu-

maade mõisastamine mõjus raskelt ka kohalejäänud talupoegade-
desse, sest nende töökoormuste hulk suurenes. Samuti tõstis
talude töökoormust mõisa uuele majapidamisele üleminek. Kar-
tuli- ja ristikheina-kasvatus ning suurema viljavaheldusega külvi-
kord nõudsid palju rohkem tööd, seega teoorjust. Kohtlemine
mõisas oli endiselt toores — jätsid ju ka uued seadused mõisni-
kule kodukariõiguse.

Talurahva rahutused. Üldine vaesumine, töökoormuste
tõus ning endine toores kohtlemine ärritasid talurahvast. Oldi
üldiselt arvamusel, et riigivalitsus tahab talupoegade elu paran-
dada, aga mõisnikud takistavad seda. Kui 1840. aasta endaga
kaasa tõi suure viljaikalduse, loodeti vaid riigivalitsusele.
Mõisnikkudelt polnud loota abi. Usuti, et keiser, kui ta aga teaks
talurahva viletsust, neid aitaks. Räägiti, et rahvale antavat Ve-
nemaal maad, tuleb ainult sinna rännata, väljarändamiseks luba
nõutades Riias. 1841. a. ilmus talupoegi ja nende saadikuid
rohkel arvul Riiga end maasaamiseks üles kirjutama. Seal
aga paigutati nad vanglasse, jagati neile ihunuhtlust ja saadeti
siis vangidena raudneeditult tagasi kodukohtadesse, kus neile
veel anti ihunuhtlust. Olid levinud kuuldused, et Riia vene
õigeusu piiskop Irinarh kohtlevat talupoegi sõbralikult. Talu-
pojad hakkasidki esitama piiskopile palveid Venemaalt maa-
saamiseks ja kaebusi oma raske elu ja mõisnikkude ülekohtu
üle. Käidi ka mitme vene õigeusu preestri juures abi otsimas.
Rahutused suurenesid, kujunesid kohati vastuhakkamiseks või-
mudele. Lõuna-Eesti suurimaks vastuhakkamiseks kujunes
Pühajärve „sõda“.

Nagu naaberkihelkondades, oli ka Otepääl, kus asub Püha-
järve vald, hulk talupoegi end maasaamiseks üles kirjutanud.
Üldise käärimise suurenemisega kasvas ärevus Pühajärvel. Po-
litseivõimud püüdsid koha peal tabada juhte, mis aga ei õnnes-
tunud. Et aga käärimist tõkestada, otsustas sillakohtunik saata
Pühajärvele jalaväekompanii. Korraldati jälle läbiotsimine,
kuid juhte ei leitud. Aga metsas sattus sillakohtunik, kes ise
kohale sõitnud, kaasasoleva poolkompaniiga umbes 50-mehe-
lise nuiadega varustatud talupoegade jõugule. Sillakohtunik
kutsus talupoegi mõisa kaasa tulema. Talupojad nõustusid

vaid tingimusel, kui neil lubatakse sõdurite taga minna. Kui see nii toimubki ja salgad liikuma hakkavad, vajuvad talupojad metsa tagasi. Umbes tund aega hiljem liigub see talupoegade salk Pühajärve mõisa poole. Sillakohtunik läheb tema käsutuses oleva kompaniiga talupoegadele vastu. Need löövad kartma ja põgenevad. Sõduritel läheb korda tabada 10 talupoega.

Pärastpoole arreteeriti veel talupoegi, kes rahutustest olid osa võtnud. Kinnivõetud anti sõjakohtu alla, kus 42 talupojale määrati 500 hoopi vitsu. Otsus saadeti täide 3. detsembril umbes 1000 sõduri ja 25 kasaka valve all. Pealt vaatama käsutati ümberkaudseist küladest talupoegi. Mõisnikud olid lasknud valmis kaevata hauad ja kohale saatnud 3 surnuvankrit ja hulga pikki, jämedaid vitsu. 82 talupoega toodi Tartust kohale 100 sõduri saatel. Need kohale jõudnud, noomiti rahvast, et nad enam ei hakkaks ülematele vastu. Algas peks, „läbi lipu ajamine“. 500 sõdurit paigutati, silmad vastamisi, kahte ritta. 40 talupoega vabastati vangiraudadest ja lasti vabaks tõenduseks, et mõisahärrad on armulikud: need 40 talupoega olevat teiste õhutusel rahutustest osa võtnud, nüüd antavat neile armu. Ülejäänud pidid ülemise keha alasti võtma ja siis sõdurite ridade vahelt läbi minema, misjuures iga sõdur pidi möödaminejat vitsaga lööma. Väesalga ülem, vene ohvitser, oli aga enne hoiatanud sõdureid kõvasti löömast. Ja sõdurid ei löönudki kõvasti. Ometi 500 õrnastigi löödud hoopi oli liig; peksu-til ripnesid seljal ja külgedel nahatükid ning keha oli verine. Peale peksu muist karistatuist vabastati, osa pandi sõdureiks, osa saadeti sunnitööle.

Muidugi olid ulatunud kuuldused säärastest rahutustest ka keisri kõrvu, kes omalt poolt oli saatnud paar sõjaväelast asja uurima. Riia vene usu piiskop Irinarh kõrvaldati Riias. Maale koondati suured sõjaväed ja rahutustest osavõtjaid anti sõjakohtu alla, nagu nägime seda Pühajärve talupoegadestki. Nii vaigistati rahutused kõikjal sõjaväe abil ning järgmise (1842.) aasta kevadel oli rahvas rahunenud. Venemaale väljarändamise kavatsust ei saadud teostada.

Vene õigeusku siirdumine. Et vene õigeusu preestrid häda-
ajal talupoegi inimlikult kohtlesid, hakkasid eestlased neid
usaldama. Seda kasustasid preestrid vene õigeusu levitamise
huvides. Juba 1841. a. oli levinud kuuldusi, et maad antakse
vaid neile, kes on vene õigeusku. Mitmed lasksidki end vene
õigeusku salvida. Pind vene õigeusu levitamiseks kujunes eriti
soodsaks 1845. a., kui talurahva majanduslik seisund oli muutunud
eelmise aasta viljaikalduse tõttu väljakannatamatuks.

1844. a. ikaldus oli suuremaist Liivimaal. Juba eelmine sügis oli
olnud väga vihmane, mille tõttu põllud jäid kündmata ja rukis suuremalt
jaolt maha tegemata. 1844. a. kevad oli külm ja juunis algasid vihma-
sajud, mis kestsid hilja sügiseni. Vesi ujutas kõik madalamad kohad üle:
ikaldas suvivili, ei saadud heina teha, mädanesid kartulid. Sellises olukorras
läks rahvas vastu talvele, mis oli täis häda ja viletsust. Alatoitluse ja
nälja tõttu levisid taudid nii inimeste kui loomade keskel. Hukkunud
inimeste ja koduloomade arv ulatus kümne tuhandeisse. Magasiadid olid
peaaegu tühjad, igatahes aidata hädalisi need ei suutnud. Teataval määral
aitasid näljahädalisi riigivalitsus ja Peterburi ning Moskva heategelised asu-
tised. Ent puudus oli kohutavalt suur, seda enam, et ka 1845. a. ikaldas
vili. Raskes majanduslikus olukorras lohutas rahvas end vaid välja-
rändamise mõttega. Ja selleks lasti end salvida.

Vahepeal oli vene õigeusu palveraamat ja katekismus tõl-
gitud eesti keelde ja Pihkva vaimulikus seminaris oli hakatud
eesti keelt õpetama, et valmistada eestlaste jaoks preestrid.
Vene õigeusku läksid vennastekoguduse liikmed, aga ka luteri-
usulised. Loodeti saada maad ja valitsuse poolt toetust nälja-
häda puhul. Nii lasksid paljud end salvida. Asutati vene õige-
usu kogudusi ja ehitati kirikuid. Pärast aga selgus, et toetust
anti kõigile, kel oli vaja, usu peale vaatamata, ja et ka vene õige-
usku siirdunuile ei antud maad. Nüüd oli pettumus suur ja
sooviti vene õigeusust taganeda. See keelati ära valitsuse kor-
raldusel. Nii said oma alguse vene õigeusu kogudused Eestis.

K ü s i m u s i k o r d a m i s e k s :

Miks nimetatakse priiusele järgnevat aega meie ajaloos teoorjuse-
ajaks?

Kas talurahva elu muutus aineliselt paremaks teoorjuse-ajal?

Kirjeldage talumajapidamist teoorjuse-ajal!

Kirjeldage taluhooneid teoorjuse ajal!

Milline oli suitsutare sisustus?
 Millised olid teoorjuseaegsed tarberiistad?
 Kuidas valgustati elamuid?
 Milliseid riideid kandsid naised?
 Milliseid riideid kandsid mehed?
 Milline naiste käsitöö oli rohkem arenenud?
 Nimetage naiste ja meeste peakatteid!
 Nimetage jalatseid!
 Milliseid ehteid kanti teoorjuse ajal?
 Kuidas nägid välja sõled, sõrmused, rõhud?
 Millest valmistati ehteasju?
 Mida tarvitati toiduks teoorjuse-ajal?
 Millal oli toitumine eriti kehv?
 Mis ülesanded lasusid magasialadel?
 Milliseid uusi põllukultuure hakkasid harrastama mõisnikud XIX sa-
 jandi I poolel?
 Mida vajasid nad seoses uute põllukultuuridega?
 Kust said nad juurde maad?
 Millisele külvikorrale läksid üle mõisad?
 Kuidas mõjus talumaa mõisastamine talupoegadesse?
 Kus tekkisid talurahva rahutused 1841. a.?
 Miks hakkas meie rahvas vene õigeusku siirduma?

3. Teoorjuse likvideerimine.

1849. a. — Liivimaa talurahvaseadus.
 1860. a. — Liivimaa talurahvaseadus kinnitatakse Aleksander
 II poolt.
 1856. a. — Eestimaa talurahvaseadus.
 1858. a. — Talurahva rahutused Mahtras ja mujal.
 1866. a. — Eestlased saavad uue vallaomavalitsuse.
 1868. a. — Teoorjuse lõpp.

Rahulolematus maksvate seadustega. Et talupojad kohe
 pettusid 1816. ja 1819. aasta seadusest, seda teame. Talupoegade
 vaesumine mõjus halvasti ka mõisnikele. Nad ei saanud enam
 suurendada talude kohustusi. Tekkinud olukord ei olnud ka
 neile enam soodus. Otsiti põhjusi ja püüti leida abinõusid selle
 parandamiseks. Leiti, et maksvaid seadusi tuleb muuta. Rõ-
 hutati, et talumajapidamiste tagurpidaminek on peamiselt tingi-

tud lühiajalisist rendilepinguist ja teoorjuse-süsteemist. Soovitati lühiajalise rendi asemele põlist renti ning teorendi asemele raharenti. Ka leiti, et talurahva haridusliku tasapinna tõstmine oleks suureks kasuks. Kõige enne hakkas talurahva-küsimust uutest seisukohtadest käsitlema Liivimaa aadel. Otustava tõuke selleks andsid eespool-nimetatud talurahva rahu-tused Liivimaal 1841. a. Talurahva rahutused juhtisid ka riigi-valitsuse tähelepanu sellele, et 1816. a. ja 1819. a. seadust on vaja parandada.

1849. a. talurahvaseadus. Agraarreformi õhutamaks Liivimaa aadli keskel oli vabameelne Ōisu (Viljandimaal) mõisahärra Hamilkar von Fölkersahm, kes oli õppinud välismaa ülikoolis ja omandanud seal vabamaid vaateid. Teda toetasid nooremad mõisnikud, kuna vanemad mõisnikud maksvat seadust kaitsesid.

1846. a. moodustati Peterburis „komitee Liivimaa talupoegade elukorra korraldamiseks“. Liivimaa aadel saatis sinna vanameelsed esindajad, aga valitsusvõimude poolt määrati sinna Fölkersahm ja maanõunik v. Samson, kes olid uuenduste pooldajad. Fölkersahmil läks korda, vaatamata suurele vastuseisule, läbi viia komitee poolt koostatud seadus-eelnõu uuendustepanekuid. Tänu nooremate mõisnikkude toetusele, võeti see eelnõu vastu ka Liivimaa erakorralisel maapäeval (1847) ning kinnitati lõpuks keisri poolt 1849. a. Seadus avaldati eesti ja läti keeles. Seadus pandi kehtima ainult katsena kuueks aastaks.

Uut seadust läbib kolm põhimõtet: talurahvale tuleb kindlustada talumaa kasustamine, teorent tuleb üle viia raharendile ja talupoegadele tuleb võimaldada talusid päriseks osta.

Mõisnik jäi endiselt talu- ja mõisamaa omanikuks. Talumaast eraldati kvootemaa, mida mõisnik tarvitas mõisaulaste ja moonakate jaoks. Muu osa talumaast pidi aga jääma talurahva kasustada. See maa eraldati mõisa kaardil mõisa- ja kvootemaast punase joonega ja looduses piirimärkidega. Seda maad ei tohtinud mõisnik vähendada ega liita mõisamaaga. Talumaa kasustamine pidi toimuma lepingu alusel selle rentija ja rentniku vahel. Kuigi ajutiselt lubati veel teo-

ja loonusrenti, peeti normaalseks, seega kõige sobivamaks ra-
harenti. Uue seadusega lubati talusid päriseks osta, milleks
asutati rentpank, kust talupojad võisid laenata raha talu-
ostuks.

Uute põhimõtete elluviimine sündis väga aeglaselt. Talu-
pojad ise polnud harjunud raharendiga, nad isegi eelistasid
teorenti, sest rahahankimine oli väga raske. Ka talude päri-
seksostmise mõttega tuli alles harjuda. Teoorjusega harjunud talu-
poeg ei suutnud kiirelt kohaneda rahaliste vahekordadega. Seda
leigust ruttasid kasustama vanameelsed mõisnikud, kellele eriti
vastumeelt oli talude pärisomanduseks müümine. Ka teorendist
ei tahtnud nad sugugi loobuda. Kuid Aleksander II Vene troo-
nile astumine tõmbas kriipsu läbi Liivimaa aadli tagurlikest ka-
vatsusist. Aleksander II kinnitas aastal **1860** peaaegu muutma-
tult 1849. a. talurahvaseaduse.

1856. a. talurahvaseadus. Vabameelsemad mõisnikud olid
ka Eestimaal reformiküsimuse üles võtnud. Kuid enne kui sel-
lest algatusest sai uus seaduseelnõu, möödus hulk aastaid, sest
puudus üksmeel. Küsimust arutati mitmes komisjonis ja mit-
mel maapäeval. Alles **1856.** a. oli seadus-eelnõu niivõrd küps,
et see esitati kinnitamiseks keisrile.

Eestimaa 1856. a. talurahvaseadus on oma sisult väga lähe-
dane Liivimaa 1849. a. seadusele. Ka siin jäi kogu maa endiselt
mõisniku eraomandiks. Siin eraldati talumaast kuuendikumaa
mõisniku käsutusse, kuna ülejäänud talumaa pidi jääma ainult
talurahva kasustada. Nagu Liivimaalgi nõuab see seadus rendi-
lepingu sõlmimist pikema aja, vähemalt kuue aasta peale. Ren-
diliikidest tuunustab seadus teo-, loonus- ja raharenti. 1856. a.
seadus tunnustab ka põlisrenti, mis Liivimaa seaduses
puudus. Teorenti lubati igal ajal muuta loonus- või raharen-
diks. Rendilepingu sõlmimine jäi vaba kokkuleppe asjaks.
1856. a. seadus erines 1849. a. seadusest peamiselt oma maksma-
paneku korraga. 1856. a. seadus pidi kehtima hakkama järk-
järgult selle järgi, kuidas talumaad jõuti kruntidesse rajada,
üksiktaludeks mõõta. Ainult krunditud kohtades hakkas keh-
tima uus seadus. Kogu kruntimine võis sündida 10 a. jooks-
sul. Seni aga pidi talumaa kasustamine talupoegade poolt

toimuma vanadel alustel. Selline seaduse kehtima panemise kord tekitas kohe arusaamatusi, kutsus esile suuri rahutusi uue seaduse väljakuulutamise aastal, s. o. a. 1858.

Talupoegade rahutused. Seaduse sisu said talupojad juba enne väljakuulutamist teada. Talupojad arvasid, et mõisnikud tema kehtimapanekuga meelega viivitavad. 1858. a. nõudsid talupojad uusi rendilepinguid ja tõrkusid endist tegu tegemast. Mõisnikud talupoegade nõudmistele vastu ei tulnud. Siis tekkisid rahutused algul Vaivara ja Kose kihelkonnas, päris „sõjaks“ muutus talurahva vastuhakkamine Juuru kihelkonnas, **M a h t r a s.**

Ka Mahtra mehed nõudsid uusi rendilepinguid, ühtlasi ei olnud nad läinud mõisa sõnnikut vedama, nagu mõis oli käskinud. Toodi käsk ilmuda mõisa. Talupoegadele sai teatavaks, et ümberkaudsetes mõisades on sõdurid tõrkujaid armuta peksnud, et ka Mahtra mõisa on sõdurid tulnud. Otsustati mõisa mitte minna. Varjati end metsas. Pühapäeval aga mindi kiriku juurde ja kutsuti teistest küladest mehi Mahtrasse; taheti ühiselt takistada tõrkujate peksu esiteks Mahtras, siis tarbe korral ka mujal. Murruna voolas rahvast esmaspäeval Mahtrasse. Sõdurid piirati ümber ja nõuti, et nad lahkuksid Mahtrast. Keegi joonnud mees tungis ohvitserile kallale ja lõi teda. Mees lasti kohe maha. Algas võitlus talupoegade ja sõdurite vahel. Sõdurid olid sunnitud põgenema. Talupojad ajasid neid taga veel tüki maad.

Tapluskohale jäi surnuid ja haavatuid mõlemalt poolt. Mõis rüüstati. Viimaks pääses tuli lahti. Mõisahooned põlesid maha. Kuid kohe tuli asi uurimisele ja siis vangistati osavõtjad. Sõjakohtu otsusel karistati neid Mahtras (10. veebruaril 1859. a.) „läbi lipu ajamisel“ ja pingil pekstes kokkukäsitatud pealtvaatajate juuresolekul. Pärast saadeti neid Siberisse ja vangiroodu.

Kurisoo ja Anija (Harjumaal) mehed läksid Tallinna kubermanguvalitsusse abiteo asjus selgitust pärima. Kuid selgituse saamise asemel vangistati nad ja neile määrati 100—200 vitsahoopi. Mehed (56 meest) saadeti sõjaväe kaasabil otsuse täidesaatmiseks Veneturule, kus nad trummipõrina saatel läbi pek-

seti. See sündis äärmiselt toorelt, nii et isegi saksa soost linna- kodanikud sellest põlastusega rääkisid.

1858. a. talurahva rahutustel oli see tulemus, et 1856. a. seadusele anti „täiendavad määrused“, mille põhjal talu- ja mõisamaa lahutamine pidi teostuma juba 1859. a. sügiseks.

Maltsveti liikumine ja väljarändamisi. Teorjuse raskused põhjustasid seda, et sajandi keskpaiku levinud nn. Maltsveti liikumine suurt poolehoidu leidis. Selle liikumise algatajaks oli Järvamaa talupoeg J u h a n L e i n b e r g, keda rahvasuu hüüdis tema talu järgi „prohvet Maltsvetiks“. Maltsvet oli julge esinemisega ja hea kõneleja. Tema jutlused olid usulist laadi. Ta kutsus rahvast üles jumalast kinni pidama, palvetama ja paastuma, ühtlasi loobuma viinajoomisest ja sealihäsöömisest; naistelt nõudis ta valgete riiete ja lahtiste juuste kandmist. Maltsvetlased nimetasid endid jumala lasteks, kes jumala käsutäitjatena kõrgemal seisvat ilmliku ja vaimuliku ülemuse korraldusist.

Kuni 1860. a. oli Maltsveti liikumine peamiselt usulist laadi. Siis aga haaras Maltsveti mõte viia oma rahvast K r i m m i, kus kuulduste järgi pidid olema soodsad asumistingimused. 1861. a. said maltsvetlased keisrilt loa Krimmi asumiseks. Veel samal aastal jõudis Maltsvet hulga oma poolehoidjatega Krimmi, kuid ees leiti väga viletsad tingimused asumiseks. See asjaolu tõi pettumust ja Maltsveti liikumine rauges varsti Eestis.

1849. a. ja 1856. a. seadus võimaldasid talupoegadel väljarändamist Venemaale piiratud arvul. Et kodused olud olid väga kehvad, kasustati ohtrasti seda luba. Rännati Volga keskjooksule, peamiselt Samaara kubermangu, Krimmi, Kaukaasiasse, Siberisse; ka lähemal — Pihkva, Peterburi ja Novgorodi kubermangu. Väljarändajate saatus kujunes mitmesuguseks. Sagedi töid väljarändamised pettumust, kuid siiski rännati võõrsile. Asuti elama külade kaupa ning loodi e e s t i a s u n d u s e d V e n e s.

Teorjuse lõpp. Teorjuse lõpu poole avardati talupoegade liikumisvabadust (1863). 1865. a. kaotati mõisnikkude kodukariõigus. 1866. a. vabastati talupoegade kogukondlik elu

mõisnikkude kontrolli alt. Eestlased said iseseisva valla-
omavalitsuse. Valla elu juhtijaiks ja varanduse valitse-
jaiks olid vallavanem abidega ja vallavolikogu. Ka moodustati
iseseisev vallakohus. Vallavolinikud, vallavanem ja kohtunikud
valiti valla täiskogus, millest osa võtsid peremehed ja maata-
meeste saadikud (iga 10 kohta üks). Vallavanema käsutäitjaiks
kohtadel olid külakümnikud.

Kuigi talupoegade elu jäi uutele seadustele vaatamata algul
raskeks, paranes see aegamööda raharendile siirdudes. Riigi-
valitsus omakorda sundis teorendi kiiremat likvideerimist. Riigi-
võimu survel otsustas Liivimaa maapäev **1865.** a. kaotada teo-
orjuse **1868.** a. jüripäevaks, mis ka tegelikult sündis. Sama
tähtpäev määrati teoorjuse lõpetamiseks kindralkuberneri poolt
ka Eestimaal.

Teoorjuse lõpetamisega, millega seoses oli rida teisi uuendusi
talurahva elus, nagu kodukariõiguse kaotamine, uus oma-
valitsuse-seadus, liikumisvabaduse avardamine — algas eesti
rahva elus uus helgem ajastu.

K ü s i m u s i k o r d a m i s e k s :

Miks tekkis rahulolematuse 1816. a. ja 1819. a. seadusega ka mõisnik-
konnas?

Milliseid uuendusi kavatsesid läbi viia edumeelsed mõisnikud?

Kes oli edumeelse mõisnikkonna juhiks XIX saj. keskpaiku Liivimaal?

Kuidas valmis 1849. a. talurahvaseadus?

Millised olid selle seaduse põhijooned?

Kuidas valmis 1856. a. talurahvaseadus Eestimaal?

Milles ühtub ja milles erineb 1856. a. seadus 1849. a. seadusest?

Kumb nendest seadustest on puudulikum?

Miks tekkisid 1858. a. talurahva rahutused?

Kus tekkisid need rahutused ja kuidas koheldi mässajaid?

Keda nimetati „prohvet Maltsvetiks“?

Milllega seletada poolehoidu Maltsveti liikumisele?

Miks rauges see liikumine varsti?

Miks kippusid eestlased välja rändama?

Millal oli rohkem väljarändamisi?

Kuhu rännati välja?

Kuidas asusid eestlased elama võõrsil?

Millal kaotati mõisnikkude kodukariõigus?

Millal said eestlased iseseisva vallaomavalitsuse?

Kelle kätte läks vallaomavalitsuse juhtimine uue korralduse järgi?

Millal lõppes teoorjuse aeg?

SISUKORD.

A. Üldine ajalugu.

I. Valgustussajand.

1. Valgustussajandi ideed.

Vana kord. Valgustusliikumine. Voltaire. Montesquieu. Rousseau. Valgustusideede levimine ja süvenemine. Valgustus ja valitsejad. Küsimusi kordamiseks.	Lk. 5—13
--	-------------

2. Valgustatud ainuvalitsus.

Friedrich II Preisimaal. Friedrich II välispoliitika. Friedrich II reformid. Austria ja Joseph II. Katariina II Venemaal. Katariina II uuendusi. Katariina II välispoliitika. Küsimusi kordamiseks	14—25
--	-------

3. Inglismaa valgustussajandil.

Poliitiline olukord. Inglise vana valimisseadus. Inglise asumaadepoliitika. Põhja-Ameerika vabadussõda. Põhja-Ameerika Ühendriikide konstitutsioon. Majanduslik areng ja töösuslik revolutsioon Inglismaal. Küsimusi kordamiseks	26—36
--	-------

II. Suure Prantsuse revolutsiooni ja Napoleoni ajastu.

1. Suur Prantsuse revolutsioon.

Prantsusmaa revolutsiooni eel. Louis XVI reformid. Valimised seisustekogusse. Seisustekogu. Revolutsiooni algus. Asutav kogu. Leivamäss. Rahva meeoleu. Kuninga põgenemiskatse. 1791. a. põhiseadus. Leglatiivi aeg. Louis XVI troonilt heitmine. Rahvuskonvent ja kuninga saatus. Prantsus-	
--	--

maa väline seisund. Võitlus žirondiinide ja jakobiinide vahel. Robespierre ja terrori algus. Majandusliku elu langus ja maksimumiseadus. Lõhed jakobiinide keskel. Robespierre'i langus. Jakobiinide tagakiusamine. Direktoorium. Elu direktooriumi päevil. Küsimusi kordamiseks. 37—68

2. Napoleoni ajastu.

Edasikestvad sõjad. Napoleon Bonaparte. Egiptuse sõjakäik. VIII aasta riigipööre. Napoleon — konsul ja keiser. Napoleoni sõjad. Napoleon ja allaheidetud rahvad. Napoleoni langemine. Napoleoni viimne tõus ja langus. Küsimusi kordamiseks 69—87

III. Üldeuroopaline reaktsioon.

Reaktsioon ja selle põhjused. Viini kongress. Püha liit. Liberalism. Revolutsioonilised liikumised 20-ndates aastates. Kreeka vabadussõda ja Püha liidu lagunemine. Reaktsioon Saksamaal. Inglismaa reaktsiooni ajastul. Prantsusmaa reaktsiooni ajastul. Venemaa üldise reaktsiooni ajastul. Küsimusi kordamiseks. 88—111

IV. Võitlus reaktsiooniga.

1. Juulirevolutsioon ja juulimonarhia ajastu.

Võitlus reaktsiooniga. Prantsuse juulirevolutsioon. Juulimonarhia. Euroopa juulirevolutsiooni mõju all. Inglismaa juulirevolutsiooni ja juulimonarhia ajal. Töölisküsimus. Sotsialistlikud õpetused. Tšartism Inglismaal. Töökaitseadused Inglismaal. Küsimusi kordamiseks. 112—129

2. 1848. a. liikumised.

Liikumiste üldine laad. Veebruarirevolutsioon Prantsusmaal. Rahvuslikud töökojad. Asutav kogu. Juunipäevad 1848. a. 1848. a. konstitutsioon ja selle saatus. Esimesed revolutsioonipuhangud Saksamaal 1848. a. 1848. a. revolutsioon Austrias. 1848. a. revolutsioon Preis. Ühise Saksa riigi loomise katsed. Itaalia vabadusliikumine 1848. a. Reaktsioon Saksamaal. Ungari alistumine. Küsimusi kordamiseks. 129—147

B. Eesti ajalugu.

I. XVIII sajand Eestis.

1. Elu-olu vene aja algul.

Pärastsõjaaegses Eestis. Aadlivõimu tõus. Talurahva õigusliku seisundi halvenemine. Talupoegade kohustused. Talurahva elu pärisorjuse ajal. Vaimne elu XVIII saj. I poolel. Küsimusi kordamiseks. 148—155

2. Valgustussajandi kajastusi Eestis.

Valgustussajandi ideid meil. Eraõigused. Katariina II ja Liivimaa pärisorjus. Asehaldusaeg. Talurahva küsimus XVIII saj. lõpul. Kooliolud XVIII saj. II poolel. Kirjandus XVIII saj. Küsimusi kordamiseks 155—162

II. XIX sajand Eestis.

1. Talurahva vabastamine pärisorjusest.

„Iggaüks“ Eestimaal. 1804. a. talurahvaseadus Liivimaal. Eestimaa 1804. a. talurahvaseadus. Pärisorjuse kaotus 1816. a. ja 1819. a. seadusega. Seaduste maksmahakkamine. Kogukondlik omavalitsus, politsei- ja kohtukorraldus. Küsimusi kordamiseks. 163—170

2. Teoorjuse aeg.

Teoorjus. Talumajandus. Taluhooned. Majakraam ja tarbeasjad. Riided ja ehted. Toitumine. Magasiait. Talumaa mõisastamine. Talurahva rahutused. Vene õigeusku siirdumine. Küsimusi kordamiseks 170—189

3. Teoorjuse likvideerimine.

Rahulolematu maksvate seadustega. 1849. a. talurahvaseadus. 1856. a. talurahvaseadus. Talupoegade rahutused. Maltsveti liikumine ja väljarändamisi. Teoorjuse lõpp. Küsimusi kordamiseks 189—194

Hind kr. 2.25